

HÍD

irodalom
művészet
társadalom-
tudomány

10-11

10-11

1970.

OKTÓBER–NOVEMBER

HÍD
IRODALMI,
MŰVÉSZETI
ÉS
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT
ALAPÍTÁSI ÉV: 1934
XXXIV. ÉVFOLYAM

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:
ACS KÁROLY
(FŐ- ÉS FELELŐS SZERKESZTŐ)
BORI IMRE
MAJOR NÁNDOR
VUKOVICS GÉZA

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:
KAPITÁNY LÁSZLÓ

- 1041 BORI IMRE
SZENTKUTHY MIKLÓS
- 1068 ERDELY MIKLÓS
SEJTÉSEK
- 1071 KISS JOVÁK FERENC
ÖNPUSZTÍTÓ ELEMÉK
- 1074 KÉT NORVÉG KÖLTŐ
- 1080 BRASNYÓ ISTVÁN
EGY SZEMÉLY KÜLÖNÖS ISMERTETŐJELEI
- 1088 HOLTÍ MÁRIA
DRÁGA MILORÁD
- 1099 ALEKSANDAR TIŠMA
A BARNA LÁNY NYOMÁBAN
- 1124 DÉR ZOLTÁN
AZ ELSŐ MŰHELY
- 1140 JUHÁSZ ERZSEBET
FEHÉR ÉS FEKETE
- 1142 SZEMLE
Bányai János és Varga Zoltán jegyzete
- 1154 DISPUTA
BOZÓKI ANTAL
A NEMZETISÉGI VISZONYOK
OBJEKTÍV FELMÉRÉSÉÉRT
- 1163 BESZÉLGETÉS dr. REHÁK LÁSZLÓVAL

Képzőművészeti
melléklet:
CSERNIK ATTILA
MŰVEIBŐL

Különmelléklet:
Varga László:
A JUGOSZLÁVIAI
MAGYARSÁG
TÁRSADALMI-
POLITIKAI
HELYZETE

SZENTKUTHY MIKLÓS

BORI IMRE

1./ *A Prae*

Szentkuthy Miklós a legrendhagyóbb magyar írók egyike: írói habitusát, művészetének jellegét a hagyományos magyar irodalmi ízlés körén kívül kell látnunk, az irodalom „periódusos rendszerében” nemcsak külön helye van, de e külön helynek is egyedülállónak kell lennie: látszólag „sem rokona, sem ismerőse” nincs, hiszen nyilvánvalóan a „Nyugat második és harmadik nemzedéke” címszó alatt megnyugtató módon értelmezni nem lehet. S valóban: „alaktalan” művei, melyeket a harmincas-negyvenes években jelentetett meg, szokványos mércékkel mérhetetlenek voltak, s még az avantgarde irodalom szélsőségeihez szokott lelkiségek is értetlenül álltak meg Szentkuthy oly lázas munkakedvének monumentális eredményei előtt.

Első „regénye”, a *Prae*, ugyanis már a „fölhördülők elé dobott botránykö” volt (Németh László): „... Botránykövet írtam, de meteorkövet is írhattam volna, mert tagadhatatlan, hogy az egész Prae-ügyben engem kezdettől fogva egy távolról idehullott, itt sosem látott dolognak a bepottyanása izgatott s mulattatott a legjobban. Hogy állja körül a törzs a csodálatos követ? Hogy helyezi el a felénk is számon tartott jelenségek között? Mit szólnak hozzá az egyházfők, mit a csillagtudók? Akármennyire érdekelt Szentkuthy, még jobban érdekelt a kiváltott reakció. Beharangozásommal a köteles írói társi támogatáson túl elsősorban ezt a kísérletező iróniát szolgáltam. A Prae erényei és hibái egyaránt alkalmasak voltak, hogy szellemi életünk bizonyos irányú készületlenségét föltárják. S bár én közben egy sokkal véresebb kísérletbe keveredtem, félszemmel a közben megjelent mű hatását is számon tartottam. Magyarország és a Prae bohózatnak nem volt utolsó, s nehéz megmondani: mi volt mulatságosabb benne: a megrökönyödöttek természetes dühe, vagy a sznobok természetellenes zavara...” Az első művek támasztotta zavart Szentkuthy művészetének megítélésében az írónak máig sem sikerült feloldania: az egykori ítéletek visszhangjai kísérik, annál is inkább, mert a harmincas években írott műveinek legtöbbje nehezen hozzáférhető, új kiadásuk pedig nem készült azóta sem.

„Rendhagyósága” azonban nemcsak a magyar irodalmi hagyomány, a „nyugatos” irodalomnak az avantgarde húszas évekbeli rohamát éppen átélt szemlélete szempontjából világított ki — az avantgarde, külön pe-

dig a szürrealizmus történetén belül sem egyértelműen értelmezhető Szentkuthy produkciója: olyan irodalmi tájakról érkezett, amelyek látszólag nem voltak határosak a szürrealizmussal, a francia szürrealisztikus analógiáknak pedig egyenesen ellentmondottak, s mi több: Szentkuthy — ismétcsak látszólag — a szürrealizmus tagadójaként lépett fel.

Szentkuthy ugyanis a barokk művészet felől közelítette meg a szürrealizmus felvetette esztétikum kérdésköreit, tehát olyan irodalomban gyökerezett ízlése, amelyet a francia irodalmi szemlélet nyomán érzékelni a maga közvetlenségében nem lehetett. A francia szürrealizmus egy, a francia romantikára alapozott elméletet dolgozott ki, Szentkuthy viszont a „barokkos szürrealizmus” eszményét hirdette meg — a magyar irodalomban egészen társtalanul. A spanyol irodalmi analógiák azonban meggyőzően bizonyítják, hogy a barokk és a szürrealista ízlés között a kapcsolatok lehetségesek és termékenyek, miként arra Federico Garcia Lorca Gongora-tisztelete oly nyomatékos módon példázhat. Szentkuthy viszont Ben Jonson „klasszikus naturalizmusa” kapcsán veti fel doktori értekezésében a „realitás és irrealitás” problémáját, s már ebben a korai művében az olyan szürrealizmus lehetőségét, melytől a francia törekvések legtöbbször idegen, de amely mégis a szürrealista doktrína tételein alapul, s éppen ezért annak egyik megjelenési formáját képezi, egyben pedig törekvéseket revelál, melyek egyesítik az avantgarde végletesen „objektivistá” és végletesen „szubjektivistá” pólusait — olyan irodalmiság irányába indítva el az író figyelmét, mely európai vonatkozásokban csak évtizedek múltán, az 1960-as évek prózairodalmában, válik idősrévűvé. A szürrealizmusnak kellő nyomatékkal nem jelzett fordulatáról van ugyanis szó a „barokkos” jelleg feltűnésével: ha Aragonék „pártütése” az „élet” mozzanatát helyezte a szürrealizmus homlokterébe, s a cselekvés elvének a társadalmi akcióban realizálódó lehetőségét kutatta, a „barokkos” szürrealizmusban az „irodalom” hatalmasodik el, és egészen közel kerül olyan expresszionisztikus alkotásokhoz, mint amilyen például Füst Milán kisregénye, az *Advent* is. A szürrealizmus „intellektuális iránya” formálódik tehát a „barokkos” törekvésekben, az értelem mélylélektana döbben fel, egyszerre mondva nem-et és igen-t is a szürrealizmus intencióira, bizonyítva, hogy az intellektus mélyeinek a kutatása legalább olyan termékeny, mint az ösztönöké, s mi több: ez a kettő, látszólagos különbözőségük ellenére, valójában nagyon is rokon feladat.

Erre esküszik Szentkuthy Miklós is, *Realitás és irrealitás viszonya* Ben Jonson klasszikus naturalizmusában (1931) című értekezésében, amikor a romantika általános kritikájának a szükségességét hirdeti, mondván: „A káosz teljessége idején, természetes a követelő nosztalgia a rend, a harmónia és a racionalitás után.” „Akik élesen átlátták a romantikus elvek tökéletes csödjét és nagyhangú improduktivitását, újult érdeklődéssel fordulnak minden olyan művészi stílus, politikai forma vagy bölcséleti rendszer felé, amely számol azzal, hogy az élet maximumát nem egyes emberi törekvések túlzott intenzitása, hanem az összes emberi lehetőségek fegyvermezett harmóniája jelenti...” — írta. Ben Jonson-tanulmányának éppen ezért legközvetlenebb célja, hogy „adatszerűleg bizonyítsa és igazolja, hogy az intellektus uralma nem az irodalom élette-

lenné válását jelenti, hanem ellenkezőleg, a vitalitás maximumát csakis a klasszikus és más intellektuális irány érte el; hogy az ember hiánytalan érvényesülése csak egy kompromisszumos esztétikai iskola számára volt lehetséges; hogy az érzés-intenzitás követelése az irodalmi tócmkör teljes elszűkülését vonta maga után, — röviden, hogy mily élénk változatosság, frissesség, sokoldalúság, külső-belső nyugtalanság, szó- és gondolatgazdagság található az intellektuális stílusokban...

Szentkuthy Ben Jonson művészetével kapcsolatban azonban nem pusztán az intellektuális irány afirmációjával foglalkozik: a szürrealizmus hozta kérdéseket is érinti, különösképpen akkor, amikor az „inspiráció technikájáról” szól, mely a szürrealizmus egyik alapvető kérdése volt, hiszen az ihlet kérdésköre volt a szürrealizmusban az elsődleges, s ez kíséri majd Szentkuthy pályáját is végig, megszabva a szürrealizmusban elfoglalt helyének jellegét is. Ben Jonsonban ugyanis Szentkuthy azoknak a törekvéseknek őstét tiszteli, amelyeket maga is képviselni akar, minthogy Ben Jonson a „realitás és irrealitás” ellentéteinek kiélezése helyett harmóniájukon dolgozott, s impresszionista volt a maga módján, hiszen rokon Hume tanításával az impressziókról, az ideákról és percepciókról: „Ebben a pszichológiában a külvilágon van a hangsúly: a lelki élet a külső realitások függvénye... Csak az értékes a lélekben, ami benne a külvilág reflexe, minden egyéb csak »lunatic spleen«... Egyrészt hangsúlyozza a lelki élet nagy függését a »Things«-tól, vagyis a külső tényektől, másrészt a Reason felsőbbrendű hivatását és autonómiáját vallja, amikor az érzékek és a ráció viszonyáról tesz említést...”

Ennek az impresszionizmusnak azonban már Ben Jonsonnál sajátos jellege van. Szentkuthy interpretációja szerint „valóság, aktualitás és extravagancia” foglalkoztatja a drámákban, s Jonson „valóság-furorát” emlegeti, „szintetikus mohóságát” dicséri, és megállapítja, hogy „a realitáshajszja természetszerűleg mítoszba torkollik, és így valamiképpen több detail-jal gazdagodva, a moralitáshagyományt folytatja”, majd a Volponéval kapcsolatban leírja a Jonson-eszményt is, példajaként „a naturalizmus és az ironikusan stilizáló játékszerűség egyszerűségének”, mely nem más, mint „realisztikus részletek egy irreális, mesterkéltn szerkezetbe illesztve”. Ez a Jonson-eszmény nyilvánvalóan még messze van a szürrealizmustól, de kapjanak csak erős nyomatékot a Szentkuthy emlegette „detail”-ok, már nem hangsúlyeltolódásokról kell beszélnünk, hanem szürrealisztikus törekvésekről, amelyeknek elméletét és gyakorlatát is megalkotja *Prae* című regényében. Jonson-tanulmányának zárórészében ugyanis Szentkuthy már egészen egyértelműen a *Prae* módszertani lehetőségét járja körül:

„A klasszikus naturalizmus vizsgálatánál rámutattam arra, hogy a realitáshalmazok okvetlenül irreális (de távolról sem »élet«-telen!) emberek és viszonyok ábrázolására vezet; de Jonsonban az ilyen öntudatlan irrealizáló hajlam mellett van egy tudatos módszer is, mellyel a korlátolt realizmust kikerüli, ti. drámáin belül állandóan hangsúlyozza a színházszerűséget, illetve színpadiságot. Az irodalom célja szerinte is a való élet bemutatása, de mikor bemutatja, akkor nem azon van a hangsúly, hogy »íme az élet«, hanem »íme az irodalom«; vagy legalábbis a kettő egyformán érvényesül. Igyekszik a nüánszok zsúfolásával a reali-

tás maximumát elérni, de ugyanakkor bemutatja egész drámaírói módszerét, a színpadon megbeszélteti drámájának hibáit, a szereplők is, mintegy irodalmi tudatossággal konstruálják magukat és egymást következetes jellemképekké . . .”

Nyilvánvalóan a *Prae* „öcsésírójával” állunk szemben, minthogy a Jonson képviselte „termékeny distancia” elve a *Prae* ihletének legmélyén is felfedezhető: a regény is „jonsoni” módszerrel készült. Egyben azonban meg is haladta a Jonson revelálta lehetőséget, minthogy a *Prae* valójában szürrealisztikus elméleti alapvetés és „regényes” példatár is egyszerre, elmélet és gyakorlat egysége, melyben az esztétikai tanulmányt „epikai képmellékletekkel indokolja”.

A *Prae* kiindulási pontja már jellegzetesen a szürrealizmus hozta ihlet kérdésének körében van: Szentkuthy benne a „prae-állapotot” akarja tetten érni — az intellektus őállapota vonatkozásában az „élet—regény—tudat” hármas láncát alkotva meg. Az „irodalom” felől közeledik a kérdésekhez, s nem az alkotást reveláló közvetlen élmények, a tudat mélyének addig elérhető rétegei érdeklik, hanem a „fogamzás” pillanatának az „ösidők felé néző arca”, amit így határoz meg: „a létezés legelső Isten-ötletének szinte előke-pillanata”, mely a „szűz Ihlet” maga, de egyben az ember lelkiségének a lehetséges legmélye is:

„Érezte, hogy vajúdással áll szemben, de nem tudta pontosan, minek az érdekében: azt hitte, hogy az érzékiség és absztrakció, férfivágy és nő-fikció széttephetetlen szerelmi párhuzamát már a végtelenségig húzta, de, úgy látszik, nem: a nőre irányuló vágy még bestiálisabb tud lenni s maga a nő a fikciónél is fiktiivőbb, a semmi-diagrammnál is üresebb tud lenni. Figyelte asszociációit: mi történt velük? Egymást szétlőkték; ahol cél volt, nem volt irány, ahol csók volt, nem volt száj. De mégis voltak szájak és csókok, célok és irányok, ha idegenítő ellen-szüzességekben is, és Touque úgy találta, hogy lelki élete, szerelme, nőgondolata ezek mögött van, úgyhogy ha meg akarja találni a lényegét, nem elég az abszolút idegenségek világában járnia, hanem meg kell találni valami drámamentes, kép nélküli alaphelyzetet, ahonnan a szubsztanciátlan dolgok többé már túlananyagias, igazságrákos állapotúaknak nem látszanak. Figyelte asszociációit: mintha egy óriási szappanbuborék felületén helyezkedtek volna el, mely buborék folyton terjedt, tágult. Tehát egyformán színesedett, izzott és értelmetlenedett, csak-térré vált. Ey pipacs képe a kamaszkorban dupla-pipacs . . . most pedig a pipacs egy buborékon tükröződik, ahol egyszerre változik a színe színen-túli, hazug-égi fényörületté, formája pedig egy végtelen tér-részletté; — nem dupla-virág, nem antivirág, hanem az élet isteni és még Istennél levő csillogása, párosulva magával a térséggel . . .”

Ebben az így felfedett „előke-pillanatban” azután természetesen a pipacsnak van „valami izzó ultrafénye (ösztön? szerelem? étosz?)” és „üres ramája (tér? logika? szám?)”, hogy érzékelhessük a szürrealizmusnak azokat a szélességi és hosszúsági köreit, amelyek olyan messze vannak a harmincas éveikig már meghódított ösztön- és tudat-tartományoktól, hogy a kapcsolat ki sem tetszhet közöttük. Már-már a szürrealizmuson túli szürrealizmus fogalmát kellene bevezetnünk, hogy érzékeljük Szentkuthy törekvéseinek végső célját, melyet maga is a „kifejezhetetlenség-

gel" és „ábrázolhatatlansággal" minősít. Mert ha egyfelől „előke-pillanatról" van szó, akkor másfelől „alig-formáról", amelyek ott lappangnak a tudat felkutatandó „ösködében", hogy sajátosan dialektikus egységet alkossanak az ún. „valósággal". Íme Szentkuthy példája:

„Mikor a szeretett nő még velünk van ugyan, de tudjuk, hogy egy hét múlva elutazik a Rigire, a fájdalom embrió-napjait éli, és már ekkor érzi, hogy függetleníteni akarja magát az elutazás részleteitől: neki elég ez az egyetlen tény, kép és mese nélküli elvont gondolat — »a nő elutazik«. Ez indítja meg a fájdalom első csiráit, és ez fogja életre hozni a célként kitűzött egzotikus, terminus Ad-Quem virágot is; ahogy az életben nem lehet a szerzett tulajdonságokat örökölni, csak az ősi inklúziókat, úgy a fájdalom nem képes saját virágjába beleolvasztani csak egy milljomodnyi részecskét is az elutazás külső történetéből — lehetnek ebben a külső történetben olyan epizódok, melyeknek látszólag enyhíteni kellene a válás fájdalmát és mégis a szenvedő lélek egyáltalán nem reagál rájuk, mert hiszen a fájdalom élni kezdő embriója nem az elutazás részleteinek függvénye, mely párhuzamosan halad a pályaudvar felé vágató taxival, a bőrönd-szállító kis hordárkocsival és végül a távozó karcsú vagonnal, hanem csakis az említett minimumnak függvénye, » — a nő elutazik — «. Aminthogy a valóságos embrió fejlődése az anya méhében nem a férfi szerelmi hangulatának, eksztázisainak és kétélyeinek kilenc hónapon át futó párhuzamos függvénye, hanem csakis egy fizikai minimumnak, a termékenyítő magnak okozata, mely egy epikán-kívüli pillanat alatt mindent elvégzett és bigott függetlenséget indukált..."

Az ihlet ilyen jellegű értelmezésében nyilván az impresszióknak sajátos helye van, ott az „epikán-kívüli" területeken, de gyűrűzését mégis a műalkotás síkján látjuk futni, olyan elemeket hordozva, amelyek egyértelműen szürrealisztikusak. Szürrealisztikusak, még ha Szentkuthy szóhasználatában a szürrealizmus fogalmával párhuzamosan más, szürrealisztikus pozíciókat rögzítő kifejezésekre is bukkanunk. Szentkuthy ugyanis új alapvetésre készült, olyan mozzanatokat emelt ki, amelyek az alkotáslélektan és a szürrealizmus fogalomtárában háttérben, nem érintetten lapultak meg. Ilyen pl. az „előke-pillanatra" épülő „transzpozitív állapot" is, amelyre a „már nem" és a „még nem" problémáját alapozza, s az „infra és az ultra tárgyak" motívumát rögzíti:

„Nem volna csodálatos — írta —, ha a jövő történészei a 20. századot az »infra-ultra kultúra« századának neveznék: művészet, tudomány és divat mind azt a technikát követik (ami valószínűleg nem is pusztán technika), hogyha egy témával állnak szemben, legyen az ember, szám vagy kosztümkabát, hogy nem a gyakorlati átlagjelenségből indulnak ki, hanem az azt megelőző, mondhatni negatív állapotból, melyet aztán kiegészítenek (a »normálisat« egyszerűen figyelmen kívül hagyva) a jelen-ségen-túli, mondhatni »transzpozitív« állapottal: egy levél képe nem egy zöld, erekkel befutott, ágról csüngő klorofill-tálca lesz a képen vagy a versben, hanem a levélnek a logikai előképe, előtere (ez a szó talán precízebb, mint a nehézkes »előfeltétel«) kapcsolódva a levélből kiszívható levélen-túli, sőt levél-ellenes vonásokkal: az első momentum a levél-predesztináció egzaltált foka, a második momentum pedig éppen ellen-

kezőleg, a levél-főlélegesség vagy a levél-mindenség foka, amelyen ugyanis minden képzelhető dolog levél, vagyis többé nem nevezhető levélnek, amely szónak csak addig volt értelme, ameddig ez valami megkülönböztetést jelentett a világ többi dolgaitól..."

„Nem tudatalatti”, hanem „lélekelőtti” és „lélekutáni”, mondja Szentkuthy e kérdéssel kapcsolatban — az igenlés és a tagadás egymásra-hatásának elméletével kapcsolatban — a pozitív és a negatív világpólusokat revelálva, ahonnan a „témátlan” művészet gondolatához jut el: „Tulajdonképpen semmiféle témája sem lehet az új művészetnek, hiszen ott is az ante-téma és a post-téma fog szerepelni, de mivel az ante-téma is »valami« és a post-téma is »valami«, tehát ezeknél viszont ismét az infra-valami és az ultra-valami fog szerepelni a »valami« szimpla kihagyásával — egész a végtelenségig és az egész mondatant, sőt szó-tant át kell hogy alakítsa. Ahogy képzelhető szem, mely hőt lát és spektrumra vak, úgy most agyak készülnek, melyek »valamire« vakok, de annak előképeire és annak utóképeire igenis érzékenyek...”

A *Prae* azonban nem e végső pont bűvöletében keletkezett — csupán a lehetőségesség végső konzekvenciájaként hordozza azt, mintegy meg-sejtve, megjósolva, mi egy negyedszázad után foglalkoztatja majd a mű-vészeteket. A *Prae* ugyanis az alkotás-mechanizmus fázisainak a felde-rengő „regénye” mind hármasságának (vertikálisan), mind kettősségének (vízszintesen) mozzanat-láncát megmutatva. A „Kedzet Sémáját” írja meg tehát, amelyben az első tétel a „váratlan képé”, mely egyúttal „na-gyított metafora” is:

„... Két vagy három óriási napraforgót láttam, nagy fekete magpár-nával és sárga rövid szirmokkal, melyek összegyűrve és szinte füstöl-göve, úgy helyezkedtek el egy kis világoskék tavacska fölött, mint a hosszú tollak és koronák a címerképeken a címerpajzs fölött és körül. Bár a képnek egyelőre semmi szükségét nem láttam, éreztem, hogy teória-kísérletem és érzelem-teltségem helyébe lépett, azokat lefojtotta, az aktualitásból kikapcsolta... Mikor közelebbről néztem a lerázhatatlan napraforgó-ajándékot, meggyőződhettem, hogy semmi képszerűség nincs benne: bár képszerű elemek tették ki az egészet, jellegzetesen metafo-rikus tünet volt, csak egypár ellentét és egypár vonal volt benne hang-súlyozva — a fekete magház egész közelről látszott, egy részlet részlete volt, szinte csak fekete hangsúly; a szirmok csak kis lebegések, sárga reszkető-motorok voltak és nem látszottak körös-körül... Talán e virág gyűjtő-testében a mikroszkopikus látás felelne meg a teória-kezdeteknek és a homályos látás az érzelem terjedésének? Éreztem, hogy a váratlan képnek van valami logikája, de azt is sejtettem, hogy nem oly ordenaré, mint első pillanatra képzelhető volt. Mivel nem tudtam kielégülni az ingyen-napraforgókkal, visszatértem az azt megelőző állapotomhoz: a kompozíciós-elmélethez és a haraghoz és igyekeztem valami történetet kitalálni, amellyel kifejezzem utálatomat a diszkrét öltözködés és az ezt képviselő lányismerősöm iránt...”

A *Prae* (és a műalkotás) alakulása második állomásának „az átalakít-tott tudat ritmusát” nevezi Szentkuthy. „Ezt a második lépést az elvont cselekvés-vonalak tudatos szövése jellemzi: irányzatosan rajzolt dilem-mák, tragédia-csomók és mechanikusan sűrített erkölcsi válságok hal-

maza — ezekben élte ki magát a lány iránti gyűlöletem...” De: „Bármenyire tudatosan gondoltam ki ezt a fenti történetet, mégsem működött ez a tudat a mindennapi élet síkjában, mert az a napraforgó-csonk állt előtte és végig átalakította a tudat ritmusát: a napraforgó volt az az iniciálé, amely a valószínűtlenítés higiénikus munkáját végezte, a tudatot egy léhább-aggályosabb síkba transzponálta...” Meg kell azonban azt is jegyeznünk, hogy Szentkuthy hangsúlyozza, a napraforgó-roncs „automatikusan adódik”, minthogy „biológiai magátólértetődéssel bukkan fel a tudatban”, és így „a természet titkos stílusát engedni megfigyelni”, a szürrealizmusba építve ismét megfigyelését.

A harmadik lépcső a „szabad kép”:

„Nincs más hátra — írta Szentkuthy —, mint keresni egy harmadik lépcsőt, vagyis egy olyan képet (most már valódi »scénát«, nem metafora-gyököt, mint a napraforgó-kezdemények), amelyben szabadon mozoghatok: ahol a képelemek labilisak, közöttük idő és tér mozgékony hullámai lebegnek, szabálytalan víz vagy kábító szél módjára, és így a cél és értelem érdes szögleteit, mely a tárgyak külsején néha mutatkozik, lemossa vagy lefújja...”

Ebbe a „szabad képbe” épül a „téma”, s kap teljes nyíltságot, végeredményben pedig ezáltal az „ösztön legelső reflexmozgásaihoz”, az „automatizmus” érvényesüléséhez a „tudat” is csatlakozott. A műalkotás alapsíkja tehát szürrealisztikus humuszból áll, amelyet az alkotó kedv szabadon művelhet, s alakíthat, tetszése szerint mérve ki koordinátáit, s megragadva azt a mozzanatot, amely az „objektív” művészi törekvésekben is dolgozott.

Szentkuthy szemléletének összefüggéseit a szürrealizmussal kétségtelenné teszi a már jelzettekén kívül az álom-képeknek, a szójátékoknak, az asszociációknak, az emlékek és vágyak tulajdonított szerepe is, amelynek felismerését regénye zárórészeiben hirdeti meg. Szentkuthynak az „összecszerelhetőségről” szóló tanítása például a szürrealista véletlenül tart rokonságot, és ő az, aki az asszociációk önkényesnek látszó áramlásában a rendet akarja igazolni, nem kevesebbet állítva, mint azt, hogy „az ész abszolútum-igényéhez” a „17. századi konceptizmus”, a „neue Sachlichkeit” mellett a szürrealizmus áll a legközelebb, „mint egyetlen ízlés euklideszi három dimenziója”. „Az asszociációk »értelmetlen« ideoda himbálódzása csak addig léha és meddő játék, míg nem végzi el az összes képzelhető tévutakat — ha egyszer minden tévúton végigjárt, úgy egy tökéletes vonalrendszer képét látjuk benne...” Vagy: „... Ezek a szavak az összecszerelés nagy és frivol esztétikáját végzik, vagyis arra való, hogy megrajzolják a világ szétszórt jelenségei között azokat a permutáció-vonalakat, melyek az egymáshozkötöttség felsőfokú csomózási technikáját jelentik; mikor erőszakos téves-kapcsolásokat végez a képzelet, akkor köti tulajdonképpen a legvadabb iker-csomókat; egy képen virágszálak, lósonkák, vázatalpak és profilhéjak vannak egymásra — ahogy mondani szokás — »dobálva«, pedig itt szorosabb szerkesztési forma épül, mint a Cid-eké: nem egy halmazt kötünk át egy spárgával, hanem a halmaz minden egyes elemét minden másik eleméhez külön-külön hozzákapcsoljuk, mint egy variálható villanyvezetékhez; tulajdonképpeni kompozíció helyett pán-reláció...” Szentkuthy figyelme azonban még a

fenti megállapításokon túl is az asszociációk problémájánál marad, hogy „asszociáció-pózkodról” beszélhessen összefüggésben az empirizmussal — egy újabb meghatározás reményében: „De nem részeg empirizmus-e, mikor mindenféle asszociáció-pózkodokkal igyekszem végtelen-álarcúvá tenni a valóságot?” „Morfin-képekről” beszél, melyek az álom-képeknél is gazdagabbak (bennük „magányos, csak belsőre figyelő idegek és szinte határtalanul feldolgozott kép-részek” vannak). De kellene az „álom morfinikus képei is” — vallja Szentkuthy, aki vonzódik a „Rutherford-liturgiához”, az Én kisugárzásaihoz, amelyekhez az asszociációk, a morfin-képek és az álom-képek is tartoznak. „Az álomban az alkotóelemek teljes különféleségét élveztem — írta —, vagyis azt, hogy az alkotóelemek mindegyike más perspektívát, külön teret, aránytalan autonómiát valósít meg, azaz a lehető legtávolabb lökődik a kép-szerűtől...” Majd tovább: „Minden álom tulajdonképpen egy raison-kristály, ha tesszük »logo-éder«; a kép-maradékok vagy aligképek alkotják mintegy a kristály lapjait, és a képroncsok viszonyai, vagyis az álom lényege, alkotják a kristály éleit. Minden álom más és más kristály-alakulatot mutat; a végzetesen heterogén tudat-rétegek más és más viszonytestét és mindig ezen arányokban kerestem valami új-természetű logikumot...” Variáció-rokonszenve vonzza a tévesen leütött betűkhöz és a szójátékokhoz is („A szójáték nem olcsó humort jelent tehát, hanem éppen az ellenkezőjét: a lényeg-szenzualizmusnak, a lényegösztönnek egy, az egész kultúrára kiterjedő módosulását.”) — ismétcsak „szürrealizmusa” bizonyosságként.

Központi kategóriája azonban a „végtelen összecserélhetőség” törvénye, amely Breton „véletlenjével” tartja a rokonságot. Ez a Szentkuthy-axióma az asszociációk, álmok hozta végtelen számú lehetőségen alapszik és szépség-eszményét is megszabja, mintegy kiindulási pontként kezelve Breton szürrealista gyakorlatát:

„A szépség mintha a végtelen cserélhetőséget kifejező formula volna: *quaestio ex doctrina combinationis*, hogy megint kedvenc témámat, a Bernouilli-féle leveleket vegyem elő. Ő azt kérdezte, hogyan lehet végtelen-számú levelet, melyekhez végtelen-számú boríték tartozik, kimerítőleg, minden esetet elképzelve, összecserélni, nem-megfelelő borítékba tenni? És ehhez találtak egy formulát, mely kifejezi az összes elcserélhetőségi esetet. A szépség úgy viszonylik a világhoz, mint ez a megtalált algebrai formula a levelekhez és borítékjaikhoz. A surrealista novellákban és képekben ezt a permutáció-szigort, az összetévesztés abszolút pontosságát élvezem; ha valaki a világ összes jelenségeit az elképzelhető összes permutációban tudná bemutatni, illetőleg ezt a lehetőséget kifejező formulát megtalálni, az valami abszolút szép dologra akadna, a szépség elemi gerinchúrját sikerült volna megpendítenie.

Mi az igazi szerkezet? A Bernouilli-féle összecserélt borítékok vannak a művészi kompozíció igazi fokán; mivel minden más elemmel hiánytalanul kapcsolódott, az elemek olyan transzcendentálisan szoros kapcsolatokba, összefüggés-pánikba kerültek, hogy azt szétbomlasztani egyáltalában nem lehet. A végtelen összecserélhetőséget kifejező képlet kettős kéjt okoz, — először visszamenőleg eszünkbe juttatja a képlet-

előtti káoszt, az összecserélés görccyszerű állapotait, mikor még nincs semmi szabályosság a zavarban, csak rossz borítékokba dugott levelek vannak, melyek izoláltan szétesnek; viszont a következő pillanatban, mikor a formulát az esetek közé dobom, mint valami teoretikus élesztőt, egyszerre mint harmonikus világot, a ritmus, a rend, a megfelelések aránytölulésos képét látom magam előtt . . .”

A *Prae* hozta szürrealista tanítás szép összegezésén túl Szentkuthy a szürrealizmus különös jelentőségéről is nyilatkozik, s azt abban látja, hogy a szürrealizmus a „szépség konkrét élettanát” ígéri. Fontossága miatt idézzük a *Prae* erre vonatkozó részletét is:

„Különös és kitűnő dolog, hogy minden korszak a maga stílusában nem az elérhetetlen szépségnek egy ornamentikai megközelítését látja, hanem a szépség lényegének röntgenjét, principium-vázát. Én is így járok a »neue Sachlichkeit«-tel, surrealizmussal és még egypár társával: nem úgy látom, hogy szép dolgokat produkálnak, hanem hogy félredobva a műalkotás tradícióját, magát a szépséget kutatják kísérleti metafizika önellentmondó formájában; mintha végre nem stílus kezdődne, hanem anti-stílus, a művészet dilettáns kertelése után a szépség konkrét élettana . . .”

Ezek a megállapítások, melyek Szentkuthy rendszerének központját képezik, a *Prae*t a szürrealista világirodalomban is páratlan jelentőségű alkotássá avatják, éppolyan klasszikus dokumentuma (ismeretlenségében, fel nem fedezettségében is), mint amilyen Aragon, Breton regényei és esszé-könyvei, Marko Ristićnek és Koča Popovićnak vizsgálatai az „irracionális fenomenológia” körében.

A *Prae* ugyanis teljes szürrealista elméleti alapvetés — ez izmus Szentkuthy hozta variánsának kifejtése, hiszen pl. az asszociációknak egész rendszertana is készen van a *Prae*ben, s az emlékek, a vágynak pedig tipológiája, összefüggéseik törvényeinek foglalatja is adott, s mi több: terminológiai forradalmat is hozott: egy szürrealista esztétikai kislexikont lehetne készíteni belőlük (az asszociációk születése és a prae-állapot összefüggései, az indulás- és érzés-asszociációk, az emlék haladása és a lélek kinézise, az „átszülő álom” természete, az álom-katalógus, a „vágy-dilemmák és álombeli megoldásuk” stb.) — a magyar szürrealizmus eredeti alakulási görbéje újabb bizonyóságként is.

Végső kicsengéseként pedig a szürrealizmusra alapított elméletnek a következő tételeket idézhetjük. Az egyik szerint a „rend, a szisztéma, a logikus mag nem a dolgok gyökere, hanem a vége . . .”, a másik szerint pedig: „Az érzelmet intellektusmentes tisztaságában ábrázolni intellektuálisabb feladat, mint az érzelmet intellektusra fordítani és racionális képzetek széthúzó zsinégeihez kötni . . .” Ezek mellé viszont egy harmadik is kívánczik, mely a „műalkotó lelki kompozíciójáról” szól: „Nem a műalkotás kompozícióját, hanem a műalkotó lelki kompozícióját kell vizsgálni: az első ötlet-fűzések viszonyait, hullámain, ott van a komponálás titka . . .”

A *Prae* azonban nemcsak a fenti hármasságból következő lehetőséget bontja ki és fejleszti rendszerré, a vízszintes metszévonal mentén is körüljárja a kérdést, azaz megvizsgálja az epika megvalósulásában tük-

röződő következményeit is a „szabad képhez” való eljutásának. Legáltalánosabb módszertani felfedezését a *Præben* így jellemzi tehát:

„... A régi epika, mely az emlékezés technikáját használta, a vérszegény időmonizmus unalmába rekedt; egy másik kísérleti epika igyekszik azt az abszurdumot megvalósítani, hogy a különböző eseményeket teljes időmentességgel, mint tiszta tér-elemeket helyezze el a lehető legszeszéyesebb építészeti fogásokkal. Leatrice múltját kellene jelenéhez illeszteni, úgy, hogy ne a leírt egymásután alig-viszony viszonyában legyen múlt és jelen, hanem mondjuk, a jelen egy vízszintes lap, a múlt egy parabolikusan hajlott lemez, mely egy helyen ütközik a jelennel: szinte kedve támad az embernek arra a gyilkosan primitív fogásra... , hogy az általában »múltnak« nevezett részt más papírra nyomtassa és ne könyvben nyomja ki, hanem egy építészeti konstrukció alakjában, hogy legalább a szövegek álljanak egymáshoz térbeli szövegviszonyban és ne a fullasztó epikai gravitáció monotonóságában... Időmonizmus helyett tehát skizofrén akvárium: az egyes epikai részletek ide-oda úszkálnának az idő bénító vályúja helyett a tér szabad vizében, mint a szórazott halak, melyek állandóan változtatják egymáshoz való viszonyukat...”

Szentkuthy tehát „rég” és „új” epikát különböztet meg, ám az ő új, a szürrealizmus tudat-síkjaira építkező epikája nem Proust és Joyce eredményeit akarja tovább folytatni, hanem messze előre „látóan” a XX. század derekának prózai törekvéseit revelálja. Ezért írhatta: „Régen a milió és a történet egy langyos vegyületben voltak együtt, most a milió tárgyai és a közöttük lejátszódó történet különválnak és így fognak egymás mellett futni. Külön tárgy-regények lesznek (ez az ontológikus ág) és külön hiper-eseményes regények (ez a fiktiivség mániája). Touquenak kedve lett volna nagy mítikus katalógus-regényeket írni kedvenc tárgyairól, mint a hidak, kutak, hajók, tavak, női harisnyák...”

Műve egy másik helyén pedig így mélyíti el a kétféle epikáról szóló tanítását:

„Mintha az új epikában kétirányú tisztulás kezdődne: az egyik a naiv foknál is naivabb felé, ahol a nyers tudatosság van csak jelen és ennél fogva csak durva sémák, embertabletták, növényvázak, helyzetkataszterek találhatóak, minden életszerűség nélkül: a mániás tartalomjegyzék állapota ez. Ezen naiv tudatossággal szemben halad az epika másik iránya, melyet az álom mindent feloldó és mindent ingataggá tevő irányának is nevezhetünk, ahol minden részlet önmagáért van és nemcsak a sémáktól, de az élettől is független. Tudat és álom, séma és felelőtlen bomlottság az a két világtáj, melyek között helyezkedik el a kísérleti epika, de úgy, hogy minden jelentősebb mozdulatával mindkét pólus felé egyszerre orientálódjék...”

Ennek az epika-felfogásnak a lélekábrázolásban reflektálódó következményeit pedig így összegezi:

„... Nem tudok pontosabb lélekelemzést elképzelni, mint azét a színésznőt, akit a színpadon egymás után zölddel, lilával, fehérrel és pirossal világítanak meg — nem változott rajta semmi, nem is mozdult, nem is szólt és mégis úgy éreztem, hogy minden képzelhető dolgot elmondtak róla, tudok mindent. Az egyik lehetőség tehát a fikció, a má-

sik a fantasztikus világitás: a zöld áteresztí a csípőt, de nem a bokát, a piros áteresztí a szeretetet, de nem a tenort, a sárga az intellektust, de nem a humort és így a végtelenségig — tulajdonképpen a legvadabb ellentéte ez az analízisnek és mégis az . . .”

Szentkuthy nézeteinek „tükreben” tehát „az irreális két nagy levele: a geometrikus és az álomszerű egyformán bólogatnak . . .”, jelezve, hogy mennyire a szürrealizmus pozíciói kerülnek előtérbe nála is, legáltalánosabban a konstruktivizmus és az álomszerűség egy jellegzetes együttléte kettősségében. A *Prae* viszont egyúttal arra is példa, hogy Szentkuthy a tudatos, konstruktivizmusra hajló új epikához vonzódik, hiszen a „regény” regényes vonulata — példatárként is — ezt bizonyítja. Szentkuthy egykori kritikusai (Németh László, Szerb Antal, Halász Gábor) viszont művének ilyen természete miatt, minthogy a kor epikai tudatát messze megelőzte, értéke szerint nem beszélhetek róla, s nem láthatták meg a Szentkuthy-művészet logikáját sem. Nem véletlen, hogy Halász Gábor egyenesen a „módszer rémuralmáról” beszél, a „szétszórás klasszicizmusát” emlegeti; Szerb Antal pedig Szentkuthyt a „freudi exhibicionizmus magyar irodalmi képviselőjének” tekinti — végeredményben pálcát törve Szentkuthy törekvései felett is. Legmegértőbben Németh László olvasta, aki a *Prae*ben „az emberi teljes színpadot” látta meg, s „mélyebbfajta humanizációt” emleget, mely inkább a XX. század ötvenes-hatvanas éveinek művészetét jellemzi, mint a *Prae* közvetlen idő- és irodalmi környezetét. A *Prae* „regényességének” természetrajzát megidévezve izelítődül íme egyik „elégikus” részlete: Touque reggeli imájának epizódja:

„Kinézett az ablakon: a hotel hegyoldalban volt és így néhány háztető és torony, meg nyurga fák május-kóca úgy kúsztak az ablak alá, mint egy gyertyatartó ágai, melyek felső végükön egyenesek, mint a kitömött testőrök, de lefele egyszerre csak nagyot görbülnek, hogy még idejekorán odafuthassanak ívelő gyökerekkel a közös pillérhez. Az utcák sötét kutak voltak, a tetők meg mintha a házaktól független parókák lennének, melyeket magában a világosság, míg a falak eláznak a vitriolos homályban. Szétesik tehát a »történelem« és a »tárgya« ebben a reggeli szürke választóvízben: tegnapi csókjai metaforákba esetleg még bementethető legendák, de helyettük itt van az idő, a törött pohár, a tájkép, melyek a múlt nagyfrekvenciájú káosz-tavaszból hullanak át idegen virágként. Visszanézett az alvó Jacqueline felé, aki közben megfordult az ágyban és eddig nem látható arcán mély gyűrődések tetoválásait mutatta. »Rólad is lehull a történelem, mint levedlett álarc s kikelsz belőle, mint valami időszűz hús: az álom mindössze arravaló, hogy ez a kettéválás ne legyen drasztikus.« A hűtlenség ott kezdődik, hogy ugyanaz a nő reggel is tetszik: mert azért tesz bizonyára, mivel »friss«, mivel nem folytatás, hanem kezdés. »Csak gyere hajnali világosság, csak nőjetelek magasra égbolt fogkeféi, szálkás celluloid pálmák, csak húzódj be a szobába kékcspőjű tenger és zárd el az utat tegnap és ma között zengeni kezdő fény és percdagályoddal sodord el azt a fiktív hidat, mely még ott reszket csökönyös indaként tegnap este és ma reggel között és bobd ide térdeim mágneses szikláira ezt a női testet, mely a történelem elavult procedúrájából ittmaradt eredményként, ismeretlen újdonságban«

— így szavalt magában Touque, mikor félrehajtotta a spanyolfalat, hogy a mosdóhoz menjen . . .”

A *Prae* elméleti alapvetését a harmincas évek magyar irodalma nem tudta kamatoztatni, az a művészeti lehetőség, amely benne megjelent, csak „Szentkuthy-formula” maradt, mert az író volt a *Prae*ben feltárt új epikai irány egyetlen híve, társa nem akadt „az egyetlen metafora felé” vivő útján.

2./ A *Prae* után

A harmincas évek derekán Szentkuthy Miklós a *Prae* tapasztalatait *Az egyetlen metafora felé* és a *Fejezet a szerelemről* című művében gyümölcsöztette, mintegy a *Prae* szintézisének konzekvenciáit írta meg. Alapvető művészi kérdéseinek elméleti lehetőségeit *Az egyetlen metafora felé* (1935) glosszáiban vizsgálta, a művészi gyakorlatát pedig a *Fejezet a szerelemről* (1936) immár autonóm szépirodalmiságában kísérletezte ki, miközben „barokk földre” tette a lábát, mely képzeletének mindmáig legkedvesebb terepuma maradt.

Az egyetlen metafora felé alapvető tendenciáiban Szentkuthy Miklós sajátos szürrealizmusának a kiáltványértékű könyve. „Naplótöredék”, amelynek villanataiban a *Prae*ben megtett utat járja be ismét, csak immár ellenkező irányból. Abban „az egyetlen metaforából” indult ki imaginációja, s jutott el a „szabad képek” tárgyiasságot reveláló, az új epika igényét kihordó felismeréséig, itt a „Catalogus Rerum” problémája a kiindulási pontja, s a hozzátársult „imitáció”-probléma, melyet a „pazarló precíziónak fantasztikus gazdagsága” ébresztget, s miközben a *Prae*ben felfedezett égtájakat kijelöli („Milyen jólesik mind a kétféle elképzelés — akár úgy, hogy szívem, epém, kósza hormonom belső hallucinációja vagy »Mythos-secretion«/ és úgy is mint idegen pálma valamely idegen Riviérán, artemikus kegyetlen »objektivitás«,), a naplóforma biztosította közvetlenséggel vall „szürrealizmusáról”: „A legtestvérebb testvérek, az egyetlen rokonok: itt vannak mellettem — az álom és a precízió, a lehetőség lázas fikciója és az imitáció . . .” *Az egyetlen metafora felé* ugyanis pedagógiai szándékból is készült: a *Prae* oly kiabálóan idegen jelenségének a magyarázata is, hiszen hangjának közvetlensége a dialógust is biztosíthatja, formája pedig lehetővé teszi, hogy elméleti meg gondolásairól nem az elméletíró elvont álláspontjából beszéljen, hanem a műhelyvallomások intimitásával, rokonszenves szeszélyességével, distancia nélkül, emberi mivoltának megmutatásával is. Közvetve tehát az ember-író relációit is felvillantja, mely nélkül a magyar irodalmi ízlés még a harmincas évek derekán sem tudta a művet szemlélni és befogadni. Szentkuthy tehát hagyja magát „tetten érni”, miközben egy-egy feljegyzésében leckét tart művészetének természetrajzából: hol apró, miniatűr szintézisekbe foglalja művészetének „lényegét”, mini-esszéket írva, hol pedig egy-egy részletkérdést világít meg, bizonyítani, művészetének „idegensége” mennyire nem idegenség, mennyire valóságban gyökerező, s hogy az „irodalom” egyúttal mennyire az „élet” is, azaz, hogy a *Prae* hozta író-típusnak is van „saját váratlan lírája”,

még ha az Én-nek ez a lírája közelről sem azonos a megszokott lírai Én önmegmutatásával. „Íróul írónak” nevezi magát — magyarázatként is, megkülönböztetésként is az „írastudók” akkor oly divatos típusától, egyben pedig kimérve azt a területet, amely oly közelálló természetéhez. Ezt bizonyítják a *Praeről* közvetlenül szóló fragmentumok (az egyikben „egy irodalmi kifejezési eszköz kémiai hipotézisének” nevezi, egy másikban pedig ezt állítja: „Ha a Prae és egyéb tervelt dolgaim »kísérletek«: úgy konkrét biológiai értelemben azok: nem az aggályoskodó túlzott öntudat, hanem a formával egy speciális biológiai viszonyban lévő elemi vitalitás kísérletei. /L. egysejtű lények »formáit«: a kísérlet és élet-teljeség teljesen azonosak, egybeesnek.”) s a művészete általános jellemzését hozó kis-esszék, melyek közül az egyik legjellemzőbb a következő:

„A témám mindig egy és mindig ez: egy teljes embriológia, az embrió testi-lelki élete a sperma-villanástól a születésig, — és a történelem, harcok, bullák, címerek, ideálok, királyok, pápák ellen-ornamentikája. Vagyis az ember testi belsejének legbelseje, vitalitásának legősibb, leg-principiálisabb ritmusa és szerkezeti minimuma (a kezdet) és azután ezen vitalitás felhasználása a történelmi, a tett-életben (a vég). Cím-lapom: egy embrió-keresztmetszet és Charles VII. korabeli arcképe...”

A szürrealizmus kutatásainak „végcéljai” és Szentkuthy „barokkos” vonzalmait egyetlen tiszta képletben állnak előttünk itt „kifejtetten”, s ennek a részletezése „az álom és a precízió, a lehetőségek lázas fikciója és az imitáció” kettősségeinek a felsorakoztatása. Az egyetlen metafora felé ugyanakkor nagy szegmentumaiban Szentkuthy szürrealizmusának minden lényeges részletét felvillantja. A mű egyik fontos részlete szól az irrealitás szerepéről a mindennapi életben, egy másik az össze nem illés elvét veti fel, megfesti a „vízió tájait”, foglalkozik álom-leírásokkal, s ismétellen, újabb és újabb variációkban, más-más nézőpontból szemlélteti szürrealista „szintézisének” elvét. Ha az előbb embrionális élet és történelem koordinátáit kínálta, most a „szülők titka” és a „távoli országok titka” dialektikus egységét hozza, mondván: „Életem egy őrzőngő beleszívódás a mindeneket kizáró szülőbe — s egy őrzőngő kitaszítódás az idegen tájából. Szülők: halálos erosz: Tájak: halálos horror...”, vagy barokkos környezetbe helyezve idézi a „fentet” és a „lentet”: „Furcsa, hogy a valóságban az lett a sorsom, amit annyit tanulmányoztam egy csomó 16—17. sz.-i angol drámában: abban a szociális képben is csak egészen primitív és groteszk kulik és egészen előkelő és gazdag urak szerepelnek...” Az egyetlen metafora felé egyik kulcs-vallomása azonban nyilvánvalóan az irrealitásról szóló — a szürrealizmus szempontjából:

„Nem vagyok megszállott — pedig úgy tanultam, hogy lila virághajú ember, virágból levő madár, sziromból készült víz: ezek örültségek. És hogy lehet szép egy ilyen vízió — ha annyira más, mint minden egyéb? Mégis ráismerek valamire benne? Valahol ez mégis van, valami mégis ilyen? Mi a szerepe az errealitásnak a mindennapi életben? Van-e irrealitás, — nem irrealitás-e ez az egész »irrealitás«? ... Hát végre is mit csodáljak: a vízió mindennapiságát vagy éppen mindenén kívüliségét... Milyen természetes volt már a legelső ősember-művésznek, hogy mikor fest, mikor láttat, akkor a nemlétezőt fesse és láttassa. Itt nincs szó arról, hogy

mítosz-apológiákat, irrealitás-védelmeket szövegezzek: itt éppen arról van szó, hogy még nem tudom, hogy mi a realitás és mi az irrealitás közötti különbség..."

Az egyetlen metafora felében még (akárcsak a *Praeben* is) az elmélet felől nézte a maga világát, a *Fejezet a szerelemről* az első olyan műve, amelyben a művészi gyakorlat hozta „életből” tekint vissza az elméletre, minthogy a barokkban véglegesen Kánaánjára talált, s tisztázta művészetét „hogyanját” is. Az elmélet ennyire nyíltan nem fog megjelenni Szentkuthy művészetében, de mindig jelen lesz, permanensen kíséri majd nagy, valóban barokkos koncepciójú, „operás” regény-kísérleteit, amelyeknek ősforrása itt volt — műveinek első trilógiájában (*Prae, Az egyetlen metafora felé, Fejezet a szerelemről*).

A *Fejezet a szerelemről* ihlet-dilemmáját *Az egyetlen metafora* századik fragmentumában így vetette fel: „Ez a két himnusz mikor íródik meg? Az egyik: »Minden szerelem minden Lehetetlenségeihez«, — s a másik: »Nem tűröm, hogy ne üdvözíts.« A szerelemlehetetlenségénél s a másik himnusznál is felvetődik életem alapbizonytalansága: vajon valóban himnuszt írnak-e ezekről a témákról vagy regényszerű adat-katalógust?...” Megoldásként viszont olyan regényszerű háromrészes formát dolgozott ki, amely Szentkuthy közeledését is lehetővé tette a tételes irodalomhoz: a barokk korának nagy világszínpadán játszathatta el a szerelemről szóló traktátusát, mi alapjában véve viselkedésformák elemzése is egyúttal. Ezeket a viselkedés-formákat viszont döntő módon határozta meg Szentkuthy felfogása, amely nemcsak irodalomról alkotott nézetét járta át, hanem az élethez való viszonyát is. Nem a „kert”, hanem a „realitása” — mondja műve egyik helyén, mi foglalkoztatja, s ez általánosságában egész művére is érvényes, hiszen szerinte „a világ olyan szédtőfen más, mint ami, hogy erről beszélni úgyis lehetetlen”, és amikor felteszi a kérdést: „Mi az érdemes realitás: a dolgok, vagy a kapcsolataik?”, akkor végeredményben szerelem-felfogását is meghatározta, hőseinek mozgás-irányát megszabta. Nem a szerelem, hanem a sűrerealitása — variálhatjuk fentebb idézett tételét:

„Kora tavasz és éjszaka: minek ide nő, nem elég a szerelemhez nő nélkül is ez a kettő? A nő semmi egyéb szerepet nem tölt be ilyenkor, mint hogy egy kissé emberszerűsíti, hozzánk, emberekhez szabja és nyírálja azt az elemi vitalitást, mely a létezést betölti. A görög tragédiák egy nagy részét nem a főhősről vagy hősnőről nevezik el, hanem a háttérben himnusozó-nyivákoló kórusokról: a könyörgők, a trachisi nők, a bacchánsok, a phöniciai lányok. Ugyanígy van a szerelemmel is: nem a nőkről, nem a szeretőkről, dívákról és bordély-staffázsról nevezik el, hanem a kórusokról: az éjszakákról, a tavaszokról, a tengerekről s az orfikusan vibráló csillagokról. A dráma hőse, célja, lényege a kórus vagy a kulissza: minek nevezzük akkor mégis kulisszának — nem játék ez a szavakkal?...”

Miből is áll a „szerelem” Szentkuthy világában? „Nézzük csak: valami impresszió-hulladékból egy gonosz, üres lányról és valami nagy, egészen testies, tehát egészen álmokba-vattázott vágyból, melyet csak az egy szál szétgyúrt ingben való ágyban-fekvés növelt naggyá...” Vagy: „...A szerelem lehetetlen az emberek számára: a szerelem a

magány virágzó-fojtó utópiája, melyet nem lehet nőkre át-»szocializálni.« Az ember „lázás testének kéjes tudata...” — íme a pont, ahonnan Szentkuthy a szerelem-problémát szemléli. A beteljesedést nélkülöző vágy intenzitását idézi tehát, s ezzel az ihletével Füst Milán, Déry Tibor, József Attila szerelem-élményének rokonává válik. Nem véletlenül írja: „Milyen száraz sémák, színtelen, torz formulák voltak a polgármester számára a vágy fekete flórája és az igazi nő közeli való-sága: a reggeli vágy, mikor eszébe jutott váratlan tisztasággal, a lehetőség meztelenségében a nő: szemét, száját, csipője önmagával gáncsoló gyűrűjét nem tapintotta, nem látta, csak mint a lehetőség matematikai jegyeit gondolta, és éppen ez a szerelem tüzének legdúsabb olaja, a lehetőség precizitása, nem a valódiságé...”

Az író, aki „az egyetlen metafora felé” indult el, itt is következetes önmagához. Szerelem-felfogását is egyetemességében, természetelve alkotórészeként tudja szemlélni:

„A sárga nárciszok halványan világítottak; a virágok éjjel is éberek, időtlen nappal-arcuk merevedik a szirmukra; szépek, haszontalanok, istenek, ötletek. A sárga kelyhek dúsan körül voltak véve zöld levelekkel, részben apró, ciprus-szerű világos vonalháloval, részben nagy sötétzöld tányérokkal. Mi a szerepe az éjszakában egy ilyen sárga virágnak? Hogy viszonylik a virág alaktana az érzéki álmok alaktanához: rokonok-e vagy ellentétek? Félálmban, ahogy az már szokott, ezek a virágok nagyon nagyra nőttek, suhogva és harmatosan, mint egy-egy estélyi ruha uszálya, amint fölfelé emelkedik egy lépcsőn: olyan volt, mint egy külön Nap-kele vagy Vénusz-születése az éjszakán belül: Napé, mely nem hajnalt hoz, mely nem másik Hold, hanem az éjszaka mélye; Vénusz, mely nem szétesztétizált coitus-preparátum, hanem az élet legősibb sejtjeinek tánca, spórázása, plazma-prae-je.

S az örök kettősség a nárcisz-metafora és a nárcisz-konkrétum között: jól tudta, hogy ez az éjszakába beillesztett virág mitológia, s jól tudta, hogy prózai ajándék, egyszerű kertészeti produktum...”

Az iv tehát, melyet Szentkuthy imaginációja megfut, szélsőségeiben impozáns és művészi szempontból termékeny: hősei szüntelenül úton vannak a konkrétumtól a metafora-helyzet felé, s kielégíthetetlen, a beteljesedést félő vágy hajtja őket. De ugyanakkor világ-értékű is a Szentkuthy lényeg-metaforáinak mindegyike, így a szerelem-metaforája is, katalógusszerű teljességre törést is revelál, minthogy erosza Janus-arcú. „Ez volt hát az ő kétféle testisége, érzékisége: egy harisnya szövése s az őslények első tapogatódzó tágulása, szűkülése a térben...” — írta, és hősei vállalják mind a kettő kínálta szerepet („mert úgy látszik, a létben csak szerepek vannak, életek nincsenek”), melynek szituációból épülnek fel a Szentkuthy-művek. A szerepek ugyanakkor sorsdöntő pillanatok epizódjait hozzák, melyben a hősök életérzése valójában a „tárgy és szimbóluma” közötti távot mind a két irányban megfutja. Nemcsak a szobára érvényes, hanem minden szituáció kulisszáira, mit a szoba-képzet kapcsán mond: „De hát honnét e találkozás, — mi az, ami ezt a szobát egy pillanat alatt tárgyak elektromos tárgyszerűségének és tárgyak legillanóbban illanó jelképszerűségének találkahelyévé teszi?...”

A legkülönösebb magyar szerelmi regény készült tehát a *Fejezet a*

szerelemről című Szentkuthy-műben, amely egyúttal a magyar irodalom XX. századi szakasza szerelem-élményének az összegezését is adja. Az Ady-Léda szerelem végső kihangzása, jelképeessége éppen úgy benne van, mint József Attila Odájának „realitása” (mellyel intencióiban is a lehető legegyszerűbben rokonmú a Szentkuthyé, hiszen az is a szerelem verse és nem szerelmes vers!), a Füst-regények problematikája pedig legközvetlenebb előzménye — színpadának barokkos külsőségei vonalán is.

Egyben azonban a már a *Praeben* érvényesülő analízismania és asszociatív érzékenység mikrocsatáiban kivívott írói győzelmek tárháza is a *Fejezet a szerelemről*, melyben az író „vad jelkép-éhséggel” veti magát szerelem-problémájába. A modern magyar próza néhány klasszikus epizódja készült éppen ebben az alkotásában. Egy-egy mondatban éppen úgy megcsillantja lehetőségeit, mint a nagyobb epizódokban. „... A nászággy körül nyaldosó nyelvekkel égtek a gyertyák, szinte vízszerű, fecsegő és szürcsölő, éj-gourmand lángokkal...” — mondja egy helyütt a telitalálat teljességével és asszociatív erejének felhasználásával. Elemében viszont epizód-kompozícióiban látjuk művészi kedvét. Ilyen a tavasz-éjszaka epizódja:

„... Kint tavasz volt és éjjel, s lehet-e emberibb, sorsszerűbb, szerelmibb szezonot elképzelni és kívánni, mint ezt a kettőt egyszerre: érik, rügyezik a Hold, apró mimóza-golyók serkennek ki a csillagok ágain, félénk, selymes és ködös lombok legyezősődnek a felhők köré, egy-egy otromba vagy precióz madár szárnya izgatottabban, neuraszténiasabban és heroikusabban rezzen és borzolódik, mint eddig, az ágak lábadozó soványsággal és érzékien tapogatódzó optimizmussal hajlanak keresztül az éjszaka párkányán, a levegőben még nemlétező virágok szaga hívja nagy kerítő íveléssel a hozzávaló születendő virágokat, a földön nincs fű, csak sáros, félig-havas csúf rögök, melyek közül egy-egy nagy idegenszerű tör elő, mint őskori állat furcsa feltámadása; itt-ott lila park-hajnalokba bele-beleszikkrik két fojtott óraütés között egy pár csillanó virág, a szirmok átlátszó velencei üvegével, porzók apró, metszett villámaival, — s ugyanakkor ott van az éjszaka, minden utópia legkifejezőbb metaforája, minden emberi test legvérrokonabb testvére, a húsunk fekete belseje, az álmaink örökké szőtt bársonya, a szerelem egyetlen »stílszerű« vázája, halott szüleink utolsó gálaruhája, minden ismeretlenség ősi póza és színpadiasága, isten, titok, idő közös vak Vénusza...”

Vagy íme, a regény Zsuzsanna-epizódja:

„A tükör által a kis lakásba bevonult, akárcsak egy színpadra, a külvilág: mikor a tükör elé ért a szoba belsejében, akkor jutott csak ki igazán a csillagok, felhők szabad világába. Azáltal, hogy fordított vagy más irányba kormányzott perspektívából látta a tájat — lett tulajdonképpen tájjá. Az óriási tükörben a kép alján a szoba egyes tárgyai verődtek vissza, sötétbarnán s az álom melegével körülpárnázva — egy szék, egy régi óra, egy sápadt kancsó dudoros hasa: mintha a szék s az óra a két öreg zsidó volna leskelődés közben s a ködös-venerikus kancsó a fürdő Zsuzsanna. A kancsó oválja elmondott minden emberi-

leg mondhatót a szerelemről: a mellek buckáit (ingek, kombinék, blúzok fészkeiben langyosan pihenő két madártojás), az arc oválját, a vállak vízből kibukkanó fóka-csuszkaít, az anus tompult duplaságát. Az óra ketyegése pontosan kifejezte szerelme lényegét: kiaszott öregúr, sovány, pedáns, rágalmazó, onanizáló, — a ketyegés, a percek gépies vérkeringése kiszáradt testében egyszerre jelentette a vágy meddő lár-máját, a csak elképzelt, de valóságban soha el nem hulló magvak teoretikus kopogását s a kéjjel fogalmazott pletyka, pontosan minden szűrős gyöngyszemében kifaragott intrika szavainak szakadatlan egymásutánját. A szék egész másképp nézte Zsuzsannát: támlája szerény, ügyetlen ölelés-próba volt, az ülés lapossága prózai morfondírozás egy könnyen kezelhető feleségről s a kissé szátálló lábak a »hiába, hiába« (egyáltalában nem pesszimiztikus »hiába«) sóhaj-szobrai . . .”

A *Fejezet a szerelemről* tehát mind a „végső kérdések egyszerű dononai világát” („ahol az »igen: nem« és a »nem: igen«, ahol minden végső önellentmondásba pattan ketté s ahol minden paradoxon nihilisztikus egyértelműségbe csillapodik vissza . . .”) megidézte — a szerző eszmei törekvései jellemzőjeként, mind pedig a „végtelenségig mikroszkopikus felület-elemzés” lehetőségeit előlegezte, amelyek „az emberi szenzibilitásnak és logikai tovább-atomizálásnak segítségével készülő tökéletes felület-leírások, »örült« másolatok . . .” — módszerének már a *Praeben* megtalált lehetőségeivel.

Éppen ezért a *Fejezet a szerelemről* Szentkuthy egyik legfontosabb műve: a *Praeben* megszületett világkép itt emelkedik a tudatosság fokára, s itt válik szépirodalmának alapvető tényezőjévé. A való világ és az imitáció — a barokkos szürrealizmus képletébe itt tömörül, s válik elvvé és módszerré egyszerre, ellentéteik gazdagságában:

„És maradtak a dolgok, minden értelem, jelentés nélkül. Maradt a Tivoli-park; a gyökerek minden titka a földben, retkesen ormótlan, kígyósan diplomatikus vagy érmésztől tört gyökerek; széles törzsek durva recékkel, karcsú, lányos ágak csuszamlós sima héjjal, s a levelek ezer változata: lecsüggő fürtök, fodrászosan onduláltak, parasztosan tömpék, szendék és dekadensek, különcök és spízek — de kinek volna kedve hozzáfogni az »értelmük« elemzéséhez? Hiszen már a legszárzabb katalógusba foglalás is mítosz és metafora, már a név is megfosztja őket szüzességüktől, attól a misztikus (az örjítésig misztikus) és attól a praktikus (az örjítésig praktikus) vonásuktól, hogy *vannak* . . .”

Ez a „van” foglalkoztatja majd Szentkuthyt, s ezt jeleníti meg az imitáció, a barokkos szürrealizmus segítségével a harmincas évek végén írott műveiben.

3./ Szentkuthy „Szent Orpheusza”

1942-ig Szentkuthy Miklós hat nagyalakú füzetben adta ki a *Szent Orpheus breviáriuma* című „készülő művének részleteit” — mindmáig legnagyobb arányú szépirodalmi vállalkozásának bevezető részleteit, amelyek impozáns tervet sejtetnek, hiszen a hat füzet majd nyolcszáz oldala is még csak „breviárium”, bár enciklopédikus törekvések voná-

sait hordozza: az egyetlen fókuszról ezer sugárral kitörő művészi ihlet útjainak változatosságát, gazdagságát revelálja. Ahogy a húszas évekbeli szürrealizmus Déry Tibor nagy regény-kompozíciójába torkolt s kapta meg „végső formáját” és lezáró teljességét, úgy hordozza Szentkuthy Orpheusza az írónak azt a szürrealisztikus igényét, amelynek „emberiológiáját” a *Praeben* láttuk születőben lenni.

Nem véletlen tehát az Orpheusz-téma felbukkanása Szentkuthynál is: a barokk opera és a szürrealizmus jelképes hőse, Orpheusz, az „alászállás”, a pokoljárás képzeleinek mitologikus alakjában éppen az a kétarcúság van jelen, melyhez Szentkuthy írói természete annyira vonzódik, hiszen a megjelent hat Orpheusz-füzetben közvetlen célja az volt, hogy „minden lehetséges emberi tapasztalat logikai és lírai katalógusát” teremtsen meg (*Eszkoriaál*), „önemészto leltárt” készítsen (*Fekete reneszánsz*) munkába fogva „végtelen szenzibilitását, határtalan impresszionizmusát”, ugyanakkor elnyomva érzelgéseit és princípium-szomját (*Fekete reneszánsz*).

A nagy vállalkozás eszmei sugallata, ihletének ősforrása a szürrealizmus gondolati törekvéseinek bűvkörében van, az ember és természet egykori teljességének, édeni állapotának a tudatából és újratereztetésének vágyából nőtt ki: Orpheusza oda utazik, jelképében a visszaperlést ígérve:

„... Mindnyájan szeretnénk olyanok lenni, mint a körülöttünk levő természet, eldobni emberi gúnyánkat, mint bosszús zsoldos veszített csata után a szégyellt kardot — mire jó, ne titkoljuk, mire jó ez a sok emberies embertelen emberség, súgjátok meg nekem, rettentő diszkrét komédiásnak, valljátok be, mire jó, mi örömünk benne . . .

Csak ilyen gazdag lelkű költő csinálhatja veletek azt, amit mindig akartatok, hogy csinálják veletek: vallás nagy titkai, természet dús szépségei, történelem ős céljai, szerelem vak fényei — ezek legyenek egyetlenegyek, ne öljék egymást, ne zárkózzanak el egymás elől, ne száműzzék egymást, hanem olvadjanak egybe: a legszerelmesebb csók legyen a leghívőbb ima is, a történelmi hősök legpirosabb kardja legyen a májusi bokrok legelső rügye is — hiszen olyan egy minden, nem lehetnek a mindenség nagy égbörei bástyázott hősök és szeretők, virágok és istenek olyan különböző fákból faragva, hogy ne találkozhassanak egyetlen mámortól és bocsánattól virágzó nyári folyamban . . .”

A *Vallomás és bábjáték* című füzet Orpheusz-komédiájának prologusában hangzanak el a fenti gondolatok, bizonyítva, hogy az Éden-képzet, amely már a *Praeben* is megjelent, az Orpheusz-füzetekben „eszmei központtá” vált, azzá, amit a művek *mögött*, prae-állapotukként értelmezhetünk. Szentkuthy ugyan, aki a „tudat vonalán halad”, ezt a „természet legősibb korszakába való öntudatlan visszakábulásnak” nevezi és „süket paradicsomi álmot” emleget, s miközben a „legősibb élet” kettős arcát jellemzi, mondván, hogy van egy szivacsos és egy megkövesedett arca, a plazmatikus „tisza lét” tudatától nem szabadulhat: művészetének mágneses sarkát ez a képzet adja, s delejének hatása alatt hősei (életük egy-egy pillanatában) figyelme arrafelé fordul. Szentkuthy ugyanis legszívesebben a világ „nagy élő geológiai rétegeit” történelmi

idők érintői mentén metszi, s a „város” képzetében látja egységét — ismétcsak „szentkuthyas” megoldásként:

„Egy dolog van: ilyen várral körülvárolt város, melynek kulcsai vannak. Ez egység, ez emberi, ez élet; egyszerre történelmi kompozíció, a szó legszárazabb összhangzattani szigorában, és vegetáció is, istenek és érdekek anarchikus, önemésztő enyészete. Ennek a megkomponált maszszivitásnak, heraldikus végességnek édes jelképe a kulcs... Az emberiség: vagy váralakú városban van, vagy sehogy. Hogy én a misztikátlan teljes életnek voltam istentelen külsejű istene, annak egyik legragyogóbb bizonyítéka az én város-mániám: várat hódítani, várat építeni és örökre a vár-delírium színeiben úsztatni lelkemet. Egy csomó európai számára egy görög mezelen férfi-szobor már a végesség és végtelenség... egysülésének jelképe... — pedig én tudom, hogy az nem lehet az, hanem csak a város. Toledo, a Greco viharzó vásznán; Ragúza a velencei követ selyemtérképén; és Fathpur Sikri, úgy, ahogy én akartam...” (*Europa Minor*).

Ha Pythia és Kréta között kell választania, Szentkuthy Krétát választja. „Pythia a tiszta örület — mondja —, a morfin-delírium, — Kréta pedig a tiszta ősvilág, a bikaölelő Pasiphae és a gyermekfaló Minotaurusz birodalma, egyszerűen az őszállatok félelmetes paradicsoma...” S tegyük hozzá: a labirintus világa is, az „építészeté”, melynek mitológiájában Szentkuthy művészetének egyik alapelve ismert. „Atlantikus mámorú szív és euklidesz-világosságú agy” — mondja önmagáról, s Brunelleschit választja kedves hőséül — az lesz Szentkuthy nagy regénytervének Orpheusza. Művészi hitvallását is ezek a mozzanatok szabják meg döntő módon, s míg perbe száll azokkal, akik elvontsággal vádolják, s akik azt vetik szemére, hogy kerüli az aktualitásokat, a következő ars poeticát írja meg:

„... Művészi cél? Nincsenek művészi céljaim. Szervezetem van, életkényszerem, szemek, fülek, idegek belső kész végzete, s ugyanakkor tiszta intelligencia, csillogó, bő-rajzú raison, mint egy óriási spanyol hajtű, mely a tarkó tájáról emelkedik arab cirkalmaival a hajfürtök latin vihara fölé. Hogy vallásalapító-temperamentum vagyok-e vagy művészi? Mit érdekel engem? Tudom, hogy a valóság nagy-nagy izgalom, tudom, hogy én atlantikus-mámorú szívvel és euklidesz-világosságú aggyal járok a valóság szenzáció-paradicsomában, s végül, harmadik axiómá-képem, tudom, hogy a valóság és szenvedélyes-értelmes egyéniségem között valami kapcsolatot kell teremtenem, a magam megmentésére, narkotizálására. Hogy ez a viszony aztán matézis vagy opera, vallás vagy filozófia, idegbetegség vagy hallucináló gyávaság — oly bagatell kérdések a három princípium mellett, hogy még felemlíteni is nevetséges...”

(*Fekete reneszánsz*)

Az Orpheusz-textus tehát alaptörékvéseiben megismétli a *Praeből* kinőtt *Fejezet a szerelemlről* című műve eredményeit, egyben azonban a tudatosság oly nagy hangsúlyával egy „magasabb fokra” is emelkedett művészi szándékok megnyilatkozása is: szürrealizmusa öntörvényei kiteljesednek, szerepük, helyük precíziója egyértelmű lesz, a történelmi

környezet véglegesen a Szentkuthy-művek színpadává válik, s a barokkos szürrealizmus (Szentkuthy szemléletében mindenfajta irracionális tagadásaként) mintegy végső lehetőségeinck teljében és autonómiájában lesz adottá. Egyértelműen tagadja tehát az irracionális valóságélmény „érzelgős-bűzös elnevezésének” a jogosultságát, s „egyetlen bon sensként” a „józanabb és egyszerűbb klasszicizmus” fogalmára esküszik, miközben Brunelleschi, Monteverdi, Borgia Szent Ferenc, az öreg Tibériusz, a fiatal Tudor Erzsébet, Dzsingisz Kán vagy Casanova alakja körül építi fel történelmi kulisszáit, melyek distancia-igényét eleve biztosítják, lehetővé téve, hogy „az adott téma dekoratív kidolgozásában” lelje örömét, mintegy kiteljesítve és alapelvevé téve a szürrealizmusban előtte rejtetten ható dekoratív tendenciákat. Másfelől szerepjátszó kedve érvényesülhetett, sokkal erőteljesebben, mint a látszólagos szubjektivitást reveláló alkotásokban. Szentkuthy ugyanis az Orpheusz-füzetekben tudatosan dolgozik színpadi lehetőségekkel, a barokk-opera eszményének sugallatai hatása alatt, a barokk építészet nagy formákat kedvelő, egyben azonban szélsőséges ellentéteket is harmóniában látó természetének útmutatásait követve. S felszabadítva játékos ösztönét is: a művek oly kiabáló anakronizmusának többek között a játékosság is kihangzása — abban a sajátos klasszicizmusban (amelyre mellékesen a harmincas évek végén és a negyvenes évek elején egy egész művésznemzedék esküdött Magyarországon) a kultúrának megkülönböztetett szerepe volt, miként azt Lovass Gyula bizonyította nemcsak külföldi analógiákkal, hanem többek között Szerb Antal és Szentkuthy Miklós művészetére való hivatkozással is. A kultúr-élmények intenzív felhasználása, a szabad elrendezés öröme ígérte a „játékosságot”, amely amilyen mértékben szürrealisztikus megnyilatkozás, olyan mértékben az alkotás „anyaga” is, a művészi építkezés „téglája”, fikciót tagadó fikcióként.

A tudatos, a játékosság szerepét kapott anakronizmus Szentkuthynál nemcsak részletkérdés: művészi elvének fontos eleme is, jelenléte törvényszerű a Szentkuthy-művekben, s így a „történelmi regény” egy sajátos formáját teremtette meg a *Fejezet a szerelemről* kezdeményeiből. Olyan „történelmi” regények Szentkuthyí, amelyekben az író a jelenből kiindulva a jelenbe ölti vissza fonalát, mintegy a maga „modern” műveltségével ruhazza fel történelmi hőseit, közben a maga elvén belül „korhű” is, minthogy rendszerint „operaszínpada” megtervezéséhez, alakjai elrendezéséhez, a szituációk komponálásához az egyes korok festészetét használja fel, megelevenítve azokat. „Elidegenítés-technika” tehát Szentkuthyé, de ugyanakkor végtelenen szubjektív is, de szubjektivitása ugyanakkor „objektív” benyomást kelt — az olvasóban keletkező benyomás sajátossága ezekből az összetevőkből alakul ki.

„Lehet, hogy már nem egy helyütt leírtam azt a tényt, mely szerint az elmúlt korok iránti érdeklődés két részből áll: egyrészt csodálkozunk, hogy régen, mondjuk a császárkori Rómában, minden milyen *más* volt, — másrészt meg élvezzük, hogy az emberek *ugyanolyanok* voltak, mint ma, jellemük nem változott, ugyanazok a lélektani típusok variálódnak, csak más színpadi öltözékben akkor is. Lehet olyan művet írni tehát, mely a különbségeket, lehet olyat, mely az azonosságokat hangsúlyoz-

za...” Az elmélet iránti vonzalma azonban nem elégszik meg ezekkel a konstataciókkal, s mintegy műhelyének titkait is leleplezően vallja:

„... Állattani analógiáktól erősen átitatott, tragikus és kételkedő, korok játékszerein felülemelkedő, gyermekesen zárkózott és arisztokratikusan merev külsejű humanizmus: kissé hosszú definíció, de valami efféle magyarázza Brunelleschi, Monteverdi, Borgia Szent Ferenc, öreg Tibérius és kamasz Tudor Erzsébet figuráim nyugtalan anakronisztikusságát. Mért ragaszkodom a kor külsőségeihez, mikor az ember nevű állatfaj belső egyformasága érdekel? Vannak például »forradalmár« típusok: oly mindegy, hogy miféle eszmék változtak az évezredekben keresztül, az illető típus mindig az éppen aktuális forradalmi elvet képviseli, — ha a reformáció idején él, akkor huszita, ha a múlt század végén, akkor radikális szocialista, ha Rómában, akkor Marius propagandistája, ha a kőkorszakban, akkor az első nagyszájú rézolvastó s így tovább, — oly elhanyagolható efemeridák a huszitaság, szocializmus, Marius vagy a rézhegyű nyíl, — a lényeg a forradalmi »alkat«, ahogy újabb... szóval mostanában mondják. Ennélfogva egész természetes volt számomra, hogy Borgia Ferenc Freudról beszéljen, Monteverdi Amiel naplóját idézze, a háromezer év előtti kínai császárnők a spanyol barokkot bírálgassák — van örök »Freud«-típus, mely nyilván előfordult Borgia Ferenc korában is —, van örök »Amiel«-típus s azzal találkozhatott Monteverdi is —, csak éppen nem Amielnek, hanem mit tudom én milyen Roverellának hívták, s nem ilyen Journalt írt, hanem diplomáciai jelentésekben fejezte ki magát, de viszont mégis »Amiel« volt keresztül-kasul. Anakronizmusaim, bármily nyugtalanítóak is tehát, ezen a megfontoláson alapultak, — jelentéktelennek találok a középkor és legújabb kor különbségét e két korban szereplő emberi jellemek örök azonosságá mellett...”

A képlet Woolf *Orlandójából* ismert, csakhogy ami abban alkattani ötlet, Szentkuthynál már elv, melynek mechanikája egész regénytervében érvényesítő hatását, következőképpen eredményeik is különbözni fognak. Annál is inkább, mert Szentkuthy „anakronizmusát” kiterjeszti a művészetek világára is — utaljunk pl. Brunelleschi alkotta „de-humanizáció új tízparancsolatára”, vagy a Kandinsky-analógiára, s arra, hogy antiművészként jellemzi, akiben az „abstraktio pathologica” dolgozik. Szemszögéből tehát jogos az az állítása, hogy: „Csak egyfajta műalkotás érdemli meg a mű nevet — amely nem egyéniség kifejezése, hanem egy (minimum) ezeréves kultúrhatomány fáradtan tarkálló elemeiből összerakott »pattern«...” — maga is szüntelenül ezzel az ezeréves kultúrhatománnyal dolgozik, és az analógiák telitalálatainak villanásait idézi elő.

Amit Szentkuthy „efezusi hármashangzatnak” nevez, az a kultúranyagának sajátos kezeléséből eredően az „alászálló” Orpheusz útjának állomásait is jelzi: „... Először csak állati mítosz, ahol kérdés és mítikum még egyetlen baromi reflex; majd a görög mítosz, ahol az állati gyökér és a kivirágzott szobor keverednek... végül a tiszta elvontság, az intellektualizált dogma...” (*Fekete reneszánsz*). Az európai kultúrhatomány, Szentkuthy felfogásában, éppen ezt a „tiszta elvontságot” revelálja, s ez az a szféra, amelyben a legszívesebben mozog, s ebből

a pozícióból hadakozik a „spanyol vegetációjú szürrealista nyomorúság ellen”. Ennek a kontextusában ragyog fel azután Szentkuthy szépség-élménye is, hogy a szürrealizmus végső kihangzásaival találkozók:

„... A szépség csak akkor szépség (és egyáltalában valami csak akkor valami), ha organiztikus nihilbe vezet: ez alatt valami minden mítosztól és klinikától, minden hitvány kis-romantikától megtisztult mámort érték, sem testen, sem tarcse-on, sem megszállottságon, sem természetesen nincs hangsúly — maga ez a tiszta boldogság. Ebben az állapotban a külvilág képei s a lélek belső elemei édes szédületbe hullnak, minden mindegy, — értéktelen, de bájosan csiklandó formák a dolgok, az irracionális hárem-maskaradéja...” (*Europa Minor*).

A „tisztaság” ugyanis Szentkuthy vágy-képe — legyen szó az emberről, akit Szentkuthy „empedoklészinek” szeretne látni, s az ember „alapképleteit” szeretné felfedni, megragadva azokat a helyzeteket, amikor csak ember az ember; essék szó a szerelemről, amely csak akkor „az élet maga”, amikor „mint egész állítja elénk magát”; vagy vizsgáljuk azt „a tiszta érzékletes impresszionizmust”, amely művészetének asszociációs alapja, minthogy túl van az impresszió kritikus pontján. Természetesen ez a tisztaság és teljesség-képzet közletről sem egyszerűséget sugall: barokkos „tisztaságra” és „teljességre”, „egészre” kell gondolnunk, minek Szentkuthynál a Grimani-palota a jelképe, amelynek részleteivel kapcsolatban el lehet mondani, hogy „tisztá primum malumok”. S ebből tovább: a részletek ünneplése és „teológiája” következik, Szentkuthy oly jellegzetes „nüánsz-érzéke” vallomása („Különös fordulása a világnak: régen az volt a »theos«, ami ezer részlet-szilánk felett az egész, az örök anti-nüánsz és anti-efemer volt: ma meg éppen ez az efemer és ez az ultra-nüánsz kelt olyan benyomást, mint a régi szentekre a megjelenő Isten...”)

Közben pedig és minden oldalon „szenzualitás és matézis”, „emlék és valóság két lehetetlensége”: „Érzékszerveim óriási kilengésekkel fogadják a valóságot” — mondja Szentkuthy, s harmóniába egyesíti racionalizmus-igényét azzal, amit „női húsban konkrét álom-anyagnak” nevez, minthogy „efezusi hármashangzata” lépcséitől nem tud szabadulni: ráció-vágy, de alatta az érzelmek vulkanikus őskora lappang, mit prózája képvilága oly egyértelműen elárul. Idézhetnénk a We-erdő szépségét ecsetelő részletet, a szürrealista mesebetéteket, Szentkuthy „Ódáját” az *Eszkoriaál* című kötetből („... S ekkor jutottam a lép-artéria elé: fenséges korall-színű kígyó, amint fagyosan tekereg a hasnyál-mirigy kukorica-mozaikja s a lép lilás, arisztokratikus tárnics-virága között...”), s ugyanerről a képzetről szóló passzusát a *Cynthiából*: „Virágoszatok körülötte cambridge-i park, erdő, s garden partyk éjfélí driádjai! Mindenekelőtt ne felejtsetek el Cynthia lábait, vékony cipőjén is átpúposodó kis bütykeit...: ti falusi patakban lélegző algák, apró üvegcsereznyék, afféle kis galamb-gallérral körülkerítve, Stuártosan, mint az én tubáim a kápolna-ablakon. Hogy nyüzsöghettek ezek, az érdes bőr, árbocoló izmok, pendítlen vénák és bazalt-recés szaru körül!...” Mert ráció-igényével összhangban ott az „isten-tenyészet” is — az ember létezéséből sarjadó, embertelenséget és nagyon is emberit hirdető egy-szerre.

Sajátos „szürrealizmusát”, melynek nagy íveit rajzoltuk eddig, kísérik elsősorban a szürrealizmusban uralkodó művészi jegyek: „Gondolatközlésének eszközei: a képzettársítás, a metafora, a magasabb értelemben vett szójáték, a tényekben rejlő paradoxon- és szimbólumlehetőségek mohó kiaknázása majdnem mindig együtt van egy-egy önálló szakaszba tömörült gondolatsorának spektrumában, csak éppen az egyes színek mezői tágulnak vagy szűkülnek...” (Vajda Endre). Mert Szentkuthy barokkosan „szertelen” ezeknek az elemeknek a használatában: barokkos tirádák, asszociációkba átcsapó impressziók, analógia-halmazások, jelző-tobzódás a jellemző megnyilatkozási formája. „Európai szemmel ezek az analógia-halmazások tán csömört okozó érzékiségnek, határt nem ismerő metafora-halmazásnak látszanak, melynek célja plasztikus valóságokat még plasztikusabbá tenni, — pedig épp az ellenkezőjéről van szó: absztrahálásról és nihilizálásról. Vagyis itt a »részlet-bujaság« és »nihil« éppoly egymást feltételező viszonyban vannak, mint azokon a festményeken, melyeket a zsidó handlé katalógusához használt. Az érdekes éppen az ezeken a képeken, hogy festők számára, lélektanilag és rajztechnikailag egyaránt, mi sem természetesebb, mint hogy a végtelenül hű realizmusból egyetlen kertelés nélküli lépéssel lendüljenek át a végtelenség ábrázolásába...” (Europa Minor). Ezt tapasztaljuk a rabszolgálynál melléne leírásában éppen úgy, mint Szentkuthy Ragúza-álmának realizálódásában — mintegy témától független módszere bizonyosságaként.

A rabszolgálynál így idézi meg:

„... S nézd a két kupoláját: azt, melyet beborít labda-mohaként a bársony, hol eltakarva, hol kidomborítva formáit, mint ahogy hullámok szokták a nőiesen oválozott hajókat; s aztán a másikat, mely szabadon világít rikító-zöldre festett bimbójával, mintha füveket, lombokat és fenyves-mélyi tavakat akarna táplálni vele — maga is rügy, szürös fakadás. Nem olyan lágyan íveltek-e, hogy lágságuk által Hsia Kuei hegy-nyelő ködjeihez hasonlóak: csupa folyami pára, mélyvölgyi gőz az egész, fátyol, füst és tejút, tavaszi szürke eső és alaktalan Hold-udvar e két mell, — mintha szárnyak volnának, mintha az lenne mindegyik, amit a kilikai zsidók »psychaim«-nak neveznek. S minden harmonikus gömbölydedségük mellett benne van a lidérces völgyek romantikája, a meteorpályák örök ingadozása a ptolemaiosi és a cikcakkos vonal között: a két gomba közé úgy nyúlik a mellesont ezüstös mólója, mint egy kis félsziget, bevont vitorlájú hajócskával a végén, a földbe-süllyedt, lepkeszárnyként lapostetejű házakkal, pettylevelű nádakkal; a vékony láncon lógó csatt olyan mint a Hsia Kuei fá; egy kicsavart ág, egy-egy mozaik-bozont a ködben...”

S íme, Szentkuthy Ragúza-festményének egy részlete:

„... Olyan ez, mint az európai zene: mindig ugyanazok a véglegesen rögzített hangok szerepelnek, de egy illanó moduláció vagy kósza harmónia-ötlet teljesen új, minden ismert hangon túli, eddig soha nem hallott hang benyomását adja. Itt is minden a régi: a szinte léleksarlózó azúr; a tajték vagy almavirágszerű zárt kőfészek; és az aloe-szőrös hegyek. A tenger »végtelensége« nagyon is méltó ehhez a félsziget-rügyhöz vagy félszigetlevélhez: száraz, matematikailag élezett vég-

telen ez, a horizont terrorisztikusan éles, kardszerű vonal, ahogy az egész víztömegben is van valami puritán, prózai és szahara-szerű...” (*Europa Minor*).

Az Orpheusz-sorozatban megmutatkozott nagy írói ambíciók kiteljesedni nem tudtak: az utolsó, hatodik kötet 1942-ben jelent meg, s éppen ezért a mű kompozíciójáról nem is lehet szólni. Az erre következő esztendő újabb kötetek megjelentetésének nem kedveztek, s nyilván ezzel magyarázható, hogy Szentkuthy elméletírói kedve ébredt fel újra: néhány jelentős esszét írt 1942 és 1948 között. Szabó Lőrinc költészetét elemezte, amelyhez élményszerű kapcsolatok fűzik, különösen Szabó Lőrinc „keleti” verseihez, kimutatta József Attila és Weöres Sándor költészetének „szürrealizmusát” — jelezve, hogy gondolkörének mennyire központi kérdése volt a szürrealizmus, s mennyire időszerű Szentkuthy opusa és a modern magyar irodalom szempontjából egyaránt.

4./ Szentkuthy „történeti” regényei

A hatvanas évek Szentkuthy Miklós „történeti” regényeit hozták — melyekben az Orpheusz-sorozat író és tervező szerző mintegy lehetőséget kapott arra, hogy ha alapvető intencióiban nem is változva, de „népszerűbb” formaruhában tovább mondja és tovább szélesítse az Orpheuszában megpendített problematikát, az „emberről” szóljon. Az Orpheusz-füzetekhez viszonyítva ezek a „történeti” regények egységesebbek, amennyiben ezt az egységességet egészen barokk modorban képzeljük el, hiszen a műveknek kiemeltebben van központjuk, mely köré Szentkuthy kommentáló kedve, impressziókra érzékeny szenzibilitása, analógia-mániája és asszociáció-tobzódása csoportosulhat: úgynevezett életrajzi regényeket” írt (a korszak divatos műfaja ez ismét!) — kultúrhistoriái stúdiumainak egyik lehetséges formájaként, tehát engedelmeskednie kellett a nevek iránti kötelezettségeinek is, minthogy Goethe, Händel, Haydn, Dürer, Luther és Cranach, Brueghel neve fix pontokként adtak: „történelmi nevek”, ugyanakkor Szentkuthy művészi szándékában a kommentárok alkalmi, az analógiák ugródeszkái is. Ők azok, akiknek nemegyszer a pusztá nevük körül sűrűsödik meg a művelődéstörténeti matéria, s máris az Orpheusz-füzetek világában vagyunk, Szentkuthy anakronizmust kedvelő hajlamainak virágoskertjében, valóság és valóság-fikció erőtereiben.

Az Orpheusz-sorozathoz viszonyítva azonban nemcsak a formai megoldások külsőségeiben észlelhetünk ezekben az életrajzi regényekben elterést — Szentkuthy enciklopédizmusa is módosult és megerősödött: „summa-írói” terve nőtt naggyá, mondván: „a világtörténelem summáját a legmaibb társadalomszemlélet alapján megírni, *művészeti* párként a tudomány kolosszális teljesítménye mellé — párként, de... a legalázatosabb szerénységgel...” (*A megszabadított Jeruzsálem*). Ennek formája a fikció kínálta kommentátorszerep s a glossza, melynek halmozódó részletei végül „sektákulum-sorozattá” állnak össze — a szerző gondolati univerzumában pedig barokkos „historiai moralitás-dráma” felvonásává válnak, az Orpheusz-ambíciókkal fogva ismétcsak kezét. S ahogy

az Orpheusz-sorozatban a velencei Grimani-palota a „látható” eszménye Szentkuthy művészi építkezésének, ezekben az életrajz-regényekben a Goethe-regénybeni Strassburgi Dómé ez a szerep:

„... »Frivol« vallomásaiban is művészi rendet óhajtottam és ennek eszményképe ez a Dóm volt. Romantikája, németessége (pedig, ugye, az igazi gótika francia?), a hódító monumentalitás, a szerkezet fenséges egysége és közben az ezer realista részlet a szobrászok valóban frivol és evilágias jókedve szerint...”

A „fent”-nek és a „lent”-nek, az ünnepinek és a hétköznapiaknak, az „öskornak” és a barokkos modernnek az ellentétei ezer változatban találkoznak harmóniakat csalva elő Szentkuthy regényeiben, melyeknek ellenpontját a Bizánc- és Velence-képzetének variációi adják — e harmónián túl pedig azt a „mediterrán kacérságú elíziomot”, ahová figyelme, bárhonnan is indult el, Kínából vagy a ködös Albionból, szüntelenül törekszik. Egy másik koordináta-rendszerben a szélsőségek egyfelől „az opera-világ vagy a feneketlen önvallomások világának” dialektikája mutatkozik meg, amelyből további kettősségek adódnak a Dóm-képzetből következően: „a természet örültséggel határos változatossága” és az akasztott ember képe, a kórbonctani tárgyilagosság, mikroszkópia és a „tavaszi költészet”. Mindezek pedig a „natura és matéria tüzes kincseinek” fogalomkörében találkoznak — Szentkuthy bölcséleti megnyilatkozásaként, fonákjukként pedig ott a „fekete realitás”, melyről Händel-regényében beszél a szerző, mikor „a szinte még megváltatlan állati rész az emberben” gondolatot veti fel — egyszerre vállalva is, tagadva is a szürrealisztikus intenciókat.

Szempontukból Szentkuthy sajátos viszonya a szürrealizmushoz bír elsőrendő jelentőséggel, minthogy ezekben a regényekben, a negyvenes évek során írott tanulmányai vonalán állva, éles polémiát folytat a szürrealizmus „franciás” vonulatának törekvéseivel, s azokban az ösztönök mélyébe, az ember ösvilágába hatoló kutatások tüneteivel. Szentkuthyt, akit a „tudat mélye” foglalkoztatta és a művész prae-állapota, az évek során a racionalizmus barokkos teljességének a szféráiba költözött, ugyanakkor az „ösvilág” iránti nosztalgiáit sem tudta legyőzni. Az Orpheusz-füzetekben még gazdag részleteit találjuk ennek a vonzalomnak, mintegy mitológia-tagadása árnyékában. Itt, az életrajzregényekben „kulchősei”: Händel és Goethe is szembenéznek a kérdéssel. Händel Izráeljának kommentálása közben írta:

„... De ha az ilyen bűvészkedő utánzások legalsó pólusán a vurstlickek állnak, úgy a másik végen, a másik pólust: az egyiptomi sötét-ség-kórus képviseli...”

Ez a bolyongás, ez a sejtelmesség, ez a kísértetekkel, halállal, mindentől való tragikus búcsúzással rokonkodó vagy negyven taktus: George egyik legfeketébb vallomása. Az operai Orpheuszok pokoljárása után: ez valóban a titok, a lélek mélye, az élet esetleges értelmetlensége...

Itt görög alvilág ködképei, a zsidó nép világossága a Nihilben, a George életének minden szomorúsága, a keresztény Passiók éjszakája, Krisztus halála pillanatában, — a történelem bűne, hogy az ember erkölcsi és értelmi képességeit és óriási lehetőségeit eddig taposta — minden halot-

tak halottaknapja —, a természet éjszakai Nápolyban vagy Londonban: minden együtt van . . .”

Goethével pedig így tünődik:

„Kréta-korszaki gyűjteményében fantasztikus állat-lenyomatokat és állat-figurákat láttam: lándzsahegyes kagylókat, gyűrűs fürt-csigákat, voltak zápfog-alakzatok és obszcén nőgyógyászati tematikába tartozó minták — egy-egy legyezős kagyló egészen »modern« volt, mások az ember testének valamelyik szervére, légcsőre, hántott makkra, zsugorodott vesére emlékeztettek. Szédültem a Föld életkorának régiségétől, izgatott, hogy mégis maradt belőle valami; érdekelt, hogy bennünk emberekben mi maradt meg ezekből a márványos hernyó-formákból? . . .”

Ugyancsak Goethe vizsgálja a férfi spermájának a mozgását, s állapítja meg, hogy „a természetben álmokör és a vitustánc igen izgató módon váltakoznak . . .” S nála Dürer „szürrealista” képeket fest, viszont Bosch „szürrealizmusát” elveti és megkérdőjelezi:

„Később egészen más tájakat is festett Albrecht — háttérképpen —, azok már nem voltak ilyen memoár-vázlatok: ott eleresztette fantáziáját, lehetetlen sziklák szöknek a magasba, szélverte szökőkút se bolondabbul; halott csontra emlékeztető kopár törzsek, ezüst- és aranypárazatú lombok; rohadó hajóbordák, buzogányok, halszállkák és akasztófák, madárijesztők és elvetélt krucifixek lettek Isten erdejéből, az ember azt se tudta, ősz-e, tavasz-e, vegetáció születése vagy lidérces kriptája. A Tízezer Keresztény Vértanúságán már olyan ez a félig reális, félig hallucinált világ, mint az ő Aلدorfer kortársának erdői, ahol Szent György eltűnik a levélörületben, s ahol valóban csak bak szatírok és parázna nimfák érezhetik igazán otthon magukat . . .”

S míg Szentkuthy művészetének „mozgása” — a konstans elemek körül teljes kört ír le, hiszen a Goethe-regényben például ismét doktori értekezése gondolatához tér vissza („— És mi mindnyájan szeretjük az újat, a vadat, a régi művészetben is azt, ami bolyongó elősejtelemmel már sokkal később fele mutat: nohát itt olyan színeket és árnyalatokat láthatunk már /noha a XVII. században vagyunk/, melyekből még a XX. vagy XXI. században is fognak pákosztosan és tolvajkodva nyalogatni a festők . . .”) — egyfelől a Maupassant-nak „egy mai író szemével” látott képét rajzolja meg, azokat az elemeket helyezve előtérbe, amelyeknek különös nyomatékot éppen a szürrealizmus adott („Realizmus, giccs, rémdráma, lélekkórtan, olcsó feltűnést keltés, önijesztés és kispolgárok ijesztgetése . . .”), s azokat, amelyek legalább olyan mértékben Szentkuthy-éi, mint amennyire Maupassant-t jellemzik („Maupassant . . . nagyszerűsége többek között abban áll, hogy benne a legvilágosabb értelem, a legsötétebb ösztönélet, a szinte legyőzhetetlen betegség közben, mindent magán átélve — harcol a flaubert-ien tiszta művészeti formáért — és bizony nemegyszer bevallja, hogy az értelem olykor kénytelen visszavonulni. Nem Pierre mondja-e a Péter és Jánosban, hogy: »de utoljára is az első természet maradt a győztes s az érző ember uralkodott el a gondolkodó emberen.«”). A Maupassant-könyv tehát a szürrealizmus-sal való küzdelmének új állomása is.

Az Orpheusz-sorozat és az életrajzregények intermezzójában készült két kisregénye (*Angyali Gigi!* és *Végítélet a jelmezkölcsonzónben* — mind-

kettő 1957-ben) amazok „égi” indítékaival ellentétben evilági tündériességet képvisel Szentkuthy életművében. A harmonikus mű az *Angyali Gigi!* — a szürrealista humor oly eleven hatásaival, a vicc és a nyelvi lelemény bőséggel.

Két tündéri lélek szerelmi küzdelme, tragikomikus játék az a regény, egymáshoz vonzó, de egymást taszító egyéniség kapcsolatainak a görögtüze világít benne. Hősei tréfára mindig kész mozdulatokba rejtik, ami bennük érzelmekben és egymáshoz való viszonyukban halálosan komoly. Szürrealistává a regényt azonban Szentkuthy sajátos nézőpontja avatja: vicc-metaforái és cselekmény-vágásai a szellemi fricska és a realitás között cikáznak, s egy bolond szerelem sziporkáiként vannak jelen. Költészetet hordozók ugyanis ezek a szellem-bukfencek: regényének van egy „szürrealista-irreális gajdoló, önkínzó, harlekines íze”, ahogy egyik regénybeli feljegyzése ezeket a költőiség-vonásokat definiálja. „Pizzi Cato Mortis, van-e szebb fülbevaló, mondd, Kleopátra ángyom, mint egy őszi darázs függeszkedő forгатagos Z-je a fülem mellett a szeptemberi napban?” — olvashatjuk végtelen képletbe szorítva a regény szürrealista költőiségének a világát. Középkori dómok nyelvöltögető, nyers földiséget képviselő szobrai idézi, egyben pedig annak a „játékosságnak” a megnyilatkozása is, amelynek lehetősége mind világirodalmi példákban, mind a maga életműve háttérében kísértette. Szentkuthynak a szürrealizmus itt felderengő területeire való kitörése azonban epizódikusnak minősíthető: egy lehetőséget kipróbáló újjgyakorlatként azonban az író szinte kimeríthetetlennek tetsző művészeti ambícióját és fogékonyságát példázzák.

JEGYZET

A tanulmány Szentkuthy Miklós művészetének teljes körét érinti ugyan, de abban elsősorban a szürrealisztikus jegyeket figyelte. Az „új regény” kínálta összefüggésekre most nem ügyelhettünk.

SEJTÉSEK

ERDELY MIKLÓS

1. Semmi nem történik.
2. A semmi történik.
3. Meglátogat a barátom. Mi történt? Nem én történtem, sem a barátom nem történt, hanem látogatás történt.
4. Végre történik valami.
5. Az a kő még mindig ugyanúgy, ugyanott van. Ez az ismétlődés.
6. Történt valaki? Történik valaki.
7. Ha mindig ugyanaz történik: nem történik semmi.
8. Ha mindig ugyanaz történik: az a valami.
9. Ha nem történik mindig ugyanaz: azok vagyunk mi.
10. Kéznel van a kéz.

10/a. Legenda a kézzelfoghatóról.

Valaha az égbolt egy pontjára vékony szálat erősítettek, elérhetetlen magasságban. A szál másik vége leért csaknem a föld felszínéig. Időnként az emberek, ha kedvük tartotta, a szál lengő végét megragadták, s erőteljesen megráncigálták. Jóleső megalégedéssel állapították meg, hogy a szál nem enged, a felső beerősítés kiválóan szilárd. Különösebb teherpróbának a vékony szál nem tették ki, s így sértetlenül megmaradt. Az idők folyamán mindössze az alsó vége maszatolódott össze a sok fogdosástól. Így alakult ki az emberek fogalma a kézzelfoghatóról.

11. Titok a jövő jelenléte.
12. A múlt megérdemli sorsát.
13. A jövő kiérdemli sorsát.
14. A résznek nevezett nemlétezőről tudni, hogy ismétléssel létfokát csökkenti.
15. Ami a történetben lemarad; konkrétum. (Kire akarsz vonatkozni?)
16. Csak a történőnek engedhető meg, hogy a történeteket meg nem történ-teknek tekintse.
17. Az ismétlés megéri a változásra.

17/a. Egy szakasz katonának ötven évvel ezelőtt megparancsolták, hogy masírozzon körbe a kaszárnyaudvaron. A szakasz katona azóta is masíroz az idők végezetéig. Ilyen dolog a fénykép. Szakasz katona és kaszárnya nélkül.

18. A meghatározott legördülne, ha lenne. A határozatlan történik.
19. A viselkedés hordozó nélkül határozatlan. (Arisztotelész hordja el a hordozóját!)
20. Semmi: az abszolút ismétlődés.

CSERNIK ATTILA

„Ha érdekelné a világot!”

21. Szeretném Buddhát látni, amint motorcsónakon robog.
22. Csak a semmi örök.
23. Az örök ideiglenes.
24. Semmi nincs.
25. Semmivel történik minden.
26. Minden csak történik. Ez a mítosz.
27. Ha azt mondom robbanás, azt mondtam, az idő áll.
28. A tér: elhasznált idő.
29. A történet robbanása nem kihunyó, hanem fokozódó robbanás.
30. Az élet szökés az ismétlődés és a robbanás alternatívája közül.

30/a. A restaurált tojás legendája.

Robbanás a strandon. A kisfiú visszarakasztja a tojás héját a megpucolt keménytojásra. A zuhanyozóban a zuhanyrózsa felszárítja az alatta állókat. Még meg sem pucolta a kisfiú újra a tojást, máris elkezd visszailleszteni a héjdarabkákat. A zuhanyrózsa még fel sem szárította a tusolót, máris újra benedvesítette. Ebben a pillanatban újabb robbanás rázta meg a levegőt. A tojás héjdarabkák éppen a helyükön voltak. Ez a restaurált tojás legendája.

31. Mondatomat megismétlem.
32. Mondatomat megismétlem.
33. Mondatomat mégsem ismétlem meg.
34. Mondatomat mégsem ismétlem meg.
35. Mondatomat mégis megismétlem.
36. Amit ígértem, nem tartottam be.
37. Amit ígértem, bőven betartottam.
38. Nem minden ígéretemet tartottam be.
39. Végül is minden ígéretemet be kell tartanom.
40. Életemet nem ismételhetem meg.
41. Végül is minden ígéretemet be kell tartanom.
42. Életemmel folyvást ígérek.
43. Életemmel most is folyvást ígérek.
44. Vagy betartok, vagy ígérek.
45. Ha nem ígérek, betartok.
46. Ha nem ígérek, nem tartok be.
47. Mondatomat megismétlem.
48. Mondatomat megismétlem. Betartottam. Ígértem.
49. Mondatomat megismétlem. Betartom.
50. Mondatomat megismétlem. Betartom. Nem tartottam be.
51. Megígérem, hogy jelen mondatomat megismétlem, de kijelentem, hogy a megismételt mondatban elhangzó ígéretemet már nem tartom magamra nézve kötelezőnek, jelen mondat megismétlésével, jelen mondatban foglalt ígéretemet teljesítettnek tekintem.
52. Megígérem, hogy jelen mondatomat megismétlem, de kijelentem, hogy a megismételt mondatban elhangzó ígéretemet már nem tartom magamra nézve kötelezőnek, jelen mondat megismétlésével, jelen mondatban foglalt ígéretemet teljesítettnek tekintem. Nem tartottam be.
53. Jelen mondatom az előző mondat ismétlése, melyben megfogadtam, hogy mondatomat meg fogom ismételni. Nem igaz.
54. Jelen mondatom az előző mondat ismétlése, melyben megfogadtam, hogy mondatomat meg fogom ismételni. Igaz, nem igaz.
55. Ígéretemet nem ismétlem meg.
56. Ismétlem: ígéretemet nem ismétlem meg.

57. Ismétlődő rendszer feszültségének felhalmozódása gyorsuló tágulásban nyilatkozik meg, ami más néven fokozódó robbanás, ami más néven idő.
 58. Az akadálytalanság fokozódásra vezet.

58/a. A bolhák szétszóródásának legendája.

Egy bolha felfedezte, ha hat évig nem nagyon ugrál, úgy hat évben egyszer több ezerszer akkorát képes ugrani, mint egyébként; tehát messze ugrott társaitól. Évek folyamán példáját mind többen követték, úgy gondolták, helyesebb ritkán nagyot, mint sűrűn kicsiket ugrani. Így számukra a távolságok megrövidültek, a földgolyó összezugszorodott. Az idegen területek nemcsak közelebb kerültek, hanem ugyanakkor kevésbé vonzott az anyaföld. Ez a bolhák szétszóródásának legendája.

58/b. A bolhák összegyülekezésének gyalázatos története.

Két magányos bolha találkozott egyszer. Másik két magányos bolha is találkozott másbol. Sokszor két bolha szanaszét egymásra akadt és együtt maradt. Mindenüvé további magányosok csatlakoztak, így a csoportok felszaporodtak. Ahogy az mindenekkel történik, a csoportok többé nem találkoztak.

59. A vonzás: az egyhangúság türelmetlensége.
 60. A változás által az azonosíthatatlanságba széttartót — az ismétlődés jelöli és megköti. Ismétlődés: a változás memóriája.
 61. Szívdobogásod a változás malma és szivattyúja.
 62. Gyorsulás az idő kínhalála.
 63. Nyílik a tér, születik az idő.
 64. A tudat változó virág az ismétlődésbe gyökerezve.
 65. A történió gondolat a történetek egész hálózatát érintheti. Ez a mágia.
 66. Az élő folytonosan váltást, változást, megváltást ígér.
 67. Az abszolút változás: teremtés.
 68. Gyorsulás a változás elővihara, melynek teljességében ott az új.
 69. A 7., 30., 66. valószínűleg tévedés.
 70. A 21., 36. valószínűleg igaz.

ÖNPUSZTÍTÓ ELEMEEK

KISS JOVÁK FERENC

MÍG NYELVED

nem érthetsz egyet vele
nem közelítheted meg
míg ki nem lépsz az ábécéből
míg nyelved
a kották és a tér morajlásába
ki nem teregeted

A M I

a színek
a tárgyak
a mozdulatok
s a többi összetételek
ami tapintható
látható
hallható
ami bármiképpen
érezhető vagy észlelhető
ami még a főnevek közé sorolható
ami
a kifejezhetőség
főnévi állapotának
megmaradt támasza

M E L Y

a dobhártya
az ami
hang fölött hasogat
ritmus mely
aláássza a dalt
mely fékevesztett ütemekben tombol
az
ami mely

H O G Y

el van rejtve

ahonnan jön

Kivizsgálni!

Jó.

Aludj egyet rá.

Rossz.

Aludj rá még egyet.

Jó.

Aludj rá még jó párat!

Aludj rá amennyit csak akarsz.

Vissza!

Volna.

Másképp lesz értelmezve.

Ez is.

Jó hogy másképp.

Még van benne füst és hang

és hogy megmarad

csak egy felesleges időbontás

Jó hogy.

Rossz hogy.

Feltartóztatás.

a kérdőjelek akasztófák

egyenként

mindegyikre

teljes súllyal

külön

külön

rá

(az ontológia jólesik)

A ruhákra vigyázni!

Ajtók záródnak!

Figyelni a megkoppasztottat!

Fülelni érkezését és nyakon csípni

szólapátját

erre vigyázni

(rágós húsom van)

ezen

ökrendezz

nem ismétlem

nem ismétlem

nem ismétlem

Viszonyuláskomplexusból leírom.

Kialudt hova nem vezetett.

Túl sok értelmet mindennek.

Arany középértelmet mindennek

Túl kevés értelmet mindennek.

Tévedést mindennek — elhibázni lehetetlen.

Amiért lehetetlen.

Hova gubancolódsz fenyegetsz
ha csak látszatcsomókat kötsz eltépem
kibogozom
eloldom
Eltépjem?
Eloldjam? amire végzem

E

magam elé görbítem az időt
hogy megeredjen nyelvem
hogy az a tengernyi sallanghulladék
mely a hallgatásban hallgatásig feldagadt
epés nyáladékként e rögzítésen végigcsorogjon

KÉT NORVÉG KÖLTŐ

ROLF JACOBSEN

„Az egyetlen modern költő, akit a norvég irodalom 1940 előtt fölmutatott”, írja róla Hans Magnus Enzensberger ismert nyugatnémet költő a Suhrkamp kiadó gondozásában megjelent kitűnő *Museum der modernen Poesie* c. antológiában (Frankf. a. M., 1960), mely Babits Mihály, Illyés Gyula és József Attila több versét is tartalmazza. Jacobsen költői működése valóban teljes szakítást jelentett a norvég költészet korábbi tradícióival. Híressé vált első kötete óta (*Föld és vas*, 1933) a modern kor és civilizáció költőjeként ismerik. Erősen szociális tendenciájú verseiben kezdetben a nagyváros, a technika és a gépkorban élő magányos nagyvárosi ember állottak költői érdeklődésének homlokterében. Hangos, erőteljes optimizmus és frissesség jellemezték ezeket a verseket. Ezt a hangvételt azonban később valamifajta csöndesebb rezignáció váltotta mindinkább föl, s a gépi civilizáció egyoldalúságától egyre kifejezettebben fordult a természet, a hegyek, tavak, erdők világa felé, ebben keresve azt az egyensúlyozó erőt, amely harmonikussá tenné a mind hajszoltabbá váló emberi életet. — Rolf Jacobsen 1907-ben született Oslóban. 1960-ban neki ítélték oda a legfontosabb norvég irodalmi díjat, a Kritikusok díját.

A VÁROS METAFIZIKÁJA

A szennyvízlevezető rácsok alatt,
a nyirkos kőpincék alatt,
a hársfásor nedves gyökerei
és a parkok fűszőnyege alatt:

Telefonvezetékek idegláza.
Gázvezetékek ásfító ere.
És szennycsatornák.

Kelet felhőkig érő emberalpeseitől
a nyugati városrész virágoskertes villasoraiig
vasból és rézből verve láthatatlan
láncok kötnek mindannyiunkat össze.

Nem hallod a telefonszálak zümmögését.
 Nem hallod a gázcsövek beteg rekedtségét.
 Nem hallod a szennyecsatornában búzáló
 ürülék zuhogását.
 Dolgoznak lent a város vasból
 gyúrt belei.

Lángoló cipőtálpakon táncolsz a délelőtti
 aszfalton, melleden fehér
 selyemmel s újkabátosan a napban.

Fönt állasz valahol a fényben, s nézed:
 szűz angyalként hogyan lobog a cigaretta
 kék lelke gesztenyelomb közt az örök égnek.

ÁLLÓKÉP

Az utca szennyes rajzában, amelyben
 teherkocsi hátrál éppen egy házkapun be,
 újságpapír hever a járdán tavasz óta,
 a szennyvízcsatornában csikkek áznak,
 s ürülék díszeleg a házfal mellett —
 totyogva, mint vén kacsa, megfáradtan
 cókókójával előtűnik egy öregember.
 Lassan vonszolja lábát a nyitott
 garázsok mentén tova, a kipufogó-
 csövek füstje búzlik, mint az ammóniák,
 s a sarkon átfordul e kép hátoldalára:
 lépcsőház rossz szomorúság-szaga,
 sötét ágy, gázláng, függöny,
 mely lassan szűri át az ujjnyi fényt
 — ecet s epe, mit csillagok szánkhoz emelnek.

FAK NEMASÁGA

Éjjel, mikor a zenekarok mind hazamennek,
 s a dobok is fáradtak már dobolni,
 az útmenti fák úgy magaslanak, mint
 a csönd kapui, roppant gyertyatartók
 a mindenség gótikus katedrálisában.
 Mint babákat, a sárga szaxofonokat
 rózsaszínű selyempárnákra rakják
 — autójtok csukódnak kurta kattanással,
 s taxik szaladnak tova délnek és keletnek —
 s a cintányért, amely olyan, mint
 nagyfülű játék elefánt, lekötözik,
 s elmegy a bohóc is haza,
 s a kalcium-mosolyú énekes,

s Klarissza striptease-táncosnő is hazamegy,
 hogy levetkezze kiürült szívét,
 lehunyja szemét minden cigarettacsonk,
 s az éjszaka tábláján hangtalan
 kéz által letörlődik minden,
 hogy fölerősödjék a fák nagy némasága.

— — —

És hazatér aludni a világon
 minden zörej,
 elfáradnak a színek színesedni,
 s ellillannak előlünk észrevétlen,
 s letörölnek mindent a puha törlőrongyok,
 ezüstös, porfinom eső
 terül szét a parkok fölött,
 valószínűtlen világ, honnan egykor jöttünk,
 s melyben minden fa némasága megnő
 s előtör.

P A V A N E

Pavane, a különös pávatánc,
 melyet infánsnő Izabella táncolt
 Kasztíliai don Juan Fernandez úrral
 azon éjjel, midőn a halál hozzálépett,
 — holtápadtan, s érintve már a jég-ujjaktól,
 pávajelmezben, merev és bizarr
 léptekkel, szinte holtan, — az a tánc,
 melyet a spanyol királynő ott táncolt
 rémülettel s félig már megkövülten
 a brokátban, pompában, kihagyó
 szívvel is hűn az udvar-etikethez —
 az a tánc ez, melyet a tenger táncol
 a felhőkkel künt, e néma, kövült
 játék a páva-felhőkkel, a tenger
 brokát-nehéz sodrása a sivár
 egek felé, a vizek önmélesztő,
 halálos tánca tompa zene mellett.

MI PEDIG ÉLÜNK

Mi pedig
 szupermárketok által élünk, lökhajtásos
 repülőgépek kondenzcsíkjai alatt
 május aranylő hónapjában,
 s füsttől fátyolozott nagyvárosokban élünk,
 s élünk karburátorok hörgése és autójatók
 csápkodásai közepette.
 Az arany század

TV-estjei által élünk,
 aszfalton, képeslapokból és binzinkutaknál.
 Élünk csak a statisztikákban
 s az anyakönyvi számokban választási évben.
 Élünk virággal ablakunkban,
 mindennek ellenére élünk
 hidrogénbombák, nukleáris és kémiai
 pusztítószeres fenyegetése közepette,
 álmatlanul élünk
 egymás mellett az éhezőkkel, kik
 milliószámra halnak-hullnak, fáradtsággal
 gondolatunkban élünk, egyre
 élünk, mágikus
 megmagyarázhatatlansággal élünk
 élünk
 egy csillagon.

SIMEN SKJÖNSBERG

1920-ban született Öyerben. Egyetemi tanulmányai után újságírói pályára lépett. 1959-től a Dagbladet c. oslói lap kulturális szerkesztője. Egyetemi éveit rendszeresen jelennek meg írásai skandináv folyóiratokban. Költőként aránylag későn, 1965-ben jelentkezett először az *Idegenekké váltunk* című kötettel, melyet 1967-ben az *Utazók napja*, 1969-ben pedig a *Költözködés* követett. Skjönsberg az intellektuális költőtípushoz tartozik, s alkotásaiban nagy szerep jut a gondolatiságnak. Legtöbbnyire az élet értelmetlenné, üressé válása s a modern ember elszigetelődése, elidegenedése foglalkoztatja.

S Z E P T E M B E R

Ideje, hogy saját arcunkba nézzünk.
 Ideje, hogy ujjunk keményebben markolja
 körül az ablakpárkányt, szédületben
 a magas ég alatt. Az estek
 korábban jönnek, s reggelente
 a pázsit mind puhább, az erdő színskálája
 mind hevesebb. Már itt az őszi csillag-évad.

Ideje a válaszádnak.
 Ideje, hogy észleld a változást, a
 percek könnyörtelenségét; hisz *másra* válva
 hagyjuk el őket egyre. Fölidézzük
 a nyár zavaros-zagyva álmát
 az öröklétről, miközben a lomb már
 hullik, s gyűjtik be a gyümölcsöt.

Ideje, hogy megbátorodjunk.
Ki kérdezni mer, az tud válaszolni.
A hűség, mondjuk, mivelhogy nem merünk
igazak lenni. A menekülés
ideje lett ez, bemenekszünk
rejtekhelyünkre, hogy ne halljuk.
visszhangját a titkos tudásnak.

OKTÓBERI TENGERPART

Viharok szájában rothadt fűszálak.
Magas fák hanyatlanak le.
A vér eső gyanánt zuhog a testben,
de semminek nem oldja ki nyomát.

A ház. Ének csalogatott
ki ide minket egy esten,
a móló úgy nyúlt kifelé a fjordra,
mintha a part öltötte volna ki a nyelvét.

A szürkületi fekete víznél
a játék hajók kikötöttek,
de sose utazunk hiába,
összehívjuk most barátainkat,
s megtartjuk a beszámolót:
a vég mindig kezdet,
fölmentést nem kap senki.
Máris mává lett a holnap.

IDEGEN VÁROS SZÁLLODÁJÁBAN

Kit zárnak magukba e falak?
Nincs lépcső már,
nincs folyosó,
az ajtó bezárult minden volt mögött,
most egyedül vagy,
most csak te vagy.

Te?

Visszhangtalanul hátat fordít
minden e szobában,
a lépteket elnyeli a szőnyeg,
némák a krómozott csapok,
a székek, az asztal,
nincsen bizonyosság.

(Az otthontalanok
a bárban gyűlnek össze
a zongora ijedt billentyűi körül,
egymás arcába világítanak,
hogy önmagukat lássák,
megrezzenő kézzel érintik meg a széket,
amelyen tegnap ültek.)

Lámpát gyújtasz a tükör fölött,
arcmásod keresed
s látod
a tükör üres.

Norvégból fordította Sulyok Vince

EGY SZEMÉLY KÜLÖNÖS ISMERTETŐJELEI

BRASNYÓ ISTVÁN

A KÖVET

Közeleg a tavasz, esők, esők, és oly bőségesen áztatják a földet, hogy a hal már a pusztá szántókon megterem, ahol azelőtt hírből sem ismerték. Kavarog a pára, ami kevés felszáll, az a felhők alól egyszerre visszazuhan, éjszakára már sarat fröcskölnek a sötét felhők, alig látni az eget.

A követ meg csak nem érkezik, pedig reggelente mindig megnyergelik a lovát, annyira esedékes a jövetele. Aztán leülnek az emberek, és beszélnek a követről, aki az előbbi években, amióta itt minden az övé, ilyenkorra már rég itt volt, mert nagyon haza húzza a szíve.

Amikor elered az eső, a lovat visszavezetik az istállóba, az emberek meg elszélednek. Újabban mindenki a saját feje szerint végez mindent, ami a követnek, ha itt lenne, nagyon nem tetszene. Azonnal elrendelné a fenyítést.

És akkor emberek érkeznek, nagy szekereken, messziről. Nem hoznak semmit, csak húztatják a nagy szekereket, melyeknek akkora a kerekük, hogy az emberek könnyedén átsétálhatnának a küllők közt. Azok meg poroszkálnak lassan, végig az úton.

Odakiáltanak nekik, nem hallottak-e valamerre a követről, vagy nem látták-e véletlenül arrafelé. Magas, fekete kalapot visel és a lábán sárga csizmát.

Azok gondolkoznak, ahogy lépésben haladnak velük az ökrök, kelet felé.

Aztán azt mondja az egyik:

Lezárták a határt. Lehet, hogy odaát rekedt a követ. Látott is valakit, fekete köpenyben, fekete csizmában, fekete bottal. Hacsak nem az lesz a követ. Egy katonával beszélt, aki ott áll a határon, és senkit sem enged se be, se ki. Mára eddig ér a szakálla, a melle közepéig, mutatták, hosszú szőke szakálla van. Ömlik a szakállából az eső, mint a követ kalapja karimájáról, és mordan néz át a határon.

Odaát a sárga selyem szűzmáriás lobogókat a falusiak bemocskolják, az út sarában forgatják, meg mindenféle módon gyalázzák. A követnek mindezt végig kell néznie.

Áll a szőke, bozontos katona a határon, és semmi áron át nem engedné a követet.

A követ kétségbeesetten kapkod, leveleket küld mindenfelé azoknak, akik segíthetnének.

Írja a leveleket az esőn, az eső elmossa a tintát, simára mossa a papírt, a követ meg előlről kezdheti a levelet, mire bevégezné.

Es mielőtt megint a végére érne, csak dörren egyet, és újból elered az eső. A követ kénytelen végignézni a gyalázkodást, semmiképpen sem jöhet át a határon. Áll, nézi a katonát, a katona nem figyel rá, pedig nagyon nyugtalan a követ, látszik rajta.

Itthon meg rosszul kel a répa, mert kicsípi a madarak, a madarak pedig jönnek, és semmi ennivalót nem találnak. A répát csípi, vagy a magja után kotornak, gödröt vájnak a sáros földbe. Itt már csak a követ tehetne valamit, aki ott áll a határon, és még mindig írja a rengeteg levelet. De senki sem akar hinni a követnek, kénytelen maradni a katonánál.

A lovát most már nem nyergelik fel, nem is etetik. Mikor jön a követ? — ezt kérdezik az emberek. A követnek meg esze ágában sincs jönni, marad a határon.

A járőr nem jött ki március óta, akadályozva van az esőtől. A követ külön kikötése volt, hogy a járőr egész évben jöjjön, de ha egyszer nincs itt, onnan meg nem tehet semmit.

A katona a határon kinyomkodja a vizet hosszú, szőke szakállából, és hátrább küldi a követet. A követ fekete lakkcsizmája cuppog a sárban, ahogy nekivág. Menet közben leveszi a kalapját, és úgy tartja, hogy belever az eső. A katona utánafordul, és a puskáján babrál.

A követ erőlködve halad előbbre, mind előbbre, mindinkább távolodik a katonától, kinnal tépi ki csizmáit a sárból, kalapjában már újjnyi esővíz lötykölődik.

A követ tempósan szedi a lábát, a katona siet.

Kérdezik az emberek: Ugyan mit akar ez a katona? Ilyesmit kérdeznek az emberek.

EGY SZEMÉLY KÜLÖNÖS ISMERTETŐJELEI

Január 9-én azt hányták-vetették meg az emberek a malom előtt, hogy szokatlanul nagy a hideg és szokatlanul nagy a hó.

Azt mondták, hogy azok, akik messze laknak, most majd nehezen tudnak keresztülvergődni a kopolyákon, és ha így tart tovább, kénytelenek lesznek otthon végigülni a telet.

De ekkorra kimérték a lisztemet, én meg visszaindultam a jegyző majorjában, ami szintén elég messze esett a malomhoz, meg ők sem szereték, ha idegenek figyelnek a locsogásukra.

Nem néztem be a jegyzőhöz sem, hanem egyenest a major felé vettem az irányt, mert tudtam, hogy a pék tegnap óta várja a lisztet, és jó volna, ha délre megérkeznék. Délre azonban nem tudtam megérkezni, mert a hó puha volt, és nagyon tapadt, a szánkó pedig ilyen útra túlságosan is nehéz volt.

A péktől délután háromkor indultam tovább az istállókhöz, de akkorra elkezdett esni a hó, és később, már kinn a szabadban, szembe kapott

a vihar, úgyhogy teljesen a lóra bíztam, vigyen el az istállókhöz. Az út nem több három kilométernél, de mire megérkeztem, tisztára besötétedett. Innen még gyalog kellett áttörnöm magam a havon a szállásunkra, ahol Josttal laktunk együtt.

Amikor megérkeztem, Jostot nem találtam sehol, csak miután kifújtam magam, néztem utána, merre lehet. Messze az udvar végében a havat hányta halomba, ami nagyon különös volt, ha hozzávesszük, micsoda szél támadt akkorra.

Csak akkor hagyta abba, amikor oly közelre értem hozzá a sötétben, hogy felismerhetett. Amikor megkérdeztem, mit csinál, ő azt válaszolta, ez megérné, hogy elmesélje.

Aztán vacsorázni mentünk, Jost meg azt mondta, útban befelé, hogy megjött az apókája.

Erre elnevettem magam, és megmondtam neki, sohasem hittem volna, hogy neki, Jostnak, valamiféle apókája csatangol a környéken, pont most, amikor mindenki beijedt a nagy hótól. Elmondtam neki azt is, mit meséltek az emberek a malom előtt.

Jost erre azt válaszolta, hogy az apókája valóban várta, itt benn, még délután, amikor a kazlakat volt körüljárni.

Mondtam, hogy ha jól belegondolunk, ez nagyon érdekes lehet, hogy épp most került elő az apókája.

Jost erre azt mondta, hogy nagyon különös ember az öreg, de lehetséges, hogy mindig is ilyen volt, hiszen sohasem állt módjában alaposabban megismerni.

Egy az, hogy hosszú, hófehér, vállig érő haja van, és így még sohasem látta.

Kettő, a szeme, amely oly riadtan figyel fel minden zajra, hogy az ember maga is megrémül, ha történetesen vele van. Darázként röpköd a pillantása, neki az ember szemének.

Meg aztán van még rajta épp elég érdekes.

Mondjuk, a kockás kabátja.

A rövid szárú katonacsizmája.

— Jost, most hol az öreg? — kérdeztem.

Jost a lapátot a sarokba állította, egy pillanatig láttam a szemében az apóka riadt tekintetét és a szögletes, konok száját.

— De tudod, sokáig együtt leszünk itt mi ketten, Jost. Az öreget itt kell majd tartanod, a szemem előtt.

Jost gondolkozott, mennyiben bizhat rám ilyesmit, titkot, apókát, ilyen irányú felelősségét.

— A hó alatt — mondta. — Én vonakodtam betemetni, de mikorra közelre értél, könyörgőre fogta a dolgot, és rohant kifelé.

Mondtam, legjobb lesz, ha kiássuk. Csak igyekeznünk kell, mert még elronthatja a vacsoránkat.

Az öreg rázkódott, söpörte arcából a havat, haja csattogott a vállán, nyakán, ahogy a fejét rázta. Mi kalapunkkal csapdostuk a hátát, de csak egyre dült belőle a hó.

Ahogy evett, hosszú, villogó sebet láttam a karján, ami sehogyan sem illett ilyen öregemberhez.

Éjjel, ahogy feküdt, betakarózva a kockás kabáttal, a seb tovább vilá-

gított a szemembe, semmiképp sem tudtam elszakadni tőle, míg Jost meg az öreg teli szájjal horkoltak.

Másnap délelőtt, amikor a kenyeres szánkó jött, alig tudtunk ötcentiméternyi havat lapátolni rá, de neki ez is megtette, elég volt.

A kenyeres, nem hinném, hogy ezt észrevehette. Végső soron pedig ott lapátol havat az ember, ahol már igazán sokallja. Itt meg volt belőle bőven.

Az öreg a szél legkisebb füttyentésére összerezzen. Lassan a rendes napi teendőink közé kezdett ékelődni az apóka, mert ha valakit a ritkás fák felől, vagy akár a major irányából is, közeledni láttunk, már mondtuk:

— Gyerünk akkor, apóka. — És ő sietve futott át az udvaron.

Mi a kezére játszottunk, ő meg tisztára a kezünkre adta magát.

— Megy ez, míg hó lesz — mondtam akkor Jostnak. — De tavaszra más játékot kell kitalálnunk.

Egy este, miután a hóba kapartuk az apókát, egy répaügynök kéredezkedett be hozzánk éjszakára, így az apókát hagynunk kellett odakinn, a hó alatt.

Untuk az ügynököt, és reggel, ahogy továbbment, nyargaltunk az öreghez. De sajnos, akkorra már nyoma veszett.

Jost erősen bánkódott, de én vigasztaltam, mondtam neki, türelem, visszajön az öreg. Ilyen helyet úgysem tud hamarjában felhajtani magának.

Jost azt mondta, hogy azt biztosan nem tud, de aggódott az apókájáért. De az öreg csak nem jött, lassan Jost is beletörődött.

Úgy két hét múlva azt mondta a kenyeres, mehetek megint a malomba.

Ragyogott a nap a kemény fagyban, és most jóval többen álldogáltak a malom előtt. Gyönyörködtek valamiben, aztán meg láttam, hogy Jost apókáját vezetik ketten, hosszú fehér hajánál fogva. Tetszett nagyon a népeknek, hogy így megsemmisítik az öreget.

Nem mertem menteni, csak annyit mondtam, hogy kár érte.

— Kár-e? — kérdezték tőlem azok a mihaszna malombéli ácsorgók. Még hogy kár-e, talán olyan jól ismerem?

Mondtam, nem ismerem, de hát mégsem kellene így elbánni vele.

Akkor meg afelől érdeklődtek, hogy hallomásból ismerem-e talán.

— Nem éppen — válaszoltam, nem ismerhetek én hallomásból sem mindenkít.

Nohát akkor meg mit járatom a számat, kérdezte tőlem egy nagy lisztes szájú molnár.

És ebben maradtunk végül is.

REGGELTŐL ESTIG

A házaspár egész nap hallgatagon ült a sarokban. Végigülték a napot, mint akiknek a legjobban áll a szénájuk. De nem tellett az időből, hogy velük türelmetlenkedjem, így csak nagy néha vettem rájuk egy pillantást, ők meg ott ültek.

Úgy volt, hogy hajnalban kimentem az útra, oda, ahol a kanyar után meredeken nekivág a partnak. Dohányt szerettem volna kunyerálni valamelyik arra menő paraszttól, mert az enyémet előző nap kifújta a dobozból a szél.

Így futottam rá a házaspárra. Jöttek, mint két hangya egy hatalmas gyufásdoboz tetején — amelyet szintén két hangya húz. Magasan, ket-tejük között, kis lámpa állt, kékes, apró láng a férfi és a nő közt, mintha az világítaná be útjukat. Ilyet én még nem láttam, ahogy ők ketten fenn ültek azokon a gerendákon. A hatalmas kéve pedig, minden szála egy-egy szálfá, úszott velük végig az éjszakán, a virradat irányába.

Azon a véleményen voltam, hogy menten a földhöz csapom a kalapomat, ha ezek le nem fordulnak ijedtükben a gerendákról, amikor meglátnak. S igencsak kapkodnom kellett a lábam a derékig érő gazban, hogy lépést tarthassak velük, vagyis a rakománnyal, amely már a kanyar könyökében suhant.

A part előtt azonban megálltak egy pillanatra, és így akaratlanul is jóval megelőztem őket, s visszafelé már az úton jöttem.

A férfi az arca elé emelte a lámpát, és ráfújt a lángjára, talán hogy takarékoskodjon a világossággal, majd ismét maguk közé állította, aztán oldalt lebillent a gerendákról, csattant a talpa a földön, és megindult előre. Már akkor én is ott voltam; azt kérdezte tőlem, mi van a parton túl.

Körülbelül az, mint innen rajta, ezt válaszoltam neki. Egyformán semmi. Ez az út egy hídig vezet, a híd előtt kétfelé ágazik, egy harmadik meg átmegy a hídon, arrafelé pedig már más világ kezdődik, százan jönnek arról errefelé, mire találni valakit, aki erről arrafelé tart.

Erre azt mondta, hogy ezt ő is tudja.

Akkor jól van, mondtam, nem árt azért az ilyesmit még egyszer hallani.

Ártani nem árt, mondta, és ment vissza a gerendáihoz.

Én maradtam, mert vártam a dohányra.

Mire visszaértem, már ott ültek a sarokban. Vették maguknak azt a szabadságot, hogy itt letáborozzanak, mondta a férfi. Már kivilágosodott.

Akartam még nekik szólni, hogy ez így még sincs a legnagyobb rendben, de nem volt szívem vitatkozni, amikor a nőre tévedt a szemem. Mindenesetre közöltem velük, hogy én akármit mondok is, úgysem fogják készpénznek venni. Ezért tegyenek, ahogy jónak látják, mivel itt semmi sem az enyém, nem avatkozom a dolgukba. Erre a férfi vállalt vont, a nő meg az övéről hosszú zsinóron lelógó kését forgatta.

Én mentem a méhekhez, néhány apró elintéznivalóm akadt, mielőtt beállna a tél.

Ők hallgattak, ültek a sarokban, végigülték az egész napot, mintha valamire várakoznának. Igaz, láttam, hogy a nő néhányszor kiment a káposztaföldre, és a földben maradt torzsokból vagdosott késével egy nyalábbal. Alighanem ezt ették, de nem futotta az időmből, hogy valamit készítek nekik napközben. Ők meg nem kértek. Az égvilágon semmit sem kértek, és ahogy láttam, nem nyúltak semmihez. Ha kínálok valamit, talán el sem fogadják.

CSERNIK ATTILA

„Pötyölke két szögből”

A nap már a föld felett siklott, mire lehúztam a fejemről a dróthálót. Az acélkék ég hideget árasztott, kis szél játszott a föld felett, remegett a füvek kialvó szára. De néhány napot még kihúzhatunk, gondoltam akkor.

Am ahogy átértem a káposztaföldön, már úgy láttam őket, mint ahogy először, még hajnalban. A két kis hangya a nagy gyufaskatulya előtt, ők meg fenn, magasan a gerendákon. Még a lámpa is ott volt köztük. Nem tartottam ezt különösebb szerencsének, csak egy jót csodálkoztam rajtuk. És szemmel láthatóan már csak énram vártak.

Meggondoltuk magunkat, mondta a férfi. Nem szeretnék senkinek sem a terhére lenni.

Mondtam neki, az már csak napok kérdése, hogy én meddig maradok. — Hanem ez a rengeteg gerenda, amit magukkal vonszolnak így végig a világon, ez micsoda? — kérdeztem.

— Ez? — fordult hátra, és tenyerével a szálkás fára csapott. — Hogy ez mi? Ez egy ház. Nagyon jót mutat, amikor össze van rakva.

— Igen? — mondtam. — Elhiszem. Csak igyekezzenek velem, mert nagyon hasogat már napok óta a csuklóm.

— Persze — mondta —, mi sietünk.

És másnapra már feneketlen köd ült a káposztaföldön.

MINDENNAPOK IDEJE

— Szorgalom, szorgalom — mondja Izsóp tisztelendő úr, mondja kifelé a cifra kápolnából, mely illik hozzá, mint a faköpeny.

A mezítlábás népek meg odakinn turkálják meztelen lábujjukkal a sűrű szürke port a libalegelő szélén.

Izsóp tisztelendő úr karon fogva vezeti végig a libalegelőn Gimpelné asszonyt. Mögöttük Gimpel halad, imára kulcsolt kézzel, és motyog maga elé.

— Ha csak hallaná az ő papjaikat — mondja Gimpelné asszony. — Ha látná, hogyan isszák ezek magukba az istentelen igéket. Hanem a gazdájuk — mondja, és a tisztelendő úr bólogat rá, és a lába elé figyel.

— Szorgalom, szorgalom — mondja Izsóp tisztelendő úr, és fekete cipője elől riadtan vágtaznak széjjel a malacok. — És a panasz mindig a visszájára fordul.

— Micsoda áldozat a hazának — mondja Kelemen tanító úr. — A mi urunk harminchat ellenséget ölt meg a nagy háborúban a saját kezével.

— A mi urunk harminchat embert fejezett le sajátkezűleg a nagy háborúban — ismétlik a gyerekek.

— Micsoda lelkesítő áldozat a haza oltárán — mondja a gyerekeknek Izsóp tisztelendő úr.

A gyerekek látják sorba rakva a harminchat törzs nélküli fejet Izsóp tisztelendő úr kápolnájában, az oltáron.

A haza oltára.

— A tisztelendő úr vigyáz rájuk — sugdolóznak a gyerekek. A tisztelendő úr úgy bánik a fejekkel, mint holmi dinnyékkal. Éjszaka kiuta-

zik a kápolnához, és míg a kocsis odakinn várakozik, átszámlálja a konyákat.

A tisztelendő úr erkölcsi értelemben magasabb szinten áll környezeténél.

— Lajos! — kiáltja Seidelmann-Seregi úr az asztalon állva. — Lajos! Ébreszd fel körülöttem a világot, akár a holtakat is, a fene bánja.

— Seidelmann-Seregi — szörnyülködik a tisztelendő úr —, hogy a vitéz úr emberei naphosszat az istállókban meg a kazlak közt üzekednek, és az anyaszentegyház áldása nélkül gyerekeik születnek. A vitéz úr méltatlan a nevére.

A mi gazdánk, így a gyerekek, harminchat embert fejezett le saját kezüleg. A ti gazdátok meg Gimpel, és a pappal imádkozik, a pap meg elintézi Gimpelnét.

Seidelmann-Seregi ingben-gatyában áll az asztalon, mint egy fehér gólya, és a lótolvajokkal iszik. Itatja a lótolvajokat, az emberei meg éhen fognak veszni, és elsüllyednek, jótékony irányító kéz híján, a bűn fertőjében.

Izsóp tisztelendő úr keresztet vet magára, és nekilát az ebédjének.

Gimpel összekulcsolt kézzel égre emeli pillantását.

Gimpelné asszony könnyet morzsol el a szemében.

Seidelmann-Seregi meg üvegnyakkal kergeti a cigányokat és a kocsmáros feleségét, amit a lócsiszárok félreértenek, és egymás térdét csapdossák neveltükben.

— No, jöjjön ide most már a Serege úr — mondják a lócsiszárok.

Az ajtó hasadékan meg lesnek befelé a gyerekek és kuncognak, a mi urunk, mondják, harminchat embert.

A kocsmáros nagy üveget bont.

Izsóp tisztelendő úr nekilát a harmadik fogásnak, és megjegyzi, hogy a morális erőt csak a lelki tisztaság feltételezi. A gyermeki lélek, mondja, tetszetős az... az... a Mindenható előtt.

A magunk felett való győzelem és uralkodni tudás pedig erkölcsi tény, a mi Urunk, Istenünk jelenvalóságába való belenyugvás jele.

— Különbén kitűnő ebéd — mondja a tisztelendő úr.

J E L Z É S E K

Mielőtt megindulnának a lámpák.

Keresztül, s lefelé az utakon, vagy egyáltalán ide hallatszana a füttyező. Mielőtt még elnyelné a levegő.

1936 telén, a nagy áradáskor. És micsoda lyukak szakadtak itt a földbe. És négy nap múlva, ahogy a víz visszahúzódott, a morvák, akik hazafelé tartottak, lovakkal sem tudták átúsztatni. Álltak a víz szélén, tanácstalanul, hosszasan káromkodtak.

A Kamara kiküldöttje meg a fogát szívja naphosszat, és a morvák kocsijainak kerekét rugdalja, veri le a sarat a gumicsizmájáról. — A Kamara kiküldöttje mintha a népek pofájába röhögne — jegyzi meg az előljáró.

— A mérnök úr — mondják a népek — a mérnök úr sokat tudna tenni.

Tél vége van, a juhászok kimentek a kincstári legelőkre. Azután üzenetek, napokkal később, virradatkor:

Elhullik a jószág, jönne a mérnök úr, s tenne kinek-kinek a kedvére, igazságot.

A mérnök úr, a Kamara embere, közölte, jelzem, mondja az előljáró, hogy nem ért a jószághoz, és tavasszal különben is nagyobb méretű lehet az elhullás, száraz takarmány után.

És megindultak a juhászok, át a vízen.

A mérnök úr kellemetlenül van érintve, és segít a morváknak, de a lovaik megbokrosodnak és lefekszenek. Másik lovakat kérnek, ám a népek azt sugallják, úgy is sokat tehet a mérnök úr.

A juhászok meg jönnek, át a vízen, üstökük szétterül, mint a tavirózsa. A morvák futnak a haranglábhoz, és lelökkik a harangot, kocsira teszik, és viszik a vízhez. A kamara embere meg nincs sehol, a szekér neki-lódul a lejtős parton, és a vízbe vágódik, a haranggal együtt. A morvák lovai fekszenek a sárban, a harang meg kongatva süllyed a morvák szekerével.

Nagy vizeket látott már a mérnök úr, mondja az előljáró, és mondják a népek. Itt is átúszott, látták odaát, amikor kivilágosodott.

És akkor a morvák is, meg a juhászok is megindultak át a vízen.

A juhászok vissza, a morvák meg kötelekkel, hogy megfogják a Kamara emberét. Hogy csúful végezzenek vele, hiszen tovább akarnak menni. Mindenáron.

A víz alatt még kondult a harang. 1936-ban, amikor a nagy áradás volt, télen. A szél az ágak között ollózott. A morvák káromkodtak, és gázoltak kifelé, a túlsó parton. Sokáig. És mérik a vizet. És aztán mindent áthúznak a kötelekkel. A lovak fekszenek a sárban.

Ó, ahogy a világ éjszakába szakad, lassú kis üvegborékok kezdenek felszállni a fák közül. Mielőtt megindulnának a lámpák. Keresztül a parton, vagy lefelé az utakon. Vagy egyáltalán idáig hallatszik-e majd a füttyszó, amellyel a morvák jeleznek egymásnak, mielőtt elnyelné a levegő?

A harang meg odalenn a vízben.

Csönd.

DRÁGA MILORÁD

HOLTI MĂRIA

1.

Olyan temetése volt, amilyenhez foghatóra a környéken sem emlékezett senki.

Először, azért volt nevezetes ez a temetés, mert olyan óriási gyászoló, illetve a gyász címén kíváncsiskodó tömeg verődött össze, amilyenre még kevés példa volt a falusi funerália történetében. Míg a menet eleje az Örök Város Feltámadunk! — diadalíve alatt tartott, a vége alig közepes békaugrásnyira lehetett a gyászoló háztól. Ez pedig a legbecsületesebben mérve is több mint egy kilométer; nem is számítva a későn vagy egyéni útvonalakon érkezőket.

Másodszor pedig azért volt nevezetes ez a temetés, mert az elhunyt személyében azonos az öreg Miloráddal.

2.

Halálának híre olyan gyorsan futott, akár a rágalomé. Én a következőképpen tudtam meg.

Elém áll a piacon egy asszony, aki egyébként hallótávú szomszédságomban lakik, s akivel köszönő viszonyban nem álltunk soha, békés és eseménytelen napokon. Elém áll, és azt mondja:

— Nagyon meleg van.

Bólintok.

— Csak legalább egy futó zápor jönne.

— Űm.

— Könnyen megüti az embert a guta ilyen hőségben.

— Az meg, de mindenképpen — mondom.

— Sehol egy szál virág. Csak amolyan szegfűk, mintha tíz évvel ezelőtti esküvőkön szárították volna — mondja, és kérdően pislog. Én már várom, hogy a szegfűkből kifolyólag messzemenő következtetéseket vonjon le a politikai vezetést illetően. De nem.

Csak ízeg-mozog, feszeng; köntörfalaz a tekintetével is, s én egyáltalán nem vagyok meggyőződve arról, hogy miután mindezeket meg gondolatlan-könnyelműn közölte velem, reflektál-e legalább a jövődöbeli köszönő viszonyra.

— Sehol bizony, egy szál se — ismétlem, és merő kegyetlenséggel bámulom, ahogy kínlódik. Mert szemmel láthatón kínlódik a szerencsétlen; moco rog-gömbölyödik benne a hír (hogy meghalt Milorád), melyet éppen végtelensége miatt megtoldani lehetetlen, viszont érdekessé tenni — azt bizony lehetne.

— Nagyon kellene a virág — suttogja közel hajolva, miközben a galléromon motoz (hajszál után). Ingatag egyensúllyal várom a fejleményeket: — Talán maga tudna valamit — mondja, és hogy külön hangsúlyt adjon a burkolt kérdésnek, félrehajtott fejjel fürkész az arcomba.

Sikerül is elérnie, amiben titkon reménykedhet. Mert megsajnálom olyannyira, hogy futó önfejmosást gyakorlok a tettett szenvtelenség és kajánság rovására, s a merész gondolatívelés után felteszem a várva várt kérdést:

— Mire az a virág?

Arca valósággal felüdül; már akár mérget is vehetek: alapjaiban változott meg rólam alkotott véleménye, és köszönő viszonyunk kitart majd a síríg.

— Hát... Milorád temetésére. Ó, drága Milorád!

3.

Ismertem-e Milorádot? Mikor még azt sem tudom eldönteni magamban, hogy nevezem? Csak így, hogy Milorád? ilyen szenvtelenül? vagy Milorád apó? A legtöbben barba Miónak hívták.

Olyan nevető kisöregként áll előttem ma is, aki csak kacarászik és másokat neveltet széllel bélelt nagy jókedvében.

Ismertem-e? — kérdezzetik egyre-másra. — Nem ismerhettem a szó legszorosabb értelmében, hiszen elég különböző utakon próbáltuk megközelíteni a valóságot; másrészt viszont úgy fest a dolog, hogy mégis igen közel álltunk egymáshoz, mert egy bolond őszi napon, úgy két esztendeje, együtt szüreteltünk, halat ettünk, és kortyolva ittuk a vörösbort. Milorádnak már a szemrebbenésétől is görcsös nevetés hullámozott végig a hegyhátán, tőketövön guggoló seregen.

— De mennyire hogy ismertem — mondom. — Csak úgy szökdécselt a tőkék között! Senki nem szedett annyi édes feketét, mint ő!

4.

Elnyújtott rikoltás. A postás közeledik az aszfaltút felől. Jön, mintha kergetnék; hatalmas bőrtáskája meglehetősen üresen ringatózik utána. Hivatalos értesítéseket, egy-két újságot, reklámcédulát hoz. Hiábavaló igyekezet lenne külön a számára postaládát felszereltetni; legfeljebb megsértődne, és többé talán még bírósági határozatra sem kézbesítene ki semmilyen küldeményt. Olyan biztonsággal közlekedik a házak közt, akár az orvos saját kórtermeiben; előtte igazán felesleges minden takarítás: indiszkrécióját köteles hivatali vastraverzek mozgattják. S ha ar-

ról lenne szó, az árnyékszékre is utánad üetne fenntartások mellőzésevel — természetesen kopogás nélkül.

Megtörtént tehát a riasztás. Pero mester liheg felfelé az enyhén húsfokos emelkedőn; alkalmasint felrikoltja a távirat vagy képeslap rövid, csak eszmei mondanivalóra szűkített tartalmát, a feladó nevét, jobb esetben pontos lakáscímét az utolsó posta megjelöléssel — mert hát a hivatal az hivatal, és úgy jó, ha odaadással végzi az ember. Különben Pero mester maga a megvesztegethetetlen hivatali tisztesség; holmi itókákkal és más hasonló gyomorba valókkal nem hagyja magát megvásárolni a mérsékelt kötelességtudás ügyében. Pénzt ugyan szívesen fogad el, számára csak az a lényeg, hogy jó szívvel adják, de ez mit sem befolyásolja következőkbeni magatartását, vagyis némi változásokat a csend-rendelethez való viszonyában.

Pero mester már késdobásnyi távolságban van, ajánlatos fogadására kivonulni, elejét venni különféle meglepetéseknek.

— Négykor temetik! — harsogja, és lecsap a küszöbre egy nyaláb újságot. — Hogy az isten boldogítaná egy kicsit azt, aki az újságot kitalálta — mondja egyértelmű célzással, és már kanyarodna is visszafelé. De mintha megbánná a felhívást, enyhülékenyen hozzáteszi: — Meg ezt a meleget is, persze.

Várva, hogy leereszkedjen egy kissé, hivatalos személy ellen elkövetett interjú szándékával, szemernyi árnyalatával a stréberségnek, odafordulok hozzá, hiszen tudom, lelkének mi sem kedvesebb, mintha másokról adhat szóbeli, írásos nyom nélküli referenciákat, végletes stílusban:

— Aztán mondja csak, Pero, ismerte maga a megboldogultat?

— Már hogyne ismertem volna — támad fel Pero mesterben szemmel láthatóan a tájékoztatás és felvilágosítás szenvedélyének tüze, míg letelepszik egy fatönkre. — Csak egy másodpercre . . .

— Hozok egy széket, várjon csak — mondom, és már rohannék is az alkalmatosságért. — A széken is csak addig ülne, ameddig a fatönkön, nem igaz? — érvelek azzal a biztos meggyőződéssel, hogy rendkívül logikus dolgokat mondtam.

— Csak egy másodpercre — mondja tüntetőn, figyelmen kívül hagyva ajánlatom. — Hogy ismertem-e a Miót? Ó, drága Milorád! — suttozja, majd elborul az arca: — Igaz, ami igaz, ez a mi Milorádunk nem volt éppen valami megbízható a kötelesség dolgában.

— Aztán mért ne lett volna?

— Mert első mindig a szolgálat — rebegi átszellemlőn, miközben egy, éppen a fatönkre igyekvő százlábút térít el alkalmasabb irányba. — Szóval az, amiből az ember él. Tizenötben is, negyvenkettőben is ez a Milorád . . . De hát mi a csudának rosszat mondani, ha már meghalt, nem igaz?

— Na persze. De mit követett el ez a boldogtalan Milorád, két ízben is?

— Súlyos kötelességmulasztást. Katona volt.

— Várjon csak. Azt mondta, első a szolgálat, amiből az ember él. Csak nem volt hivatásos katona?

— Nem, az nem volt, de akkor őt is a kincstár konyhájáról élelmezték. Világos így, nem?

— Világos.

— De nem is ez a lényeg, hanem az, hogy hogyan kapta Milorád az Utazó nevet. Kapott valami írásos parancsot, hogy teljes felszerelésével együtt vonuljon be Zágrárból Bécsen át Prágába, ide és ide, huszonnégy órán belül. Milorád pedig ment, hogyne ment volna. Ha elfogják, hadbírótság elé kerül, és utazásait könnyen folytathatta volna függőleges irányban. Hanem ha ez a Milorád vagy három év múlva nem tudja meg, hogy vége a háborúnak, talán még a mai nap is ott közlekedne kikapart dátumú parancsával Zágráb, Bécs és Prága közt.

— Csak nem azt akarja mondani, hogy átutazta az egész első világ-háborút?

— Körülbelül.

— Hm.

— Nem osztogatják ám olyan könnyen az Utazó nevet! — teszi hozzá váratlanul. — Milorád pedig rászolgált, de rászolgált még sok minden másra is, csakhogy az hosszú história lenne, mind előtaglálni — emelkedik fel a tuskóról Pero mester, s már csak az ügetését hallani, ahogy viszi a nehéz szolgálat.

5.

Valami teljesen megváltozott itt az esemény óta. Négy fő kategóriába lehetne sorolni az emberek Miloráddal kapcsolatos magatartását (mert itt most minden vele, illetve a temetéssel összefüggően történik). Itt vannak a közömbös gyerekek; itt vannak a kamaszok, akik a drága Milorád aranyköpéseit ismételtetik; itt vannak a temetésre sütő-főzők, és itt vannak az öregek.

A mély, igazi gyászt természetesen a középkorúak képviselik, ők valóban sajnálják Milorádot, valóban siratják, nemcsak úgy tessék-lássék préselik a könnyeiket.

A gyerekek már hajnal óta Milorád féltett kiskertjét tapossák abban a biztos tudatban, hogy kikergetésre immár nem kell számítaniuk, egészen addig a pillanatig, amíg a Milorádok véghetetlen sorában új nem adódik, de hát hol lesznek már ők akkor.

Dermedt csönd az öregek között. Némán borozgatnak, köhécselnek a szomszéd terjedelmes betongang alatt; esküdni mernék, számukra igazán egyre megy: nevet-e még vagy pedig kihült Milorád; kiszámíthatatlan tekintetükkel csak saját magukat látják a Milorád helyében, s ha hessentenek is egyet időnkint a halott fehér muszlin takarójára telepedett legyek felé, saját maguknak szól az a hessentés. Milorád megüvegsedett, nyílt zöldessárga szeme is az ő szemük, melyen csak dörzsölniök kell egyet-egyét megbizonyosodás miatt, azonosítás céljából. Fekete körmű, aszott kezük a Milorád feloldhatatlan görcsbe rándult bütykös ökle, mellyel már bizonyára az Úristen előtt veri a százlábú asztalon a sije-setét, kivédhetetlen biztonsággal.

Ott fekszik Milorád a kettős családi ágy közepén kiterítve, a családi ágy közepén, amely már rég egyszemélyes; arcán valamilyen túlléfe, mintha csak a légzés megkönnyítésére tették volna, a legyek ellen; ott fekszik Milorád, már előre szoktatva magát a földinél is nagyobb ma-

gányra, amely ellen már nem elégséges fegyver a nevetés vagy nevetetés. Időnkint egy-egy félhivatásos vagy egészen kontár siratóasszony odatelepszik mellé, hogy tudomására hozza könnyeivel, milyen rettenetes dolog is a halál, és milyen rögs az út odáig. Milorád persze már nem tiltakozhat, se nem helyeselhet. Ha szólhatna, bizonyára valami olyasmit mondana, hogy aki nem tud arabusul és így tovább; vagyis minek feleslegni olyan dolgokról, melyekről halvány fogalmunk sincs, nem is lehet, hiszen még nem haltunk meg, tehát a szóban forgó dologról beszélni igazán felesleges szószaporítás.

Ezt mondaná, miközben diadalmasan felnevetne, mint mindig, valahányszor úgy érezte, hogy egy-egy megjegyzésével telibe talált.

6.

Délutánra velőforraló a hőség; az amúgy is fehér kövek fehéren tüzesek, mintha csak egy, a földtörténeti korokat bemutató szemléltető előadásra készítették volna elő valamennyit, mondjuk a Szilur vagy Devon bemutatására. Mint hóbortos kis villanymelegítők, tüzelnek a kövek; a vízhez vezető aszfaltút nyersszurok-feketén csillog.

Lassan összeverődött a gyászoló, illetve a gyász címén kíváncsiskodó tömeg, melynek létszámához fogható — többek véleménye szerint — kevés akad a falusi funerália történetében. Éjszakai halottvirrasztástól megsápadt férfiarok, imádkozás címén másnapos nők fátyollal és lehetőleg posztó kivitelű ruhákban, éjsötét harisnyákban.

Felzúg az ima, mindenki zsolozsmázik, kivéve az elhunyt legközelebbi hozzátartozóit, akik már a köteles ájuldozás határán sétálnak, tettleges támogatásra szorulva.

Aztán kialakul a menet, illetve a menet eleje, mert még óra múltán sem fejlődhet fel a menet rendezett sokasággá, éppen komplikált formai kötöttségei miatt. Ez pedig annyiból áll, hogy az örökké civakodó párokat finoman szétválasszák, oly módon, hogy a férfiak kerülnek a menet élére, az asszonyok képezik a derékhadat, s még hátrább a maradék következik. A Mára meny az persze, akire itt is a legnagyobb szerep hárul: neki kell a fájdalomtól elgyötrődnie egészen addig, míg lábbaiból kiszáll a hatvankilós testet hordozó erő, kiszáll valahová a karok tájékára vándorolva, s így válik számára lehetővé a cipelő karokba való csimpszkodás, míg lábai a föld fölött kalimpálnak.

Szegény Mára mindezt nagyon szépen csinálja.

Aztán a legmarkosabb férfiak vállán előhullámszik Milorád koporsója, és a tizennégy betonlépcsőn át elhagyja a házat. Mára a tartó karok feltartó ereje ellenére a földre veti magát, és vonaglik a fájdalomtól. Önkívülete csúcspontján felvisít:

— Fényképezzétek! Minél több képet róla, itt a ház előtt! A nagy dáiák is legyenek benne! Ja-ha-ja-a-aj! — és engedelmesen a tartó karokba csimpszkodik ismét, az előbb leírt helyzetben.

Az udvaron ijedt macskák rebbennek szét, amint a rezesbanda rázendít ismeretlen szerzőtől való, kotta nélkül is játszható *Gyászinduló* című

számára, abban a pillanatban, ahogy a pap Fityója enyhe bűgással begördül.

Ez a Fityó már rég bevonult a köztudatba, annak ellenére, hogy olyan fondorlatos módon lett kiravaszkodva a hívektől, amely szintén ritkaságszámba megy — no, nem a funerália, de a katolikus egyház történetében. A rengeteg verziót egybevetve, a csupaszigazság az, hogy ez a pap addig példálózott a szomszédos V. lakosainak áldozatkészségével, míg megszületett ez a kocsi. A példálózás abban merült ki, hogy unosuntalan hajtogatta — nemcsak prédikációk, de temetési, esküvői, sőt keresztelői beszédek alkalmával, a gyóntatószékben — a hívek nem-törődöm zsugoriságát, szemben a szomszédos V.-iek hitbuzgalmával. Akik belátták, hogy papjuk nem járhat csak úgy, az apostolok lován folytonfolyvást, mikor általában igen sürgős ügyekben szólítja a hivatás, olyanokban is, mint például haldoklónak az utolsó kenet feladása. Tűrhetetlen ez az állapot, valamit tenni kell, elvégre nem válhat maga is autótolvajjá. Gépkocsira van szüksége, mégpedig minél előbb, még akkor is, ha eltekintünk a szegyéntől, ami a V.-iek esete óta nyomja a falut. Tűrhetetlen állapot!

Egyesek nyilván szívükre vették a dorgalmakat, pedig hogy az öregasszonyokon kívül valaki is hívő katolikus lenne, arról szó sincs. A férfiak nagyobb része kiszolgált partizán, a fiatalabbja pedig tehetős németes. Egyetlen kocsmai csúcstanácskozás eredménye ez a kocsi, olyan tanácskozásé, mely pontosan abban a mederben folyt le, ahogy azt az ördög kitervelte.

Amaz pedig úgy eszelte ki, hogy elsőnek is alapos átkozódásba kezdtek a férfiak, előbb a V.-ieket, majd a papjukat szidták, végül is egybehangzón úgy döntöttek, hogy megvásárolják a kérdéses járművet. Meg annál is inkább, mert a dolgokat immár megmásítani nem lehet, valóban akadhatnak sürgős lelki esetek. Ha már meg kell lennie, kár halogatni, azután hadd karambolozzon vele öszentsége az első fánál vagy keresztútnál. Minél előbb, annál jobb. A szegyént viszont le kell mosni.

Minek utána a kocsi megszületett, még hátra volt a probléma: vajon milyen a V.-iek kocsijának márkája. Ez a probléma is megoldódott, mert kiderült: azt a járművet bizony gyalogszernek hívják. Mi több, a V.-iek papja tudomást szerzett a mi járművünkről: egy időben éjt napallá téve gyártotta a kollégáiéhoz hasonló értelmű prédikációkat.

Mivel az ember — természetéből adódón — eléggé rühelli a rászédhetőségnek még a gondolatát is, a rászédettség tényéről nem is szólva, különösebb lendületű botrány nem tört ki; a csodáknak kötelezőn kijáró három nap szórakozott agyonhallgatásba fulladt. Az újdonsült autótulajdonos mindezzel már eleve számolhatott, annál is inkább, mivel mindenki úgy szolgálja az Istent, ahogy képességeitől és esze csavarosságától telik; s nyilván egészen természetesnek találta a megtévedt nyáj szeméből sütő gazdatekintetet is, mellyel az a szóban forgó járművet simogatta.

A pukkasztó meleg ellenére nemhogy ernyedtek, inkább csak éledtek a gyászoló kedélyek. Akár valamiféle munkafeladattal, a sorok közül újra és újra felhangzottak a Milorádnak szóló megbízások: egy-egy sürgősen átadandó üzenet a legközelebbi szíves vagy boldogtalan viszont-

látásig az érdembeni ad infinitivum történő elszállásolás után abban a világban, melyben már pártállástól és sógori nexusoktól, irányvonalaktól, kilátásba helyezett perspektíváktól és kiküszöbölendő problémáktól, esetleg még megvásárlandó kertrészekről függetlenül egyenként, egyaránt alkalmazott mércékkel mérve is, mindenki azonos. Arra viszont, hogy azok a mércék esetleg nem hitelesítették semmiféle túlvilági hatósággal, ki is merne gondolni? Senki, bizonyára.

Aztán mintha az öregek is felfogták volna a gyász jelentőségét, vagyis, hogy itt tulajdonképpen nem róluk van szó, nem az ő temetésük ez; hogy még mindig lehet reménykedni, még mindig lehet a halált nem komolyan venni, elképzelni különféle, kibúvársra, rendkívül alkalmas kiskapukat, mert hiszen ha még ezt sem szabadna, nagyon de nagyon felesleges és nevetséges lenne ez az egész, amit egyesek — röviden szólva — gürcnek neveznek.

Szemmel láthatóan lobog bennük a reménység, a hit a megmenekülésben. Ehhez hasonlót csak a B.-i állatkertben láttam: egy szürke, a reménységtől keshedtre aszott öreg farkas rótt a rács által kiszabott négyszögeket, hogy újra és újra meggyőződjön: valóban nincs kiút. Valószínűleg a falak mentén jártában fog kimúlni, keresve a nemlétezőt, a kivezető utat, a menekülést. Mert azt, hogy nincs menekülés, nem lehet elhinni, nem lehet felfogni. Hogy mi nem vagyunk ketreche zárt farkasok? Nekünk is megvannak a magunk rácsai, s ki az, aki a máséival törődik?

Ha valaki most előállt volna, és néhány nagyon is vonatkozó idézetet mondott volna, mondjuk Bergsontól, szavai a legtermékenyebb talajra hullanak, ez bizonyos. Erről győztek meg ezek az elcsigázott kérdőjelekké kanyarult vének, ezek a bölcsködve kornyadozó fejek, ahogy itt is, ott is a sorokban egyre-másra elsugdosták az eleve szónokinak szánt kérdést:

— Hát érdemes volt? Ezért? . . .

„De még mennyire, hogy az volt! — rikoltaná a drága Milorád, ha ereje engedné, onnan a község kölcsönözte faladából, melyet útközbenre, csak a temetőig bocsátottak rendelkezésére, hogy onnan, mihelyt megérkezett rendeltetési helyére, lepedőbe csavarva átvándoroljon a nagy közös, föld alatti kamrába. — Meghiszem azt, hogy érdemes volt! — rikoltaná heherészőn Milorád. — És tudjátok miért? Hagyjuk! Különben úgy próbáltam mindig mindent elintézni, hogy gáncs ne érhesse a bensőm házelejét. Hát így — heherészne Milorád, ha módjában állna. De nem áll már módjában, minek is feszegetni a lehetetlent; jobb lesvasztani az okvetetlenkedve feltörő szavakat. — Aztán vannak pillanatok — mondaná Milorád —, amikor az ember kénytelen néhány percig nem foglalkozni a témával — éppen ezekért a ritka percekért érdemes! Amikor valami rendkívülit csinálunk — mit röhécseltek? Most az egyszerűen komolyan beszélek. Hogy gyereket? Gyereket, persze, meg utakat építeni, meg virágot ültetni, meg megszögelni az asztal lábát, meg hajókból kirakodni, meg ilyesmik. Hogy ezekért még soha senkit nem terjesztettek a Nobel-Bizottság elé? Talán Lenin-díjra? — heherészne diadalmasan Milorád, már ha módjában állna. — Érdekes ez? hogy figyel-e valaki ránk? Fenét. Most, hogy már az emberélet se olyan nagy

vasziszdasz? Attól függ — vigyorogna Milorád rejtelmesen, ha módjában állna. — Itt mindig mindent megmagyaráznak, nagyon okosan és bőven, hiszen a magyarázók a magyarázatból húzzák havi fizetésüket. Na, de én mindig tőlük függetlenül cselekedtem, annyira, hogy Amerikában is van fiam, a törvénytelenről nem is tudtok. Nézték majd nagyot, ha meglátjátok a végrendeletemet. De ezt hagyjuk, ezt is — heherészne Milorád, ha módjában állna, mégpedig olyan hangon, melyet akkor szokott használni, mikor úgy érezte: telibe talált.

Még hogy nem volt érdemes? Aki ezt mondja, annak bizony nem; próbáljátok csak úgy visszafelől nézni magatokat. Mindjárt más színűek lesznek a dolgok, más színű a fontos és más színű a lényegtelen: és egyszerre világos a válasz, kinek érte meg, kinek nem. Gondolom, nagyon kevesen vannak, akiknek úgy kell érezniük, hogy hiába volt az egész!" — mondaná, jobban mondva, rikoltaná Milorád, persze, csak akkor, ha az a legcsekélyebb mértékben is módjában állna. Szórul szóra így mondaná, ez biztos.

7.

Svájcisapka a láthatáron; ingó-lengő hatalmas bőrtáskát közelít a szolgálat. Pero mester kepeztetet fölfelé az enyhén húszfokos emelkedőn.

— Hogy az isten boldogítaná egy kicsit, aki az újságot kitalálta — fogadom Pero mestert, kíváncsin lesve a hatást.

— Azt is, meg ezt a nagy hőséget is — mondja Pero mester kedvetlenül.

— Meg ezt a nagy hőséget is — ismétlem mintegy bocsánatkérő-engesztelőn, arra az esetre, ha netalán neheztelne; orvul belekontárkodtam saját gyártmányú, megszokott mondatai rendjébe, melyekről időnkint kedvem támad hinni: nem is olyan felszínesek, hanem ellenkezőleg, mélyről fakadók, akárcsak a vallomások, már műfajuknál fogva is, főképpen, ha azok századunk gyermekének a vallomásai, akár az újságkihordásról, akár a nagy hőségéről.

Így kalandozgatok gondolataim erdejében, míg újólág felfedezem a szolgálatban levő Pero mestert, amint bajban levő galambok módján éppen helyet foglal a fatönkőn, és bocskorával odébb pöccent egy eltévedt szöcskét.

— Hát elment a Milorád is — mondja tárgyilagosan.

— El.

— Bizony, ki hitte volna, hacsak nem a rokonai — ereszti meg a szót, illetve, teregeti ki a csalétket Pero mester.

— A rokonai talán tudták? — megyek lépre látszólag, mert furdal a lelkiismeret; legalább ennyivel tartozom neki, az elorozott mondatért. — Hát akkor... mégis igaz, hogy úgy csalogatták haza Amerikából?

— Ki tudja azt, kérem? — mondja ravaszul.

— De kellett-e egyáltalán csalogatni, vagy jött magától is?

Mint maga a koronatanú, az élő bizonyság, úgy nyilatkoztatja ki Pero mester a leglogikusabb érvet, amit valaha is mondhatott:

— Postástól kérdezi ezt, kérem?

Valóban. Ezzel az érveléssel lehetetlen és kényelmetlen is lenne vitába szállni.

— Látja, erre nem is gondoltam — vallom be meglepetten, híven követve a játék könnyedén szökellő ívét. — Szóval, a rokonok csalogatták haza?

— És ez is lett a veszte — magyarázza Pero mester annyi szenvedéllyel és hivatástudattal, amennyi csak a falusi kisiskolák univerzális hajlandóságú tanítóiba szorulhat. — Üzent egyszer a szerencsétlen egy szomszéd helységbelivel, de ez nemcsak az üzenetet adta át, hanem arról is tudatta a rokonságot, hogy Milorádnak több mint ötvenezer dollár megtakarított pénze van a bankban. Hogy a saját szemével látta a betétkönyvét, meg is esküdött, már nem tudom, milyen szüzváriára.

— Gondolja, hogy az eskü miatt hitték el neki a több mint ötvenezret?

— Egy fenét — mondja Pero prófétai türelmetlenséggel. — Egy fenét.

Aztán, hogy gyorsabb folyást adjon az imigyen való, a más dolgában való turkálásnak, Pero mester egy spontán kézmozdulattal elhárít két illetlenkedni készülő legyet a lecsapott újságcsomag felső példányáról. Ha már így oda terelődött a tekintet, ki ne olvasná el a cikk címét, mely alatt Nixon elnök — valószínűleg a világot jelentő képernyőn — dühöng, és tárja ég felé, mintegy elröppenni szándékozón, karjait: „Nixon elnök ismételen a levegő és a környezet megtisztításáról beszélt.” Elszáll a két megrebbent többsejtű, én pedig könnyen nyomon követhetem Pero mester pillantását, ahogy szintén végigdöcög a címen.

— Aha — mondja elkomorodva. — Csak azt tudná az ember, hogy értendő ez a dolog. — Mármint otthon, náluk, vagy pedig Vietnámban?

— Ilyesmit, gondolom, csak sajtókonferenciákon szokott megválaszolni — mondom, csak hogy mondjak valamit. Aztán még hozzáteszem, hogy én se maradjak szégyenben: — Biztosan csak úgy, általában, a tisztogatásról beszélt — miközben elfelé nézek, ezzel is biztatva Perót az eredeti témákra való visszatérésre, azaz a csalétkék gyümölcsötvetésére.

— Milorád megjött; a szívhez szóló levelek is megtették a magukét. Mint boldogasszonykor, akkora ünnepet csapott a család: sípall-dobbal fogadta az egyetlen Milorádot, és olyan vacsorával, hogy... hogy öt napszámoknak tíz napra felt volna belőle, kieresztett nadrágszíjjal, napi ötszörre. Már ami a vacsora Milorádra eső részét illeti. Ettől függetlenül, Milorád főzetett magának két tojást, s ezek után várható volt, hogy a nemzetközi valutaárfolyamra átszámított tojásárát — beleértve a főzési munkadíjat és a ráfordított villanyenergia kiwattozott árát — rögtön kifizeti. Volt is hümmögés, de még idejében leintették egymást az emberek: — Odaát ez nyilván így szokás — mondták.

— Ami meg a megérkezést illeti, az külön fejezet — fújja ki magát Pero mester. — Lett nagy istenkedés, mikor az egyik fia háza elé oda-gördült a bérautó. Hogy minek az. Mondja a fiú: Megyek az apám elébe. — Hja! az a kétszáz kilométer igazán csekélyke dolog, még taxin is — mondja a testvére, akiről pedig tudvalevő, hogy a kocsmában teremtett léleknek se fizetett soha egy fogöblítésre való pelinkovácot se — és nagy hirtelenében, alig egyórás késéssel, megállapodott ő is egy taxival, a repülőtérrig és vissza. Nem tudom, igaz-e, vagy csak úgy beszélnek a népek, de mire ezek megérkeztek volna, a Milorád állítólag már a repü-

lőteri buszban szuszogott; egyik kezében a hazáig megváltott jegy, míg a másik kezével egy cipzáras kis kézitáskát szorongatott. Azt beszéltek, hogy a táska súlya meg se közelítette a megengedett húszt kilót.

— Furcsa dolog ám a szóbeszéd — mondja Pero mester. Arcán a köldöknéző filozófikusságnak az a víznyomata látszik, amit az újságokról való véleményének kifejtése idején érzek rajta. — Olyan a szóbeszéd, mint a csalán. Amíg az ember nem ér hozzá, semmi baj sincs. Na, ez áll a Milorádra is, mert biztos, hogy annak a fele legalább, amit itt elmondtam, szintén szóbeszéd, akárcsak az, amit a Milorád kórházi tartózkodásáról beszélnek.

— ?

— Hogy olyan farizeus módon osztogatták a pénzes borítékokat orvosnak, ápolóknak, mintha a Milorád magánszanatóriumban lett volna, nem pedig állami kórházban, ahol is az alkalmazottak fizetését kapnak a jelenlétükért. Hogy ki mennyit adott? Elképesztő összegekről beszélnek, de hát miért ne, azokról a borítékokról csak az adója és a kapója tudta, mennyit tartalmaznak. Aztán meg kitalálta valamelyikük, hogy a Milorád személyi értéktárgyait össze kellene gyűjteni, mivelhogy azok a kórházban egyáltalán nincsenek biztonságban... Ebben a keveredett világban annyi mindenféle ember van... Hogy versengve szedegették volna össze a gyűrűit, az óráját, az arany öngyújtóját és így tovább. Szóval, ilyen a szóbeszéd — mert azt hiszem, jobb szóbeszédnek tartani ezeket a dolgokat, semmint megtörténteknek, nem igaz? — vágja ki magabiztos körmönfonsággal Pero mester, és már emelkedik is fel a fatönkjéről, nagy sietve, mert mégiscsak első a szolgálat, és csak azután következik minden más: a szóbeszéd gyarapítása is.

8.

Ennyit tudtam meg Milorádról, a nevetőről, az Utazóról. A többi, a „Milorád” című kérdőíven? Kitöltődik az már magától. Hiszen bármilyen különc is volt Milorád, annyiban mégis nagyon hasonlított bármelyik földijére, hogy szeretett hatalmasakat nevetni, még ha bántón recsegőn is, főképp az utolsó időben, de mindig diadalmasan, valahányszor úgy érezte, hogy egy-egy megjegyzésével telibe talált; hogy válogatás nélkül mindenkinek fizetett, ha italtól volt szó, s ebben megelőzhetetlen volt; hogy az angolszász nyelv rejtelseibe, to be-jének konyhanyelviségébe is csak legfeljebb a good by, old boyig hatolt; és nem utolsósorban: végtelenül szerette a dáliákkal szegett, szédelgő-csélcsap káposztákkal a szükségletre való tekintet nélkül mindig betelepített kiskertjét, melyet a gyerekek a temetés napján abban a biztos tudatban tapostak-döngöltek már hajnal óta, hogy kikergetésre végtelenül nem kell számítaniuk, egészen addig a pillanatig, amíg a Milorádok véghetetlen sorában új nem adódik. De hát hol lesznek ők már akkor?

Hanem a „Milorád szerelmei” c. kérdés a „Milorád” c. kérdőíven mégiscsak kitöltetlen és rekonstruálhatatlan. Azaz, csak maradna számomra mindörökké, ha adandó alkalommal — megfelelő lélektani pillanatban

— be nem vonnám posztumusz érdeklődésem körébe Pero mestert, amiként azt már el is határoztam.

Talán nem hagy majd cserben ez a szolgálattól elgyötört ember, akinek a nyári hőség ellenére még a postán érkező és nap mint nap megjelenő újságokat is ki kell hordania. Nem hagy majd cserben, hanem letelepszik fatönkjére, oktató mozdulattal elhárít vagy elirányít közvetlen közeléből valamilyen csúszómászót, hárttyás szárnyú illetlenkedőt, és ha töredékekben is, de napvilágra kerülnek Milorád azon igaz vagy az előadhatóság kedvéért alaposan elváltoztatott dolgai, melyek a „Milorád” c. kérdőív „Szerelmek” rovatába tartoznak. Csakhogy ehhez végképp ki kell engesztelnem Pero mestert, s ez nem kis feladat.

A BARNA LÁNY NYOMÁBAN

ALEKSANDAR TISMA

IV.

Zentán még egyszer jártam: 1965 májusában. Tizenhat évi szünet után! És majd húsz évvel a szeszélyes véletlen irányította első tél esti betörés után! — Amikor összeadtam azt a roppant hosszú időt, ami azóta múlt el, megszedültem; de nem azért, mert talán úgy tűnt, hogy ez az időszak valami leküzdhetetlen gátat, falat állított volna közém és Zenta közé, ellenkezőleg: azért, mert megértettem, hogy az évek közötti hatalmas távolság ellenére sincs közöttünk fal! Talán azért, mert ez az idő, ez az új időköz viszonylagos nyugalomban telt el számomra, a közép-korúság rendezésében és rendezettségében — mert elrettentő tanulságot szűrtem le abból az utolsó zentai éjszakából. Így folytatta bennem Zenta az életét, valamennyi kellemes és kellemetlen eseményével és arcával, élénkebben talán minden jelennél; a visszatérést tehát egy szertartás elvégzésének éreztem, amitől ugyan hosszú ideig meg voltam fosztva, de ami minden egyes részletével belém vésődött.

Ezúttal is hivatalosan mentem Zentára — annak az iskolaépületnek az átadása végett, amelyet az én építkezési vállalatom emelt az ottani község számára; és ismét nem egyedül utaztam, hanem egy fiatalabb kolléga, vállalatunk technikusa társaságában. Ez az apróság elkerülhetetlenül emlékezetembe idézte egykori útitársam, a még fürge és könnyelmű, de már ráncos és őszes hajú felvásárló alakját. Természetesen kollégám, a technikus most már közel járt akkori koromhoz, és meg a felvásárló akkori korához, s így valószínűleg ugyanolyan ráncosnak és őszesnek hatottam, mint akkoriban ő. És a felvásárló? A magamban így létrehozott időskála logikája szerint talán már nem is volt életben.

Egy reggelen tehát, technikus kollégám és én kimentünk az újvidéki autóbuszállomásra, és egy vén rozoga autóbuszon megtaláltuk a feliratot: Zenta! Jegyet váltottunk a pocakos, gyanúsán pirosposzsgás jegykezelőnél, és beültünk a kosarakat szorongató menyecskék és néhány nyugtalan diák közé. Megérkezett a vezető is, és megindultunk a poros országúton a sík Bácskába. Szétszórt peremvárosok, azután mezők: kukorica-mezők, napraforgómezők, komlómezők. A technikus, egy komoly fiatalember, ismertette észrevételeit a vetések állapotáról, én meg némán helyesltem neki. De valójában mi közöm is volt a vetésekhez? Ugyanúgy, mint egykor, amikor újságíróként mentem el mellettük, s észre sem

vettem őket, mert saját kétségeimmel voltam elfoglalva. Ilyen kétségeim most már nem is voltak: kíváncsiságom azonban, a régi szokás szerint, továbbra is inkább az emberek, a viszonyok, a környezet, vagyis a személyes felé irányult, mint a tárgyak felé.

Topolyán a jegykezelő rekedt borízű hangon húszperces pihenőt engedélyezett, így hát kiszálltunk. Meglepetés! Az egykori menza helyén új épület emelkedett, csupa betonból és üvegből, neonfényes csövekből összeállított divatos felirattal: Motel. Beléptünk a terembe, és kávét rendeltünk. A falakról bonyolult kovácsoltvas díszek meredeztek, a terem mélyén pedig egy hatalmas mozaik kéklgett és sárgállott, talán tengert meg valami madarakat ábrázolva. De ez az egész csillogás itt nem tudott elkápráztatni. A különféle színű műanyag lappal borított új fémasztalok zörögtek és nyikorogtak a kőpadlót kaparva, s a körülöttük ülő kevés vendég — néhány féltársat, dologtalan fiatal — unottan bámult poharába. „A fásultságot pazarlással nem lehet elosztatni”, gondoltam, és majdnem azt mondtam józan útitársamnak, amit egykor sokkal több okkal sejtetett meg velem a felvásárló: „Meglátja majd, ha Zentára érünk!”

Zentán valóban egészen másképpen volt, legalábbis számomra. Az autóbusz mintha visszafojtott nevetéstől ugrált volna az állomás utcájának kövezetén, az egymás mellé szorult házak csukott kapui pedig mintha kacsingattak volna: „Mögöttünk most is történik egy és más!” Megálltunk a téren, a fák árnyékában, a park és a Royal között, és közben kiszálltunk, körülvettek bennünket a zajos helybeliek, akik azért jöttek, hogy várjanak valakit, vagy csomagot, esetleg demizsont vegyenek át a kalauztól. Egy magas, kissé görnyedt ember lépett hozzánk — túl hosszú gabardín köpenyt viselt —, és a vállalatunk nevét mondta. Lacković volt! Úgy megörültem neki, mintha sohasem éreztem volna vele szemben azt a csúnya gyanakvást, és megmondtam, ki vagyok, ő meg szintén vidáman és zavartan bevallotta, hogy rám ismert, de nem volt biztos benne, mert megváltozott a hivatásom.

— De hát maga sem újságíróként fogad bennünket! — mosolyodtam el.

Szemüvegét igazgatva elmesélte, hogy ez igaz: már négy éve, amióta a körzeti lap megszűnt, a városi bizottságban dolgozik mint művelődésügyi előadó. Így derült ki, hogy az új iskolaépületet senki másnak, hanem éppen Lackovićnak adom majd át, és ezenkívül még valami: hogy mindketten, jóllehet más-más módon, egyaránt felhagytunk reményteljes fiatalkori foglalkozásunkkal, és közepes, szolid polgári hivatásoknál kötöttünk ki, vagy futottunk zátonyra.

Bemutattam neki a kollégámat, majd megkért bennünket, hogy kísérjük a parkon keresztül.

— Hát nem megyünk először a szállóba? — csodálkoztam el, a Royal felé nézve, amely a lombok ritkás függönyén át már felém intett kopott, de magas és méltóságteles homlokzatával.

— Igen, igen — felelte gyorsan Lacković. — Én azonban a fürdőben foglaltam maguknak szobát. Ott most sokkal kényelmesebb.

Mit tehettem? Kollégámmal együtt a parkon át megindultam az ellenkező irányba: nem voltam már többé fiatal ember, hogy Lacković előtt különös hajlamaimmal feszítsek. Keresztülsétáltunk a közepső ösvényen

a tér másik oldalára, onnan pedig egy rövid, széles utcán át kijutottunk egy másik, teljesen kihalt térre. Lacković rámutatott a frissen meszelt, zömök sarki házra.

— Itt lakom — mondta, majd dűnnyögve hozzátette: — Remélem, felkeresnek. Majd megbeszélem a feleségemmel.

Megkérdeztem, hogy azt a lányt vette-e el, akivel egykor megismer tetett; ő azonban mintha nem emlékezett volna erre az eseményre. Aztán mégiscsak összerendeztem, és oldalról gyanakvóan rám pillantott.

— Igen, igen, igaza van. — Arca elsötétült, de aztán ismét felderült a tartózkodó, szégyenlős mosolytól. — Majd meglátja, mekkora lányom van: már elemista!

Megkerültük a sarkot, és befordultunk egy szűk, kanyargós kis utcába, amelyben egy be nem tapasztott új, emeletes épület vált ki az alacsony házak közül.

— Ez a fürdő! — szólalt meg nem éppen büszkeség nélkül Lacković. — Tizenhat szoba van, kádakkal, és két zuhanyozó. Fent vannak a szobák, az udvaron pedig egy kis étterem, ott olcsón étkezhetnek.

Bevezetett bennünket egy kis előcsarnokba, amely elől lépcsőházban folytatódott, baloldalt pedig egy gőzzel és vízcso bogással teli folyosóba torkollott. A folyosón padok álltak egymás mellett, rajtuk pedig, öklükben batyukkal, kábultan vártak sorsukra a fürdő vendégei, miközben egy fehér köpenyes, természetes, nagy mellű nő fapapucskban csaltogott ide-oda, szétosztva őket a fürdőszobákba. Amikor meglátott bennünket, ahogyan megállunk az előcsarnokban, kikandikált a gőzgomolyok közül, és megismerve Lackovićot odakiáltott, de úgy, hogy zengett, mint a templomban:

— Tudom, tudom, már jelentették: vendégek! Ott vannak a kulcsok fent, az ajtóban! — És már felénk is fordította hófehér köpenyének kíményített hátát, hogy vállon veregessen egy kis öregembert a padon és maga után húzza a folyosó végére.

Felkapaszkodtunk az emeletre, amelynek beosztása hasonlított a földszintére, de száraz volt és világos. Lacković a folyosón hátrálva meggyőződött róla, hogy csak két ajtó zárjában van kulcs, kinyitotta hát őket. Kis és világos szobákba léptünk, amelyeknek ablakai a szűk utcára és a messzire látszó háztetőkre néztek: Lacković nyomon követett bennünket, és hol hozzám, hol a kollégámhoz lépett be, forgolódott, tapogatta az ágyakat, be-benézett a szekrényekbe, mint gondos házigazda, aki nem tudja pontosan, hogyan járjon a vendég kedvébe. Ezután kimentünk, és ő az irodájába a városházára hívott bennünket, hogy megbeszéljük a közös munkát.

Furcsa volt számomra belépni a vén igazgatási épületbe, mint holmi hivatalos tényezőnek, aki nem vizslat, hanem tárgyal; az volt az érzésem, hogy valahol mögöttem sompolyog, ha pedig megállok, lekuporodik az a furcsa, feladata és önmaga iránt bizonytalan egykori énem, félénk és gúnyos tekintettel méregetve engem. Hallgattam, a beszélgetést kollégámra bízta, aki egyébként is buzgón beleélte magát első terepi küldetésébe; nézegettem a folyosó kormos bolthajtásait, az előadói iroda kopott bútorát, néztem a régimódi öltözékű tisztviselőket és a kíváncsi gépirónőket, akik többször is félbeszakítottak bennünket — aktákat hoz-

tak aláírásra, egy alkalommal pedig az elmaradhatatlan kávét is. Ismerős vonásokat kerestem az arcokon, hallgattam a hangokat, a hanglejtést. Úgy tűnt, hogy korábban senkit sem láttam, nem hallottam; és mégis, a tárgyak elrendezésében, az emberek mozdulataiban és beszédmodorában valami ellenállhatatlan meghittség sugárzott. Éreztem azonban, hogy ez a valami nem tőlük ered külön-külön, hanem valahonnan kívülről hatol be és áraszt el láthatatlan hullámokban, a nyílt ablakon át az alattunk elterülő térről, a tér feletti égből, a környékbeli utcákból, amelyeket menet közben csak felületesen láthattam. Alig vártam, hogy megszabaduljak Lackoviától és kollégámtól, hogy aztán egyedül, szabadon átadjam magam Zentának.

Erre az ebéd után került sor, amit a technikus meg én nem a Royalban, hanem mégis a fürdő éttermében fogyasztottunk el — miután Lacković a városházáról visszatérően, újabb és újabb unszolásával valóssággal rákényszerített erre bennünket. Egyébként az étterem, amit a gözzel teli folyosó végén találtunk meg, világos volt és tiszta; az étel, amit egy fiatal pincérnő szolgált fel, jó volt; a vendégekből, a kiéhezett férfiak és különösen a nők forgatagából, akik — legalábbis úgy képzeltem — az imént még úgy emelkedtek ki a forró vízből, mint az alvilág tisztítótüzeiből, valami Zentára jellemző kétértelműség vibrált... Amikor megittuk a kávét is, kollégámat fölküldtem egyenesen a szobába, délutáni sziesztára, magam pedig egészségügyi sétára hivatkoztam, ami ajánlatosabb az én koromban levő embereknek. Kiosontam az utcára.

Természetesen elsősorban Katyát akartam megkeresni. Meg hát kit is kerestem vagy mit is csinálhattam volna egyébként? Mindig is Katya fűzött Zentához, tőle tudtam meg mindig az újdonságokat, amelyek érdekeltek, sőt mi több, rajta keresztül, viselkedését, összehasonlíthatatlannul spontán mozdulatait és felületesen odavetett szavait figyelve, mint elfogulatlan tükörben, mindig magamat láttam és azt az alkalmat, ami engem Zentán pontosan meghatároz. Megindultam tehát egyenesen a főterre, s ott megkerestem a cukrászdát. Dobogó szívvel léptem be, és kis híján meghúztam a ruhaujját annak a sovány felszolgálónőnek, aki arcára lógó, leeresztett szőke hajjal, meggörnyedve fizettette ki a számlát egy csoport diákkal az egyik asztalnál. Amikor azonban felemelte a fejét, láttam, hogy ez egy egészen fiatal lány, talán még húszéves sincs. Megkérdeztem, merre van Katya, ő azonban azt mondta, hogy soha nem is hallott róla. Megkérdeztem egy másik, valamivel idősebb felszolgálónőt, de megint sikertelenül. Végül aztán a lány előzékenyen a konyhába vezetett, ahol egy fehér kötényes, bajusztalan kis emberke illatos rózsaszínű krémet kevert egy félgömb alakú rézedényben.

— Jankó bácsi már tíz éve itt van, ő biztosan tudja!

De Jankó bácsi sem tudott semmit, így hát megszégyenülten be kellett ismernem, hogy a kutatásom időben jóval mélyebbre nyúlik...

Elindultam a daráló felé. Már messziről megpillantottam a levágott sarkú épületet, amely most sárgára volt festve. A feliratot rőt vakolat borította, az ajtó pedig a felirat helye alatt leplezetlenül tárva nyitva állt: a piszkos ablaküvegeken át valami bádogos- vagy lakatosműhely munkapadjai rajzolódtak ki. Az ablakokon a zsalugáterek fel voltak emelve, hibátlanok voltak, s mindjárt gyanítottam is, hogy Katya

többé már nem lakik itt. Természetesen mégis megkerültem a sarkot, és a kis, rozoga ajtón át beléptem az udvarra.

Az udvaron, a fa alá tett tuskón, a hűvösben egy rendes ruhájú öszes ember ült, megfeketedett meggyfaszipkát szíva. Megmondtam neki, mi járatban vagyok, s ő felállt, fontoskodva gondolataiba merült, majd faggatni kezdett, ki vagyok és honnan érkezem. Közben látszott, hogy többé már nem gondol Katyára, s így már majdnem elhatároztam, hogy ott is hagyom. Ő azonban visszatartott, megígérte, hogy hamarosan megérkezik a felesége, aki ismeri az egész szomszédságot, sőt még fel is ajánlotta, hogy kihoz nekem egy széket. Visszautasítottam, és a nagy eperfának támaszkodva állva maradtam. Az ember elmesélte, hogy munkanélküli, elbocsátották a kútfúró szövetkezetből, mert nagyobb fizetést követelt, amire joga van. Nem tudnék-e véletlenül számára valami jó helyet? Megismételtem, hogy nem vagyok idevalósi, hogy Zentán újszólván senkit sem ismerek, s ő leverten elhallgatott. Hamarosan valóban megérkezett a felesége, egy természetes, barna hajú, csillogó szemű nő; amikor meglátott engem, félébredt az érdeklődése, de miután megtudta, miről van szó, félrehúzta a száját. Nem, sohasem hallott semmiféle Katyáról vagy Katicáról, sem szökéről, sem barnáról, semmilyenről.

Hátra volt még az a ház, amelyben Katya megismerkedésünk idején lakott. Visszamentem a keresztig, és az állomás utcáján a főtérig; befordultam a kis utcába, megtaláltam a házat, beléptem a folyosóra. A folyosóval szemben, a verandán az ajtó ki volt tárva a napfénynek, de én nyomban annak az idősebb nőnek a közelebbi lakása felé fordultam, aki egykor, amikor ugyanígy bolyongtam, megadta nekem Katya új címét. Koppintottam, vártam egy darabig, aztán erősebben kopogtattam. Az ajtó megmozdult, és egyik kezével az ajtófélfába, a másikkal a kilincsbe kapaszkodva egy kis, meggörnyedt öregasszony jelent meg a küszöbön, feltűnően reszkető fejjel. Meglepetten bámultam arcába, orrára, homlokára, szemöldökére, és fokozatosan, részletről részletre kezdtem ráismerni ugyanazoknak a széles, nagy vonásoknak a bőr petyhüdségétől zavarossá vált, összezsugorodott alapjára.

— Maga, nagyságos asszonyom, már régóta itt lakik?

Az öregasszony kinyújtotta ráncos nyakát, s felém fordította fülét, a kérdést hát állítássá változtattam:

— Egyszer már jártam itt magánál, sok évvel ezelőtt, és ideadta nekem Katica címét, aki itt szemben lakott. — A vállam fölött a veranda felé mutattam.

— Szemben? — Kifakult szemekkel tétován nézett a mutatott irányba.

— Katicát keresem, a szőke Katicát: azt, aki ott szemben lakott, és aztán átköltözött a Velyković-féle darálóba.

— Többé nem lakik itt — szólalt meg az asszony egyszerre erélyesen, és mintha elégedett lett volna azzal, hogy ilyen magabiztos, bölintott és összeszorította fogatlan száját.

— Tudom, hogy nem lakik itt. De hol lakik most?

Az asszony megrázta a fejét. — Sehol.

— Hogyhogy sehol?

— Az anyjánál lakik. Úgy hallottam, hogy az anyjánál lakik.

— Az anyjánál? És az anyja hol lakik?

Az öregasszony felhúzta csomós, szeplős homlokát; tekintete ismét a fejem fölé tévedt.

— Azt kérdezem, hol lakik az anyja?

— Az anyja? Kinek az anyja?

— Hát az ő anyja. A szőke Katica anyja.

Az öregasszony csámcsogott egyet beesett ajkaival, és halkán felnyögött, mintha az emlékezés testi erőfeszítésbe kerülne. Tehetetlenül meg rázta a fejét.

— Azt nem tudom.

— És ki tudja? Tud-e valakit, aki tudja?

Az öregasszony nyelve hegyével megnyalta az ajkait, aztán megtántorodott, mintha el akarna esni; görcsösen megkapaszkodott az ajtóban, és ugyanakkor lassan visszahúzódott a küszöbről.

— Nem tudom — sepegte úgyszólván csak a leheletével. — Talán a nővére... a téglagyár mögött... kérdezősködjön Katica nővére után... a téglagyár mögött. — És eltűnt, az ajtó meg csendesen kattant.

Ismét be akartam kopogni, hogy minél közelebbi részleteket tudjak meg, amikor azonban felemeltem a kezem, meggondoltam magam. Mit tudjak meg? Katica nővérenek vezetéknevét? Soha nem is jutott eszembe, hogy nővére van, vagy anyja, aki még él, ezt sohasem kérdeztem tőle, mint ahogyan ő sem faggatott engem sohasem a családi dolgaimról. Viszonyunk, barátságunk lényege valójában abban volt, hogy néhány órára, míg együtt voltunk, elkülönítettük magunkat általános körülményeinktől, s azok maradtunk, amik ezektől függetlenül voltunk: két kis teremtmény, aki valami különösre, szépre, valami dicsőségre, fényre, lelkesítőre vágyik... mert másképpen ezek nem mi lettünk volna, nem vonzottuk volna egymást annyira.

Elhatároztam, hogy erre a napra félbeszakítom a kutatást, ami ilyen váratlanul összebonyolódott, s visszatértem a fürdőbe. A kollégát szobájában ébren, felöltözve találtam, rám várt, nem tudva, hogy mihez kezdjen az ismeretlen városban. Cigarettázva és beszélgetve üldögéltünk először nála, aztán nálam, majd lementünk az étterembe egy sörre. A kis helyiség zsúfolásig tele volt, a fürdőző férfiak és nők, markukban a belépőjeggyel, egymást váltották a söntés előtt, és az asztalok mellett, a fehérköpenyes, nagy mellű nő meg időként be-bekukkantott, bekiáltva ennek vagy annak, hogy sorra került. Eszembe jutott, hogy ezen az egyedülálló intézményen elkerülhetetlenül átvonul szinte az egész Zenta, tehát azok a lányok is, akik az anyjukhoz költöztek; hogy most vagyok az első nap Zentán, és hogy még négy vagy öt nap áll a rendelkezésemre; hogy nem kell sietnem, sőt, az egész dolgot talán a véletlenre is bízhatom, és hogy végül is, ha más nem, legalább ez az előnye mostani, érettebb, lassúbb éveimnek.

Meggyulladtak a lámpák, a fiatal pincérnő frissen sült hússzeleteket kezdett széthordani, és mi is csatlakoztunk a falánkul vacsorázókhöz. Aztán a szobánkban magunkhoz vettük a köpenyünket, és kimentünk sétálni egyet. A főtéren neonsövek villogása várt; azokra az oszlopokra voltak szerelve, amelyekről valamikor a szelíd lámpák lógtak. Megnéztük az új áruházak kirakatait, tolakodtunk egy kicsit a fiatalok között, akik két irányban sétáltak a járdákon, végül pedig, amikor a korzó kezdett

szétszéledni, úgy nyolc-fél kilenc tájban, elkerülhetetlenül betértünk a Royalba.

A Royal ugyanolyan volt, mint mindig, de persze, másmilyen is: lehet, hogy leginkább ahhoz a háború utáni elsődleges Royalhoz hasonlított. Mintha a türelmetlen fiatalság és a felbátorodott parasztok későbbi hulláma visszavonult volna: a terem ismét csendes volt, és világos tapétaival, meg hatalmas, jámbor képeivel úgy hatott, mint egy másik, többé már nem létező világ elfeledett szigete.

A kevés vendég között felfedeztünk egy ismerőst is: a reggel megismert pocakos kalauzt, aki bíborvörös arccal itta éppen hatalmas fröcscsét, a hosszúlépést. Barátságosan köszöntöttük egymást, mint idegenbe szakadt földik, és ő asztalához hívott bennünket. Elbeszélgettünk az időjárásról, az utazásról: kiderült, hogy ő már évek óta dolgozik ezen a vonalon. Erre rávettem, hogy beszéljen Zentáról és külön a Royalról: azt mondta, hogy itt kellemes, jól lehet enni-inni, és — kacsintott — akad az ember kedvére való is. Megmondtam neki, hogy a régi időkből nekem is vannak jelentős ismeretségeim, amelyek éppen ehhez az étteremhez fűződnek, és éppen le akartam írni neki a szöke és a barna lányt, ahogyan feltevésem szerint most festenek, mert talán felébredtették volna emlékeit, amikor rekedten odasúgta:

— Pszt! Éppen most jön az a kettő!

Megborzongtam, és babonás félelemmel megfordultam, mintha éppen őket kellene megpillantanom; két ismeretlen fiatal lány volt azonban, egy vörös hajú, hanyagul görnyedt tartású és egy telt, babaarcú barna. Megálltak az ajtó előtt, amely ügyetlen mozdulatukat követve csattanva bevágódott, és most kissé félénken egymás mellé húzódva nézték a termet.

— Nézze! Nézze, hogyan vadásznak!

Az állítás kissé túlzott volt, habár könnyen meg lehetett állapítani, hogy a lányokat valóban az ismerkedés vágya vezérelte a kávéházba. Jobbra-balra forogtak, összesúgtak, kérdő pillantásokat vetettek a vendégek felé, és végül helyet választottak a teremben, ott, ahol a legtöbben ültek, közöttünk és egy másik asztal között, amelynél két fiatal férfi vacsorázott, táskáját a szabad székre vetve. A jóképű pincérrel, aki kissé gúnyosan lépett az asztalukhoz, hosszan beszélgettek a rendelésről, hogy azután végül is egy üveg sör mellett döntsenek.

— De két pohárral kérem! — kiáltotta a vörös hajú hízolgőn a pincér után, amikor az már eltávolodott.

Aztán cigarettára gyújtottak, és rövid, de bátorító pillantásokat kezdtek váltani a közelükben ülőkkel. A vörös látszólag irántam érdeklődött, s egy pillanatra még meg is fordult a fejében: mi lenne, ha megismerkednénk velük, nem azért, mert nagyon vonzanak, hanem kíváncsiságból, az összehasonlítás csábításának engedve. Ekkor azonban, szemben, az asztal mellől felállt egy vendég, a lányokhoz lépett, elsőnek nyújtva a kezét, és az asztalra könyökölt, kidüllesztve farát. Először kényszeredett, majd egyre szabadabb beszélgetés kezdődött, óvatos nevetés hangzott fel, a lányok néhány pillantást vetettek arra az emberre, aki az asztalnál maradt, majd végül ő is felkelt, összeszedte a táskákat, és áttelepedett hozzájuk. Kissé dühösen figyeltem a jelenetet, nem any-

nyira kijátszott reményeim miatt, hanem azért, mert mindez olyan ismert sablon szerint játszódott le, amit csak a fiatalok nem ismernek fel, s így mindig újnak találják. Javasoltam, hogy menjünk. A kollégám szolidárisan beleegyezett, a kalauz azonban meglepetten ellenkezett, magára hagytuk hát a fröccseivel.

És mégis, amikor a fürdő felé haladva, a két tér közötti rövid, széles utcán egy magányos fiatal nővel találkoztunk, aki a lámpa fénye alatt figyelmesen ránk nézett, nem álltam meg, hogy oda ne vessem:

— Hová, így sietve? Hosszú még az éjszaka!

És kétértelmű válaszát vágyakozó remegéssel tartottam vissza a fölemben, mint a visszhangot:

— Nekem nem hosszú!

Másnap, ebéd után, elindultam tovább kutatni a szöke lány után.

Napos, meleg idő volt, mint minden májusi napon, így hát kiruccanásom a városon kívülre valóban azzá változott, amivel a kollégám előtt indokoltam: sétává. Jólesett a szellővel mintegy behintett enyhe levegő, jólesett a kora délutáni félálomba merült utcák csendje; jólesett még az is, hogy szilárd adatok nélkül indultam kutatni, mert ez kiegészítette a kötetlenség és a nyugalom benyomását. Arrafelé indultam, ahol emlékezetem szerint a téglagyár állt, és útközben kérdezősködtem; mindezt azonban gépiesen tettem, nem gondoltam többé sem a célra, sem szavaimra, mintha mellékesek lennének a kellemes barangolás összetételében. Szabad voltam, az idő szélesen kitérűlt előttem, érzéseimet pedig megcsapta Zenta lehelete! Itt voltak hosszú, egyenes, akácoktól árnyékos utcái, egymáshoz bújó házai, amelyekben a falak és a függönyök mögé rejtőzve folyt a fáradhatatlan élet, ahol ebéd után az elsötétített szobákban heverésztek, ahol szeretkeztek, hétségbesteek, ahol a lányok hangtalanul üzleteltek, vagy vén, homályos tükröknek tárták ki testüket, a közeledő éjszakára gondolva, pontosan ugyanúgy, ahogyan tizenhat vagy húsz évvel ezelőtt az egykori lányok tették, akik közül néhányan az éjszakát az én ölelésemben fejezték be. Azlán az utcák mezőkbe merültek; valami gazzal benőtt sáncok közé keveredtem, és egy nehezen kivehető kis úton, amit egy ragyás képű, csavargó koldus mutatott meg, pontosan a téglagyár kéménye elé jutottam. A szegénynegyed azonban már nem volt előtte! Az egykori kunyhók helyén most egy ritkás ligetecske lombosodott, mögötte pedig, a téglagyár falának meghosszabbításában egy sor egyforma, fehér, földszintes, de még bekerítetlen ház látszott; úgy festettek, mint egy egészséges, de ritka fogsor. Átsétáltam a ligeten, és a legközelebbi házak udvaraiba be-bekukkantva tovább kérdezősködtem. Szerencsére alig harminc-valahány ház volt csak, minden ház lakójának meg nem lehetett éppen Katica nevű nővére, s kutatásom így hamarosan véget is ért. A szöke lány nővére szintén szöke volt és fehér arcú, de természetes, a gond árnyékával kék szemében. Bizalmatlanul összehúzta szemét, miközben hallgatott, és fáradt mozdulattal egy fiatal lányt intett oda az udvarról, aki még rózsaszínű volt és vékony, s egyfajta néma tanú szerepében állt az anyja mögé, szégyenlősen fogva össze kis markával a mellén szétnyíló blúzt. Azt mondtam, hogy Katyával majd két évtizede ismerjük egymást, s ez némileg megenyhítte az asszonyt; a lányra nézett, aki tétovázva lehajtotta a fejét, és félhangos-

san megmondta az utcát és a házszámot, amit kerestem. Aztán, mintha megbánta volna, nyersen figyelmeztetett:

— De ne menjen későn! A mama beteg!

Amikor a ligetben visszafordultam, láttam, hogy nem szűnt meg követni a tekintetével, s megpillantottam mellette a lányát is, ahogyan csatlakozott hozzá, és álmodozón a fehér falnak dőlve, háta mögé rejtett karokkal most már nyíltan és kíváncsian néz engem.

Lassan visszamentem a városba. Kimelegettem a hosszú sétában, poros voltam, elhatároztam hát, hogy először betérek a fürdőbe felfrissülni és csak ezután megyek el a megkapott címre. Amikor azonban a szobám elé érkeztem, a folyosón az ünneplőbe öltözött Lackoviéra bukkantam, aki hajlongva beismerte: még reggel fel kellett volna keresnie, a dolga miatt azonban nem tudott, s így a felesége most küldi... vagyis röviden, hogy a kollégám meg én meg vagyunk hívva hozzá uzsonnára. Mit tehettem? Bekopogtattam a kollégámhoz, és nemsokára megmosdva és átöltözve ünnepélyes hallgatásba burkolózva Lacković és a kollégám között haladva, ahelyett, hogy Katyához mentem volna, megtettem azt a két-száz lépést, ami a fürdőt a kis tér sarkán álló háztól elválasztja.

Az udvar bejáratánál Lacković felesége várt bennünket, úgyszintén díszbe vágva, hatalmas himzett melldísszel öblös mellein, miközben a család harmadik tagja, egy kócos hajú, magas kislány fél lábon ugrálva a virágoskert ágyásai között sanda szemmel figyelte a társadalmi eseményt. Lacković felesége toppantott a lábával, és mögülünk kilesve oda kiáltott:

— Anica! Jössz ide, és köszönsz mindjárt!

Ezek voltak az első szavak, amiket a szájából hallottunk.

A kislány azonban lehajtotta a fejét, és tovább ugrált, miközben Lacković mellettünk félénken kinyögte: — Hagyd! Hisz gyerek még...

— Gyerek! Gyerek! — ismételte me Lacković felesége méltatlankodva, és gépiesen felénk nyújtotta a kezét. — Te csak elrontani tudod! — Aztán rám szegezve tekintetét visszahökölt: — Ejnye, de megváltozott! Soha nem ismernék magára!

Elmosolyodtam: ő maga valóban nem változott, csak annyit, hogy még kövérebb lett, és úgy tűnt, még rövidebb; egyébként ugyanaz a bárgyú arca volt, amivel már 19 évvel ezelőtt is kor nélkülinek látszott.

Bevezettek bennünket egy eléggé nagy, világos előszobába, amelynek bútorai sárgás lenvászonnal voltak betakarva; Lacković felesége jelentősegteljesen kacsintott a férjének, és eltűnt, ő meg a következő helyiségbe invitált bennünket, egy szintén nagy, de túlszűfolt szobába.

— Ez az én szobám — dünnyögte, és büszkeséggel vegyes bocsánatkéréssel a vén íróasztalra, a magas székekre és a súlyos könyvszekrényekre mutatott, amelyek fenyegetően tömörültek a szoba közepe felé, szinte lehetetlenné téve a járást. Könyvszekrény mind a négy fal előtt volt, s a falnak azt a részét, ami mellettük szabadon maradt, képek borították, a sarokban pedig egy magas állványon egy gipsz mellszobor állt.

Lacković követte a tekintetemet, és szégyenlősen bólintott: — Igen, eltalálta, ez Stevan Sremac. Általában minden, amit itt lát — mutatott körül —, kizárólag Zentára és múltjára vonatkozik. — Arca felderült

a meghatott mosolytól, amilyent egy nappal ezelőtt láttam, amikor a lányáról beszélt. — Már hosszú évek óta gyűjtöm az anyagot, hogy megírjam a város részletes monográfiáját... — És mintha túlságosan sokat árult volna el, elvörösödött, majd lehajtott fejjel az asztalhoz lépett, és ügyetlenül húzogatta és visszatologatta a fiókokat.

Azt mondtam neki, hogy nagyon érdekel a vállalkozás, mire hálásan rámpillantott és felkiáltott: — Valóban? —, majd a fiókokból sorban elővett tíz-valahány albumot, amelyeneket rendszerint a bélyeggyűjtők használnak. Minden kemény, sötét lapon, sarkaival rendesen a ragasztott átlátszó háromszögekbe tűzve valami dokumentum állt: régi oklevél, telegkönyvi kivonat, levél, valami személyiség vagy épület fényképe. Lacković a nagy sietségben hol az egyik, hol a másik albumot nyitotta ki, úgyhogy a könyvek hamarosan elborították az asztalt, mint tarka minták halmaza.

Belépett Lacković felesége, közben hatalmas tálcával, amelyen tejeskávé gőzölgött, és mazsolaszemektől rügyező felszeletelt kuglóf illatozott.

— Úristen! — hökkölt vissza a küszöbön. — Megint teleraktad az asztalt! Pedig megmondtam szépen! Hol uzsonnáznak most az emberek?

Lacković alázatosan összerezte, aztán szó nélkül leszedte az albumokat az asztalról, és berakta a fiókokba.

— Mindig ezeket az ócska holmikát! — fújt az asszony, a tálcával lökdösve az asztalról még el nem rakott papirokat. — Nemcsak hogy majd megfulladunk tőlük, hanem még minden pénzt is rájuk költünk.

De a jóízű, laktató kuglóf és a vastag tejszínes tejeskávé másról árulkodott, és miután leültünk az asztal körüli szűk helyekre, alázatosan meghajoltunk, hogy magunkba fogadjuk őket. Amikor az asszony kiment, vigasztalásul azt mondtam az elkomorodott Lackovićnak, hogy jártam a téglagyár melletti településen; nyomban felderült.

— Igen, egészen tűrhető lett, ugye? De ha tudnák, mire készülődünk a Tisza partján! Másfél kilométeres strandot építünk, két nagy vendéglővel. Ezt okvetlenül látnia kell. Elmehetnénk holnap, ha megfelel?

Örömmel helyeseltem, s ő mindjárt ki is tüzte az időpontot:

— Lehet ugyanebben az időben, mint ma? Kitűnő! Fél ötkor megyek magukért a fürdőbe.

És mintha az az idő már el is érkezett volna, felállt az uzsonnamaradványok mellől, megkerülte az asztalt, és tovább mutogatta nekünk a zentai relikviákat. Ki-kinyitogatta a szekrényeket, és kivette belőlük a könyveket. Zentán született írók műveit és olyanokat, amelyek a város múltjára vonatkoztak, aztán gazdasági, művelődési kiadványokat és tudományos értekezéseket, amelyek a Tisza melléke és Bácska állatvilágát és növényzetét dolgozták fel. Át akart térni a régészeti tárgyakra, amikor csattant az ajtó, és a küszöbön ismét előtűnt a felesége, kerek szalmakalappal a fején, korholóan összeszorított szájjal.

— Erről is megfeleledkeztél?

— Ja, igen... — Lacković megigazította a szemüvegét. — A feleségem... Szerettük volna meghívni magukat egy kicsit a tanügyi munkások klubjába. Elfelejtettem megkérdezni magukat...

Habozás nélkül beleegyeztünk, hogy elhagyjuk a szobát, amely már megtelt cigarettáink füstjével és a régi, megsárgult könyvek mérgező

illatával: úgy ugrottunk ki az udvarra, az üde alkonyatba, mint valami fürdőbe.

— Te meg tanuld a leckét! — fenyegette meg Lacković felesége a lányát, aki a konyha küszöbétől kísért ki bennünket fojtott gyűlölettel sugárzó tekintettel.

Keresztülsétáltunk az anyhe lámpafénytől megvilágított rövid, széles utcán, aztán kijutottunk a főtér neonégőinek ragyogásába. A cukrászda mögötti ház előtt Lackovićék megálltak.

— Itt vagyunk.

Egy bolthajtásos kapu alá vezettek bennünket, majd a kopott, vörös márványlépcsőkön fel az emeletre, ahol fojtott hangok moraja hallatszott. Egy magas, faragott ajtó mindkét szárnya ki volt tárva; beléptünk az előszobába, ott hagytuk köpenyeinket, és tovább haladtunk egy tágas szobába, amelyet egy régi, megfeketedett rézcsillár világított meg. Az ajtó mögött egy kis söntés terpeszkedett, a többi helyet két sor terített asztal foglalta el, a helyiség mélyén pedig alacsony állványon egy televízió állt. Szabad asztalt választottunk, és körülnéztünk. Előttünk egy gondosan öltözött, fényes választékú idősebb ember, székén igen egyenesen ülve, passziánszot rakott ki; valamivel távolabb két fiatal pár kezében teli pohárral csendesen nevetgélt, mögöttük két szép fiatalasszony fordította felénk kíváncsian az arcát. Amint leültünk, az egyik közülük — a széles kockás ruhájú — sietve hozzánk lépett.

— Szervusz, Vida. Jó estét, Lacković. Ennétek vagy innátok? Ma este májat sütünk.

Lacković felesége ételt és italt rendelt, a fiatalasszony hát odament a söntéshez, és odahajolt a fehér kötényes apró termetű, őszes asszonyhoz, ez meg gondosan szemügyre vett bennünket.

— Itt dolgozik? — kérdeztem meglepődve.

— Nem — csücsörítette a száját Lacković felesége. — Kollégám, tanárnő a gimnáziumban. Csak ma este ügyeletes a klubban. Minden este váltják egymást.

A fiatalasszony visszajött, és semmit sem kérdezve az asztalunkhoz ült. Lacković bemutatott neki bennünket. Intett a barátnőjének, és az szintén átült hozzánk. Azután megérkezett a tanárnő férje, egy orvos, és székét a két nő közé tolta; mondott valamit halkán az egyiknek, a másiknak, aztán hátradőlt a széken, és keresztbe tette a karját. Mindannyian rokonszenves fiatalok voltak, egy kicsit másmilyenek, mint Lackovićék, és — természetesen — mint én; fesztelenebbek, öntudatosabbak, a háború után nőttek fel a mi görcseink és ingadozásaink nélkül; nyugodtan, kissé unatkozva engedték át magukat a szabad idő múlásának kisvárosukban. Valaki bekapcsolta a sarokban álló televíziót, mindenki nyomban arrafelé fordult; Lackovićék kicserélték nézeteiket a műsorral kapcsolatban. (— Ez érdekelné a kicsit — jegyezte meg Lacković bűnbánóan), a fiatalok pedig szótlánul, mozdulatlanul nézték a képernyőt, mintha ők tennék ki arcukat mások tekintetének, nem pedig mások az övékének. Egyedül az öregúr — láttam a szemem sarkából — nem figyelt a sarokban rezgő szürke-fehér villogásra, hanem folytatta magános játékát.

Titokban én is elhanyagoltam az előadást, és teljesen átengedtem magam a kis nézőtér meleg ölelésének. Lackovicék, a fiatal orvos és felesége, szép barátnője merész kivágással fekete ruháján, a magányos öreg pasziánszozó és a háttérben a söntés, amely mögött valahol máj sült és bor folyt: mennyire különféle és mégis harmonikus volt ez, mennyire áttekinthető viszonyaiban és természetében, mintha itt, ebben a tér mögötti, elkülönített szobában helyet kapott volna az egész világ kicsiben. Zentán azonban számomra minden olyan áttekinthetőnek és ugyanakkor érdekesnek, festőinek tűnt: az utcák is, a Royal is, a fürdő is, a városháza is, sőt még Lacković nézeteltérésektől szűk családi zuga is. Felmerült bennem a kérdés: hogyan lehetséges ez? Maga a város sugározta ezt a bájt utcáinak, tereinek, épületeinek és intérieurjeinek rendkívül jó elosztásával, embereinek előzékenységével együtt? Biztosan, igen; de én eléggé reális voltam ahhoz, hogy tudjam: Zenta mégiscsak egy kis pannón helység, amelyben egyszerű nép él, olyan kis helység, amilyenből tucatszám van, s közülük sokat be is jártam, az egyikben pedig, Újvidéken, rövid megszakításokkal, gyermekkorom óta éltem... De hát akkor mi az? Honnan a harmóniának és az áttekinthetőségnek ez az izgalmas érzése, amit egyébként sehol és sohasem nem éreztem? Világos volt előttem, hogy ennek az érzésnek a forrása bennem van, hogy belőlem táplálja, színezi valami azt a valójában egyszerű képet elevenné. Az ifjúság nedvei? Az egyedülálló élmény, amit nem lehet elfelejteni? A barna lány? Igen, természetesen, a barna lány; ámbar határozottan meg voltam győződve róla, hogy a barna lánnyal nem is találkozhattam volna máshol, mint éppen Zentán, ebben a szívélyes ölelésben, a felvásárló — aki engem Zentára és a Royalba elvezetett — és a szőke lány között, aki a Royalban székelt és elosztotta a szerelmeket meg házasságtöréseket. Most, amikor erről a régi eseményről gondolkoztam, úgy tűnt, hogy benne az első pillanattól kezdve minden a barna lánnyal való szerelmi találkozásom felé törekedett, hogy ez a találkozás úgyszólván a levegőben lebegett mint szükségesség, amely előtt fejet hajtottam már attól a pillanattól kezdve, amikor átfagyva megérkeztem a hóval befűjt térre, vagy még korábban, az úton, a traktor pótkocsijában, ahol először sejtettem meg ezt a titokzatos összhangot, ezt a megadást valami féktelenségnek; vagy talán még előbb, a kihült topolyai menzában, ahonnan az unalom, a kétségbeesés, az eseménytelenség és az események, a kaland utáni roppant vágy a felvásárló oldalán kivetett a fagyos útra. Igaz, azt is tudtam, hogy mindez unalomba fullad, csak sejtés marad, ha Zenta — nem Zenta és ha nincs ott a barna lány, készen arra, hogy találkozzon velem, éppen a vágy, a remény hosszan készülődő kitörésekor biztosan ő maga is vágyódva: lehet, hogy őt is ugyanolyan unalom és létova remény taszította a kalandba!

Felmerült bennem a kérdés, ki húzta meg ebben a szövevényben a döntő szálát; ki, hol és hogyan tette meg azt a kezdeti sorsdöntő mozdulatot — én vagy ő, vagy a felvásárló, vagy Katya, vagy valamilyen portás, pincér Zentán, vagy még Zenta előtt, vagy maga a város, a levegője, vagy általában a korszaknak, a háborútól megnyomorított, válásokkal elrontott korszaknak a lehelete — kérdeztem magamtól, és természetesen semmit sem tudtam megfajteni. Az események olyan régen,

olyan szoros összefüggésben, egymás után játszódtak le; gondolatban annyiszor és olyan különféle körülmények között meghánytam-vetettem őket, hogy magam sem tudtam többé megmondani, mi a látszat és mi az igazság. A fő részvevő, a legközvetlenebb tanú, a barna lány viszont nem volt többé. Elmulasztottam megkérdezni, amíg velem volt, test a test mellett: elmulasztottam visszatartani, hogy megismételjem, ellenőrizsem vele szerelmi eggyéolvadásunkat, hogy legalább tudjam, valóság-e mindez vagy ámitás, régen rabul ejtett érzéseim felszabadulása egy szerencsés éjszakán, vagy pedig előre meghatározott, hosszú létezésre képes kölcsönösség. Semmit sem tudtam a barna lányról, hagytam elmenni, elzavartam azon a reggelen, az ölelés után, pedig kérdőn nézett rám; elzavartam hanyagságból, hiúságból, valami várakozás miatt, amit az ő melege gyújtott fel: azt hittem, hogy ő a kezdet, nem tudva, hogy valójában a vég, és hogy kiteljesülésemben ő volt a legtöbb, amit valaha is el fogok érni.

Most ismét elképzelttem, hogy is lenne, ha itt volna, mellettem ülne, nyugodt arcával és bársonyos szemével, felém nyújtaná puha, biztos kezét, amellyel tovább vezet az éjszakába, az összeolvadásba. Lehetséges lenne, hogy soha többé nem látom? Vagy látni fogom, de elviselhetetlenül megváltozva, az időtől és a mások hiúsága által okozott sértésektől megsebezve, ki tudja, milyen emberek meg nem értésétől megkérgesedve, akikkel elment valahová élni, ölekezni? Hol volt most? Visszavért-e valaha is valahonnan? Igen, én valójában nem tudtam, hogy a barna lány talán mégis visszavért Zentára, és most furcsának, valósággal természetellenesnek tűnt, hogy mozdulatlanul ülök itt, egy zentai klubban, hátradőlve a székemen, a bekapcsolt televízió és a körülöttem megmerevedett arcok mellé révedve, ahelyett, hogy az utcákon sietnék, keresve őt, keresve a nyomát, lehetséges jelenlétét! Kevés hiányzott, hogy nyomban felugorjak és akármilyen magyarázatot mormogva kirohanjak az éjszakába, az emlékezetembe vésett címre. De eszembe jutott Katya nővérenek figyelmeztetése: „Ne menjen későn!”, és úrrá lettem magamon: majd holnap. De holnapra megbeszölt találkám volt LACKOVIČTYAL! Ezt azonban könnyen meg lehetett oldani, a kirándulást egyszerűen el lehetett halasztani, de még mennyire el lehetett halasztani!

Ezen az éjszakán rosszul aludtam, nyugtalanul fel-felkeltem az ágyból, és cigarettáztam, a szoba nyitott ablakán át a háztetők fölé, a sötétségbe bámultam. Az egyik pillanatban úgy tűnt, hogy valami erjedést érzek az éjszakában, hogy a homályos sötétségből egy fénylő kéz nyúlik ki, hogy megfogjon; a másik pillanatban meg úgy tetszett, hogy körülöttem minden mélyen alszik, körös-körül senki sincs, aki tudja, hogy egyáltalán létezem, itt fenn, ébren és vágyakozva. Reggel korán lementem reggelizni, és meg sem várva kollégámat, elindultam megkeresni Katya házáat. Meglepődtem, mennyire közel van: utcája párhuzamosan vonult a fürdő utcájával, egy kis keresztutca választott el tőle, ami mindjárt a mi épületünk mögött kezdődött. Megdöbbenve gondoltam arra, hogy Katya talán többször is elhaladt az ablakom alatt, amióta Zentán vagyok. Aztán megkerestem a számot. Egy földszintes, tiszta, kétablakú házon találtam meg, amelynek ablakaiban mázolt cserepekben rózsaszínű muskátlik virítottak. A kapuhoz léptem, és megfogtam

a kilincset: nem engedett. Bekukucskáltam egy résen, és egy hosszú, rendes parasztudvart láttam, mélyén megszürkült szalmaboglyával. Körülnéztem, bezörögtem. Semmi. Mindez oly kevéssé hasonlított Katyára, hogy kételkedni kezdtem a cím pontosságában. Néhányszor erősebben zörögtem, míg az udvarról mozgást nem hallottam. Előrehajoltam a résig és valami sötét alakot vettem észre, amint lassan közeledett, eltarkarva az udvar hátterét. Hátraléptem, felismertem az elnehezült léptek fűrészelését; végre kattant a zár, és kinyílt a kapu. Egy magas, sovány, fekete bekecsbe burkolózott és fekete kendővel bekötött fejű, fehér hosszúkás arcú, bizalmatlan kék szemű, gondterhelt asszony lépett ki a küszöbre.

— Bocsásson meg — mondtam, Katya egyre több vonására ismerve az arcban —, Katica itthon van?

— Katica? — A színtelen, öreges szemöldökök alatt a bőr szárazon összehúzódott. — És miért kérdezi?

Azt feleltem, hogy nagyon régi ismerőse vagyok Katyának és szeretném látni.

— Milyen ismerőse? — A szemöldökök még jobban összeráncolódtak. — Maga hová való?

Azt mondtam, hogy újvidéki, és hogy már tizenhat éve nem jártam Zentán és nem láttam Katyát.

Az öregasszony azonban továbbra is szigorúan, átható tekintettel méregetett; végül kelletlenül megmondta: — Katica vásárolni ment.

— És mikor jön vissza?

— Nem tudom, mikor jön vissza — felelte rá nyomban, mintha elégedett lenne, amiért nem segíthet nekem.

— Hát akkor... Eljöhetek később? Talán délután?

— Nem tudom — felelte visszautasítóan, majd szigorú szemével rezzenéstelenül bámulva, a zavar legcsekélyebb jele nélkül hozzátette: — Jobb, ha nem jön. Katicának vőlegénye van.

— Á, úgy...

Önkéntelenül is visszaléptem, az öregasszony pedig szótlánul bólintott, nem az üdvözlés jeléül, hanem mintha megerősítené imént született meggyezésünket, és becsukta a kaput.

Megindultam lassan az iskola építőhelyére, ahol a technikusnak és nekem azon a napon dolgunk volt. Az imént folytatott beszélgetésem ostobának tűnt, és különösen bárgyúnak látszott viselkedésem Katya szigorú anyja előtt: mintha valami bűnös betolakodó lennék, Katya titkos szeretője, aki el akarja ragadni őt valami vőlegényétől! Egészen délig, miközben kollégámmal és a mesterekkel az épületet és a tervrajzokat néztem át, gondolatban epésen civakodtam hol Katya be sem bizonyított édesanyjával, hol önmagammal: koromhoz, polgári rangomhoz méltatlan volt megengednem, hogy egy zsémbes parasztasszony kizavarjon a házból.

Nyomban ebéd után, még tele a veszekedés lendületével, elmentem ismét szégyenteljes visszavonulásom helyére. Megnyomtam a kaput: ismét zárva volt. Zörögni akartam, de aztán meggondoltam magam; körülnéztem, és a két szomszédos ház közül azt választottam, amelyik szelidebbnek látszott. Valóban, a kapu nyitva volt, beléptem hát az udvarra, amely hasonlított Katyára, de kevésbé volt rendes. Valahol

felugatott a kutya, rögtön ezután a tornác mélyén megnyílt az ajtó, és megjelent egy fejkendő fiatalasszony, karján egy maszatos kisgyerekekkel. Azt mondtam neki, hogy nemrégén megpróbáltam bemenni Katicáékhoz, de a kaput zárva találtam.

Az asszony vállat vont. — Ez azt jelenti, hogy Katica nincs otthon.

— És miért? Ha otthon van, a kaput nyitva tartja?

— Hát persze; csak az öregasszony zárja be, mert beteg.

Elgondolkoztam, mit tegyek.

— És hol lehet most Katica?

— Mit tudom én.

A gyerek váratlanul elsírta magát, és az asszony fűgén rázni kezdte a karján.

— Mit gondol, mikor jön meg?

— Katica? Ki tudná azt megmondani!

Bocsánatot kértem és elmentem. Mégis, most már elégedettebb voltam: először is azért, mert nem zörgettem ismét hiábavalóan Katyánál, aztán meg kezembe kaptam házirendjének kulcsát, és bármikor meg tudtam állapítani, hogy Katya otthon van-e. Valójában csak kitartónak kellett lenni és gyakran elnézni hozzá. Vagy pedig hosszabb időt tölteni az utcán és megvárni, míg megérkezik. Elhatároztam, hogy most így teszek; átmentem az utca másik oldalára, a hűvösbe, és várni kezdtem.

Az utca hosszú volt, széles, csupa alacsony, egyhangú házzal, előttük akácokkal és a közepén feltúrt poros úttesttel. Hihetetlennek tűnt, hogy egy ilyen utca, ilyen házakkal és bennük ilyen elfojtott életekkel közvetlenül a központ mellett fekszik, talán ötszáz méterre a vendégszerető Royaltól. Hogyan húzódnak itt meg Katya? Hogyan tudott lemondani a lármáról, a zenéről, rendetlen, de szabad magános szobáiról, cserébe ezért a kellemetlen nyugalomért? Mindez nem volt világos előttem, és elkedvetlenített. Sétálgattam, jobbra-balra forgattam a fejem, de hiába. Senki sem jött semerről az utcán, senki sem bukkant fel rajta, az egész élet ezekben a házakba vonult vissza, az áthatolhatatlan ablakok mögé, hogy pihenjen és folytassa ősrégi nesztelen álmát; csak én pöffeszkedtem itt kint, mint valami kirakatban, világos ruhában és fehér ingemben, pettyes nyakkendővel, mint holmi középkorú ficsúr, lesben egy idősebb lányra, akinek vőlegénye van.

Mégis, egy ideig még álldogáltam, sétáltam, cigarettáztam, és csak miután nyilallni kezdett a lábam, akkor fordultam meg és indultam el a fürdőbe. Az utolsó pillanatban érkeztem az épület elé, hogy helyreállítsam a kiábrándult Lacković bizalmát, aki már a szobában is, meg az étteremben is keresett. Az előcsarnokban a fiatal orvosba és feleségébe, valamint szép barátnőjébe ütköztem, akik itt vártak Lacković kutatásának kimenetelére. Igazi ovációkkal vettek körül, mintha csak én, az idegen tenném lehetővé számukra ezt a rendkívüli kiruccanást. Lehívtuk kollégámat az emeletről, és megindultunk a Tisza felé, elől Lacković meg én, utánunk meg a fiatalabbak.

A strand alatt értünk ki a folyópartra, és a töltésen folytattuk utunkat, szemben a vízfolyással. Fürdőzők, persze, még nem voltak: a fűvel benőtt part messzire elnyúlt, kihaltan, alatta pedig a víz megáradva,

sárgán rohant, közepén fekete tuskókat űzve, amelyeknek meztelen gallyai úgy meredtek a magasba, mint fuldoklók kezei. Nyugtalan, de langyos szél fújt, orrunkba hozta a víz és az iszap nyers illatát.

A ligetben, amely alatt valamikor fürödtem, csókasereget riasztottunk fel, amely rémült károgással rebbent szét a vízen át. Lacković előresietett a ligetbe vezető keskeny ösvényen, kezével széthajlítva maga előtt a bokrokat, amelyek bele-beleakadtak kabátjának hosszú szárnyába. Mindannyian jókedvűen nevtünk ügyetlen cserkész-önfeláldozásán. Kissé lihegve és összekarmolva merültünk fel a ligetből, és megálltunk a part fölött, amely innen a beláthatatlan messzeségbe vezetett, fehéren a kerges iszap páncélja alatt, egy szál növény nélkül. Körülbelül kétszáz méterre előttünk, félúton a liget és a víz között egy bekerítetlen faházikó állt.

— Az eljövendő homokos strand! — vázolta előttünk Lacković a képet kinyújtott karjával.

Belegázoltunk a kiszáradt iszapba, egymás után haladva, hogy kevesebb port verjünk fel, miközben Lacković vissza-visszafordulva magyarázta, hogyan változtatják majd ápolással és tisztogatással ezt a szívós talajt finom homokká. Ő már tudta, hol állnak majd a fülkék, a zuhanyozók, az ugróállványok és a napozók, mert részt vett a tervek megszavazásában.

Elérkeztünk a kis házig, és amikor a part felől megkerültük, egy falazott terasz tárult elébünk, rajta néhány asztallal, amelyeknél még vendégek is ültek. — Ez csak ideiglenes, amíg fel nem épülnek a vendéglők — közölte Lacković félhangon, mintha bocsánatot kérne, és meghívott, hogy üljunk le.

A házból egy feltűrt ingujjú, keménykötésű ember lépett ki, valamennyiünkkel egyenlő félként lekezelt, és szőrös kezével a szabad szék támlájára támaszkodva megkérdezte, mit innánk. Bort rendeltünk, az orvos megkérdezte, van-e hal. Hal azonban nem volt, és a gazda hosszasan magyarázta, hogy rossz a fogás, és hogy a Tisza „általában haldoklik”. Végül visszavonult, és bort hozott, de leült az asztalunkhoz, és minden különösebb ok nélkül cigány anekdotákat kezdett mesélni. Sokat tudott belőlük, és ügyesen utánozta a sírós cigánybeszédet, úgy-hogy még a szomszédos asztaloknál ülő vendégek is nevettek. Egyedül a tanárnő barátnője volt tartózkodóbb a többinél, így hát titkos remény-nyel kis, fehér, macskaszzerű füléhez hajoltam:

— Maga nem szereti az ilyen vicceket?

Ő azonban józanul rám nézett, és vállat vont.

— Szeretem őket, csak mindegyiket tudom fejből. Tavaly nyáron gyakran jártunk ide, rendszerint volt hal...

A városba alkonyatkor tértünk vissza, a liget szélén az első peremvárosi házakig vezető rövidebb úton. A billegő járdán lépkedtünk, átható istállószag követett, s Lacković jóslatait hallgatva, hogy mit hol fognak bontani és építeni, kissé elszomorodva kérdeztem magam: tudnék-e állandóan Zentán élni? Lacković tudott, mert fanatikus volt, s minden téglában a város érdekeit látta, élte át. Nyilván képes volt erre a fiatal orvos és felesége, meg szép barátnőjük is, mert az életre talán úgy tekintettek, mint erre a délutánra: amikor munka után jó társaság-

ban sétálhatsz egyet, nevethetsz, vagy pedig a legrosszabb esetben nem nevensz a cigányok beszédmodorának utánzásán. De én? Én, aki az életől mindig valami többet vártam, valamit, ami távolabb van folyásának automatizmusától, én aki mindig is a távoliért, az izgatóért, az ismeretlenért vágyódtam? Aki mindig elhanyagoltam a meglevőt a jövő ködös ígéreteiért, s így a barna lányt is elvettem egy bizonytalan kalandért, amit a szóke ígért, hű és bűnös vadásztársam a bizonytalan és valótlán utáni kutatásban? Egyszerre úgy tűnt, hogy bennünket, a barna lányt és engem éppen ez választott el, ez a különbség: az ő készsége, hogy megelégedjen az elérttel és az én lendületem, hogy tovább menjek, a hajtún át rám vetett egészséges, kérdő tekintete és az én büszke, reményteljes hallgatásom. És mégis, ő ment el innen, a poshadtságból, az alföldről, és én maradtam! Ez azonban talán nem változtatott a dolgokon, mert ő elment, hogy valaki mellett maradjon, de én, én miért maradtam? Nem volt világos előttem; csak sejtettem, hogy valamit tévesen cselekedtem, vagy elmulasztottam valamit helyesen megtenni; hogy talán túlságosan erősen, túlságosan gögösen és kíméletlenül vágyakoztam; hogy talán hűnek kellett volna maradnom, mint ő, ahhoz, ami már volt, a mi szép éjszakánkhoz, az egyszerű örömhöz, az összhangnak ehhez a tisztasághoz, amelyre vele együtt váratlanul kijutottam, s amelyről az élet áttekinthetőnek és sugárzónak látszatott, itt, vagy a világ valamely más részen, mindegy.

Folyékony sötétségbe burkolózva érkeztünk Zenta központjába. Az orvos javasolta, hogy a Royalban vacsorázzunk, s mi valamennyien beleegyeztünk, Lackovićot kivéve, aki elbúcsúzott tőlünk és hazament. Beléptünk a terembe. A zene már szólt, az emelvény előtt párok ingadoztak. Megfelelő asztalt keresve tekintetem megakadt autóbuszkalauzunk gutaütéses arcán, amint egy félig kiürített hosszúlépéses pohárral nézett szembe, mint a közlekedő edény másik részével. Bizalmasan intett, és elismerően végigmérte a társaságunkban levő két nőt.

Megvacsoráztunk, azután mi is bekapcsolódtunk a táncba: az orvos a feleségével, a technikus meg én váltakozva a szép barátnővel. Kellemes volt közelről nézni tiszta, friss bőrét és tenyeremet a derekán tartani, amely szívesen hajladozott a zene odasúgott utasításaira. És engem kezdett hatalmába keríteni a mozgás, a bor, az emlékezés, s a fiatal nőnek elmondtam valamit régi zentai élményeimről, a pillanatokról, amelyek olyan értékesek, hogy felülmúlják a hétköznapiok egész esztendeit. Szótlatlanul hallgatott, de hamarosan megéreztem, hogy szabadabban enged magához, hogy olykor-olykor a mese valami részletébe merülve súlyát önfeledten átszezi a vállamra, és hajával megérinti az arcom. Amikor visszatértünk az asztalhoz, megkínáltam borral, s ő mohón kiitta. Közlebb húzódtam hozzá, és csendesesen megkérdeztem, hogyan lehet az, hogy nincs se férje, se vőlegénye; két-három mondatban elmesélte, hogy nemrég vált el egy embertől, aki jóval idősebb volt nála, de mégis betegesen megbízhatatlan, köpönyegforgató. Azt tanácsoltam neki, hogy valamivel gyakrabban hagyja ott megszokott környezetét, társaságát, amely bizonyára ezekre a kellemetlen eseményekre emlékezteti: hogy például utazzon le időről időre Újvidékre, ebbe a városba, amely több szórakozást nyújt, új arcokat mutat. Figyelmesen hallgatott, fejét kissé felém for-

dítva, önfeledten hátradőlve a székén, s vékony ujjjaival a kenyérmorzszákkal játszadozott az asztalon, miközben hol az ujjaira, hol pedig valahová maga elé nézett. Követtem én is a tekintetét, s egyszerre nyugtalanul találkoztam fiatalabb kollégám széles, becsületes, telt arcával. Nem voltam benne biztos, sőt talán még lehetetlennek is tűnt számomra, hogy őt nézi, annyira elmerültnék látszott keskeny profilja azzal a kis fülével. De maga a feltételezés már elég volt ahhoz, hogy lehangoljon: akaratlanul is elképzelttem kollégám arca mellett a magamét, már elkezdett vonásaimmal, a feltehetően akaratomtól függetlenül, felcserélődött egy rég nem látott másikkal, amelyből kíváncsian meredezett a hegyes orr és sugárszerű ráncoktól övezve két apró, zöld, mindentudó szem nézett. Ebben a pillanatban a zene ismét megszólalt, és a kollégám, akin most volt a sor, felállt, és meghajolva táncra kérte partnernőnket; ugyanezt tette az orvos is feleségével. Én ülve maradtam, azzal a kellemetlen érzéssel, hogy az egyedüli vagyok, amikor azonban körüljártattam a tekintetem, egy távoli asztalnál megpillantottam a kalauzt, új teli pohárral az asztalán. Fejem ismét a táncolók felé fordítottam. Az orvos könnyedén, de egyhangúan vezette feleségét, a technikus meg eléggé ügyetlenül rángatta előre-hátra a partnernőjét; mégis a két pár boldognak hatott, mindannyian üdék és fiatalok voltak. — Később többé nem táncoltam, átengedtem kollégámnak a jogok rám eső részét is; amikor pedig a Royal előtt elbúcsúztunk, elküldtem, hogy egyedül kísérje haza szép partnernőnket.

Másnap elhatároztam, hogy mindenáron megkeresem Katyát, és mindjárt ebéd után elmentem a házához. Amikor megfogtam a kilincset, könnyen engedett, és én betoppantam az udvarra. Megálltam és körülnéztem. Rendes volt és tiszta, ahogyan már előbb is megállapítottam, a résen át belesve; a letaposott földön a durva seprű ív alakú friss karcolásai látszottak. De sehol semmi sem hallatszott, semmi sem moccant. Elindultam lassan előre, s a tornác elé érve ismét megálltam. Ekkor a tornác mélyén kinyílt az ajtó, és megjelent egy asszony, akiről egy pillanatra azt hittem, hogy Katya anyja, talán azért, mert feléje közeledve tőle félttem, vagy talán azért, mert ez is bekecset viselt és kendő volt a fején. De ugyanebben a pillanatban a kendő alatti fehér arcból felvillantak Katya boldog, kék szemei és a felismerés megindult mosolya.

— Hát ez te vagy, teeee! — kiáltott fel fojtottan, kezét hitetlenkedve a mellére nyomkodva. — Hát ez valóban te vagy! Hát lehetséges?

Mellém ugrott, és megragadva mindkét vállam szertelenül megrázott, mintha tréfásan büntetne valami állítólagos próbálkozásom miatt, hogy elbújjak vagy álruhába öltözök.

— Hát hol voltál ilyen sokáig? Mit csinálsz? De gyere, gyere! — Behívott és magához húzott; egyszerre azonban összerezsent, és aggódva a tornác mélyére nézve, suttogva magyarázta: — Itt van az anyám, ő nem szereti, hogy bárki is jöjjön hozzám. Hanem mondd gyorsan, mikor találkozhatunk kettesben?

— Amikor akarod — fefeltem én is akaratlanul suttogva.

Elégedetten bólintott, és távolabbra tolt a tornácotól, miközben ajkai

kapkodva tovább suttogták: — Akkor minél előbb, még ma. Rendben? Nagyszerű! Bírsz hatkor? Bírsz! Akkor legyél hatkor itt valahol, hogy lássál, amikor kijövök. Most pedig gyorsan menj! — és gyengéden, de izgatottan a kijárat felé tolt.

Megindultam, de a következő pillanatban megálltam. Egyszerre nem tudtam elképzelni, hogy ott hagyjam, miután olyan sokáig hiába kerestem; hogy megelégedjek ezzel a suttogva váltott néhány szóval, miközben még fojtogatnak a kérdések, amelyeket napokon át ismételtettem magamban.

— De várj, hát nem bírsz most... — kértem ellenállva keze vállamra nehezedő nyomásának. — Legalább néhány pillanatra, hogy rendesen megnézzelek, hogy megmondd, mi újság.

Egy pillanattig feszülten bámult, azután gyorsan megfordult, az ajkába harapott, és szorítása meglazult... — Hát jól van — súgta —, eredj ki gyorsan a kapu elé. Mindjárt jövök.

Megindultam tétovázva, s ő gyengéd titkos szorítással bátorított. — Menj! — És megfordulva, végignézett magán. — Istenem, hogy nézek ki! Bort fejtettem a kamrában... — Alig hallhatóan elnevette magát, sarkon fordult és eltűnt.

Csendesen megindultam a kapu felé. Hallottam, hogy mögöttem az ajtó becsapódik, hallottam Katyának a válaszfaltól tompított hangját, ahogyan valakinek magyaráz valamit. Aztán halotti csendben magamra maradtam a megfeketedett, kirepedezett kapu előtt. Menjek ki az utcára? Nem emlékeztem pontosan Katya utasítására, de félttem elhagyni az udvart, mert úgy tűnt, hogyha, ő mégsem jön, akkor könnyebb lesz innen visszatérni a tornác elé, mint az utcáról. Az udvar felé fordultam. Tisztán, felseperve, letaposva, fű nélkül feküdt a ragyogó napsütésben, háttérében a tavalyi szalmaboglyával. Itt minden az ősrégi, bejáródott szigorú rendre emlékeztetett; semmi sem formázott Katyára. De maga Katya most is közel állt hozzám, mint mindig, mindjárt magamba fogadtam arcát, hangját, mintha nem tizenhat év múlt volna el, amióta nem találkoztunk, és mintha mindig itt találkoztunk volna, nem pedig... Akkor egyszerre eszembe jutott utolsó találkozásunk, a szobája és az ágya a Veljković-féle darálóban, a lombos eperfa az udvarban, amelynek csipkés árnyékában, a hatalmas fehér holdtányér alatt megpróbáltam megcsókolni, és egészen furcsának tűnt, hogy néhány nappal ezelőtt, Katyát keresve ugyanabban az udvarban, egy pillanatra sem gondoltam arra az éjszakára.

Ebben a pillanatban Katya bekecs nélkül, csak rövid háziruhában, lobogó hajjal előjött a tornácra. Sietve, lihegve hozzám lépett.

— Jó, hogy itt maradtál. Az utcán valaki megláthatott volna bennünket.

Hirtelen megtorpant, mintha egyszerre nem tudná, mit tegyen tovább, mit mondjon, vagy mintha ezt rám bízna, aki hívta. Most, amikor a feje fedetlen volt, és a nap tisztán megvilágította, gondosan szemügyre vettem. Még mindig vékony, mozgékony volt, és arcának is megvolt az az egykori hosszúkás, harmonikus formája, csak ennek az arcnak a bőre az arccsontokon olyan volt, mintha apró, lilás hajszálerék hímezték volna

ki, élénk szeme és csücsörödő szája körül viszont beesett volt, a csontok közé süllyedt. Hajában néhány ősz hajszálat fedeztem fel.

— Nagyon megváltoztam? — kérdezte Katya rám kacsintva.

— Nem! — mondtam, és arra gondoltam, hogy tekintettel éveire, valóban nem.

— Ah! Te pedig, hogy tudd, valóban kitűnően nézel ki. Hol élsz most? Meddig maradsz Zentán?

Azt mondtam, hogy Újvidéken élek, mint azelőtt is, és valószínű, hogy még néhány napig maradok.

— Nagyszerű. És hol szálltál meg? A Royalban?

— Nem. A fürdőben. De voltam már a Royalban is néhányszor. Mindig azt hittem, hogy látni foglak, de nem voltál ott. Menjünk oda ma este?

— Nem! — Ezt hirtelen ismét suttogva mondta, ijedten megrázta a fejét, mint az imént a tornác előtt.

— De mi van veled? Honnan egyszerre ez a... szigorúság? És miért vagy itt egyáltalán?

— Hagyjál... — A tekintete oldalra rebbent, aztán ismét rám irányította, és halványan, kissé fáradtan elmosolyodott. — Férjhez kell mennem.

— Ezt már hallottam. Örülök neki. — Szünetet tartottam. — És mi van Máriával? Tudsz-e róla valamit?

— Máriával? — Vékony szemöldökei feszülten összeértek. — Milyen Máriával?

— Azzal a barna lánnyal. Tudod, akivel jártam, amikor megismerkedtünk.

— Á? — Arca felélénkült az emlékezéstől. — Hisz tudod magad is. Férjhez ment és elment.

— És sohasem tért vissza többé?

Katya határozottan megrázta a fejét. — Nem, sohasem tért vissza. Azt mondják, most Ausztráliában van.

— Ausztráliában? Hogyan?

Vállat vont. — Honnan tudjam? Így mesélik.

— Még mindig azzal a románnal?

— Nem tudom. Talán.

Álltunk, hallgattunk; Katya előzékenyen nézett, de titkolt félénk türelmetlenséggel is, én meg éreztem, hogy az apró, fölösleges dolgokon kívül nincs többé mit kérdezniem.

— Hát akkor jól van. Estére beszélgetünk.

— Hát persze. — Mindjárt jókedvre derült, és cinkosan rámkacsintott. — Tudod azt a kocsmát ott a keresztnél? Arra az állomás felé?

— Tudom.

— No, ott nyugodtan találkozhatnánk. Legjobb lesz, ha megvársz ott engem. Rendben?

— Rendben.

— Akkor ott, hat órákor. — Könnyedén megérintette a karomat, zajtalanul kinyitotta a kaput, és intett. — Legyél pontos!

Kiléptem az utcára. Kihalt volt, mozdulatlan, szétömölve feküdt, mint amikor jöttem is; csakhogy most üressége, mozdulatlansága vigasztalannak látszott. Természetesen tudtam, miért. És azt is tudtam, hogy

miért vált Katya utáni kutatásom lomhává a vonakodástól, attól a pillanattól kezdve, amikor megtudtam, kivel és milyen körülmények között él; miért végeztem annyi megállással, aprólékosan, mintha valami keserű orvosságot szednék: mert éreztem, hogy egy ilyen nyomon, ilyen körülmények között Katyát nem övezheti a régi ragyogás, a forrongás, hogy élete megszürkült, akár az enyém is, hogy az egykori bátorság nélkül, szerelmi forgotag nélkül maradt, a barna lány nélkül. Hogy nincs többé Katya közelében a barna lány, hogy nincs többé Zentán. Hogy a barna lány csak a múlt, a visszahozhatatlan múlt. Hogy örökké emlékezés marad egy éjszakára, egy csúcspontra, ami azonban semmit sem bizonyít, csupán talán az öt megelőző és követő napok és éjszakák szegényességét. Most már tudtam, hogy nem kellett volna ismét Zentára jönni, nem kellett volna megkeresni Katyát. Nem kellett volna ezt megtenni, mert Zenta csak egy feltörés volt, a szokatlan, a másmilyen, a nem-én utáni vágyakozás felvillanása, egy megtisztult lendület, egy menekülés, amely azonban magányos maradt, akár az a másik lendület, másik menekülés a világba; mert nem tudtam fenntartani és kifejleszteni, mert valójában csalóka látszat volt, füst, mert talán húsz éven át botorkáltam valami után, aminek bennem nem volt meg az alapja, vagy pedig talán nem is létezett.

Leverten visszatértem a fürdőbe. Beléptem a szobámba, és az ágyra vettem magam. Sokáig feküdtem mozdulatlanul, csendben; aztán a vékony falon át zizegést hallottam a szomszéd szobából. Tudtam, hogy kollégám, a technikus ebéd után rendszeresen alszik; és a tegnap estére gondolva megsejtettem, mi nyugtalanítja. Ez a gondolat némileg jókedvre derített, nem azért, mert talán valami kárörömet tartalmazott, hanem ellenkezőleg, mert egyfajta együttérzésre indított. Lehetséges, hogy az elmúlt éjjel ő is találkozott az ő barna lányával?, gondoltam; lehet, hogy mindenki egyszer találkozik a magáéval ilyen vagy olyan alakban, formában; mert minden életnek mint ahogyan van fenéke, van csúcsa is, bármilyen szegény vagy rövid is. Csak az a kérdés, hogy ezt a csúcsot meg tudja-e tartani; de ha meg is tartja, ismét csak kérdés, hogy az a csúcs továbbra is csúcsnak látszik-e.

Fél hatkor felkeltem, megmosdottam, és elindultam a kereszt melletti kocsnába. Eléggé nagy, hosszúkas terem volt ez, amelynek egész homlokzati falát egy tucatnyi tamburásból álló zenekar takarta el, fiatal, idősebb, természetes, korcs, egyáltalán nem muzsikus külsejű és öltözetű férfiak, széles, csontos, parasztcok virítottak nyakig begombolt tarka ingeik fölött, ám a két sorban álló székeken hátradölvé teli torokból énekeltek, és minden erejükből rángatták verejtékkal átitatott mellükre szorított hangszereiket. A terem többi része asztalokkal volt tele, kék kockás terítőkkal letakart asztalokkal, amelyek mellett ugyanolyan arcok vörösödtek és kékültek, mint szemközt. Szabad asztalt nem találtam, leültem hát egy öregember mellé, aki elnehezült fejét ingatta félig kivívott fröccse fölött. Természetes, kócos, lapáttenyerű pincér lépett hozzám; én is fröccsöt rendeltem.

A tamburások játszottak, énekeltek, fülsiketítő volt a lárma; cifrázva, elnyújtott hangon, nem színlelt hangsúlyozással adták elő a helyrehozhatatlan boldogtalanságokat, az elvesztett szerelmesről szóló dalokat,

pedig valamennyien — ez látszott rajtuk — családapák voltak, akik derekasan, verejtékezve dolgoznak a kenyérért, s ez az ellentét ellenállhatatlanul vadnak és nevetségesnek tűnt. Megjelent Katya. Világos gesztenyeszínű kosztümben volt, amelyről, nem tudom, miért, megállapítottam, hogy kabátból szabták át; kezén azonban, amely egy nagy barna táskát lóbált, kesztyűt hordott, amit azelőtt sohasem láttam rajta. Gyors léptekkel jött be, nagy lendülettel, de szememet nem kerülte el a keskeny arcán megjelenő, nyugtalanságról árulkodó kifejezés; pillanata, amit mosolyogva vetett jobbra és balra, mintha igazolná ezt a mosolyt.

Felálltam, hellyel kínáltam; ő a pincérnél konyakot rendelt. Kérdően nézett rám, az öreg felé intve, aki mellettünk imbolygott az asztalnál, és én ugyanilyen némán tudattam vele, hogy nem kell aggódni. Erre fellélegzett, és hozzám hajolt, mert a lármás zene miatt kiabálnia kellett.

— Nem rossz itt, ugye? Itt senki sem ismer bennünket...

— A vőlegényed sem?

— Ó, ő nem jár kávéházakba — mondta Katya felvillanó szemmel, az elismerés zöngéjével hangjában, de kissé gúnyosan csücsörítve a száját.

— Tényleg? És ki ő?

Katya hirtelen ivott egy kis konyakot, összeráncolta a homlokát, mint-ha nem ízlene neki, azután cigarettát kért tőlem.

— Asztalos, kitűnő mester — válaszolta az elismerés és a gúny ugyanolyan keverékével. Azután egy pillanatra lesütötte a szemét. — Özvegyember. Már felnőtt gyermekei vannak. — Ismét rám nézett, mint-ha igazolni akarná magát. — De nem öreg. Az én koromban van.

— Hát ez jó dolog. És mondd, szeret?

A szeme felvillant, összecücsörített szájáról elégedett nevetés hangzott el.

— Imád! — A beszélgetés ingerével versenyezve gyorsan kiürítette a poharat. — Ezért nem is engedi, hogy kávéházakba járjak. Minden este kétszer betér a Royalba. Csak bemegy és körülnéz. Aztán eljön hozzám, hogy megnézze, otthon vagyok-e.

— A mamád meg az ő pártját fogja...

Katya rekedten elnevette magát. — Természetesen. — Aztán kérlelően az arcomba hajolt. — Kérlek, rendelj még egy konyakot... — Gyorsan szívott egyet a cigarettából. — Egy követ fújnak. Meg akarnak javítani, haha!

Miután a pincér új poharat tett az asztalra, ivott belőle és előrehajolt; láttam, hogy arca egy kissé természetellenesen elpirul. — És te? Megnősültél?

Elmosolyodtam. — Nem.

Katya élénken bólintott. — Igazad is van. Minek kötnéd le magad? Legalább neked, mint férfinak, nem muszáj. — Fölvette a poharat, és felhajtotta, aztán széles mozdulattal a pincérnek nyújtotta, aki éppen az asztalunk mellett haladt el. — Bocsáss meg, hogy annyit iszom, de az a két igazember őriz, így hát kívánom. Most is alig szoktem meg otthonról.

— Hát miért nem élsz egyedül? Mint azelőtt?

Keskeny arcán görcsös fintor futott végig, és mintha egy árnyalattal még jobban elsötétült volna. — Jól tudod, milyen vagyok, ha magam vagyok... — Lehajtotta a fejét. — Még mindig szégyenlem magam előtted, amiatt az éjszaka miatt...

Nem értettem meg mindjárt, s ezt észrevette.

— Arra az utolsóóra gondolok.

Megdöböntem. — De Katya! Az istenért! Ha bárkinek, akkor nekem kell szégyellnem magam! Én késtem el akkor, szinte elveszítettem az időérzékemet, egyáltalán nem voltam barát...

Ő azonban erélyesen félbeszakított. — Nem, nem! Nekem nem lett volna szabad úgy viselkednem! — Hirtelen az utolsó cseppig kiitta a poharát. — Tudod, az talán akkor felrázott engem. Hogy én, hogy én előttem ilyennek, ilyennek... látsszak. Kérlek, rendelj még egy konyakot.

Intettem a pincérnek, és ő ismét az asztal fölé hajolt, az arcomba, hogy túlkiabálja az újból felharsanó énekszót.

— Így mégis jobban élek. Mindenem megvan. A saját házamban dolgozom, nem kell másokat szolgálnom. És aztán jött ez az ember: komoly, egészséges, túltette magát mindenben, ami volt, szeret... egyszer nekem is otthont kell teremtenem, nem?

Kérdésében annyi volt a tanult bölcsesség, hogy én akaratom ellenére is elnevettem magam. Nyomban csatlakozott a nevetéshez, és jókedvűen rácsapott a karomra.

— Szemtelen! Nem hiszel nekem! — Csintalanul fészkelődött a székén, aztán kiürítette a poharat. Amikor ismét rám nézett, láttam, hogy kék szemei ragyognak, és hogy arcát apró bíborszínű foltok borítják. — De lehet, hogy igazad is van — mondta kissé lomhán, és rám kacsintott. — Azért nem hagyom magam. — Hirtelen elnevette magát, és meg rázta a fejét. — Látod: most is megszöktem tőlük! — Aztán ismét megkért: — Rendelj még egyet!

Láttam, hogy le fogja inni magát, hogy elfoghatja a rosszullét, mint akkor. — Figyelj — mondtam, és nevenségesen felhúztam az orromat, hogy kevésbé sértsem meg. — Tudod mit, ne igyunk többé se én, se te. Egyébként is már túl hosszú ideje vagyunk itt. Akkora a lárma...

Nehézkesen és kissé meglepetten nézett körül, mintha megfélemedezett volna róla, hol vagyunk. — Hát persze! — ismerte be, és szomorúan bólintott. — Milyen undorító hely! — Arcát szenvedő görcs torzította el, amit mintha nem tudott volna feloldani; ismét közelebb hajolt hozzám, és a száját kérlelőn elhúzva, mint valami gyerek, odasúgta: — De csak még egyet! Kérlelek!...

Teljesítettem a kívánságát, és ezzel mindjárt jókedvre derítettem.

— Nagyon aranyos vagy! — Ivott egy kortyot. — Mondd: találkozunk még egypárszor? — Pislogott sóvárgó szemével. — Gondolom... ha akarsz... nem itt... Találkozhatnánk nálad, a fürdőben... Azt mondtad, hogy a fürdőben vagy, nem?

— De igen.

— Hát akarod, hogy eljöjjek hozzád a fürdőbe? Mondjuk, holnap vagy holnapután, amikor neked megfelel...

Kérlelőn nézett, és megértettem, arra kér, hogy fogadjam el tőle azt,

amivel egyedül viszonzhatja mindazt, amit az én jóságomnak tekintett. Lassan, szótlánul nemet intettem.

— Nem...?

Olyan szánalomkeltően nézett rám, hogy rögtön észbe kaptam.

— Értsd meg, ez lehetetlen! Ott állandóan nagy a tolongás, mindenki szemmel tart. Nem vagyok egyedül, egy kollégámmal vagyok a szobában...

Láttam, hogy nem csaptam be. Ajkai keserű ívbe görbültek, szemére leereszkedtek az elnehezült pillák. De ez csak rövid ideig tartott. Erőlködve kisimította az arcát, tágra nyitotta a szemét, és mindjárt ezután valóban jókedvre derült. Megpaskolta a kezemet.

— Hát persze... Biztosan jó társaságod is van. De megint eljössz, ugye? Eljössz?

— Természetes, hogy eljövök. Azt hiszem, ezentúl gyakrabban jövök majd Zentára.

— Akkor nagyszerű. — Erőltetetten elmosolyodott. Igyuk meg és menjünk.

Bólintottam.

Katya a szájához emelte a poharat, lassan hátravetette a fejét, és hagyta, hogy az ital az utolsó cseppig lecsorogjon a torkán. Hirtelen előrebukott, és összeszorította a szemét, mintha valami megsütötte volna. Aztán fokozatosan kiegyenesedett, és a mámor fátylán át zavaros, de ravasz szemmel rám nézett.

— Akkor jobb lesz, ha nem együtt megyünk ki. Tudod, hogy van...

— Rám kacsintott, de nem sikerült egy szemmel hunyorítania, hanem egy pillanatra mind a kettőt lecsukta. — Rendben?

— Rendben.

— Induljak én előre?

— Indulj. De ígérd meg, hogy egyenesen hazamész!

Rám emelte megdagadt szemét. — Hát már te is? — Összehúzta a száját. — De nem baj, legyen úgy. — Elmosolyodott, és elnyújtott hangon mondta: — Megigéreeem!

Tenyérét az asztal szélére helyezte, és erőlködve nekitámaszkodva felállt. Kesztyűi közben a padlóra estek. Gyorsan lehajoltam, és odaadtam neki.

— Köszönöm. — Egykori cinkos arckifejezésével nézett rám. — Megcsókolsz most, váláskor?

Lehajoltam, és az egyik, majd a másik oldalról megcsókoltam forró arcát. Néhány pillanatig a mellemnek támaszkodott, s éreztem, hogy enyhén imbolyog. De aztán egy rántással elvált tőlem, és megtántorodott, majd állva maradt.

— Hát akkor szervusz.

Intett, elmosolyodott, és lassan botladozva sarkon fordult. Megindult az asztalok között. Lassan lépkedett, miközben körülötte a hangos énekszó harsogott; egy kicsit tántorgott, de lehet, hogy ezt csak én vettem észre, aki az imént éreztem ernyedtségét; egyébként testét egyenesen tartotta, s szép lábait egyenletesen nyújtogatta és emelgette. Így ment ki.

Hívtam a pincért, és fizettem, aztán nem tudva ellenállni a kívánságnak, hogy Katyát még egyszer lássam, kövessem, felálltam, és szintén

kimentem. Kint lila alkonyat sűrűsödött, a lámpák már meg voltak gyújtva. Tekintetemmel végigpásztáztam az utcát, és néhány pillanat múlva, mintegy száz méterre valóban megpillantottam vékony alakját a világos gesztenyeszínű kosztümben, ahogyan a félhomályból, a sápadt fénykörben előbukkant. Utána indultam. Betartottam a távolságot, vigyázva, hogy el ne tűnjön a szemem elől, de észre se vegyen. Néha eltűnt az árnyékokban, vagy valamelyik járókelő alakja mögött, de aztán valamivel távolabb ismét felbukkant, törekenyen, tétovázón, mint valami rajz az alkonyat falán. A járókelők fokozatosan megsűrűsödtek, le kellett hát mennem a járdáról, s a fák alatt haladva félig oldalról kellett követnem. Mégsem tudtam fogva tartani a tekintetemmel; a sétálók alakjai összefolytak, megsokszorozódtak mögöttem; a központ közelébe értünk. Előresiettem. Elöttem megnyílt a tér szélessége, kivilágítva, tele mozgással, mint valami aréna. A sétálók ide-oda hullámoztak a neonfények alatt, beborították a járdákat, és szétváltak a park ösvényein. Hol van Katya? Megálltam, és megpróbáltam tekintetemmel a sokaságba hatolni. Úgy tűnt, hogy a fejek között látom szőke hajának hullámát, és odatolakodtam. Utolértem, láttam teljes egészében, valóban ő volt. Most egyenesen és lassan lépkedett előttem, körben a téren, elhaladt a városháza mellett, a cukrászda mellett, és tovább haladt a háza felé. Megállapítottam, hogy Katya ígéretét végig megtartja, és megálltam. Még egyszer megnéztem, magamba szívtam alakját, mozdulatát, hullámozó haját, majd megfordultam, és a rövid széles utcán megindultam más irányba, a fürdőbe, hogy szobámban egy kicsit megpihenjek, és aztán lemenjek vacsorázni.

Hornyik György fordítása

(Vége)

AZ ELSŐ MŰHELY

(Kosztolányi Dezső önképzőköri évei)

DÉR ZOLTÁN

Hogy a műbírálói pátosz mennyire szerep, s a költő mennyire nem vész bele saját lázába, érdekesen mutatja e korszak egy másik, eddig ismeretlen dokumentuma. Az a bírálat, amelyet Brenner József egyik önképzőköri műfordításáról írt. A szakértői öntudat s a fölény itt is elég nagy, de az „irány”, a „tónus” merőben más. Itt is oktat, de a baráti-testvéri közvetlenség tréfás hangnemében. A követelmények voltaképpen itt is ugyanazok, s az igény is éppolyan következetes, de a vita itt nem hadakozás, hanem hancúrozó szellemi játék. Jeléül annak, hogy a fiatal Kosztolányi számára csakugyan életforma volt a munka. Nem kimért szertartás, hanem természetes teendő, amit könnyedén hangolt az adott kapcsolat s alkalmi kedély természetéhez. A bírálat baráti hangneme ellenére talán jogos a föltevés, hogy Csáth Géza — diákkori próbálkozásai után — a versírást egyebek közt azért is hagyta abba, mert ennek a magas mértéknek az állandó közelsége és működése éber önbírálatra nevelte.

A VALLATÓ (HÍD) KŐ

Jelige: Mondhatlan kellemű bájhölgy

1. Egy ostoba paraszt suhanc
Meggjött az utazásból,
Ki is igen jeles vala
A csúnya hazudásból.
2. Midőn megérkezett, akkor
Így szóla öregéhez:
„Láttam, midőn közeledtem
Egy nagyváros széléhez,
. egy kutya
Jött felém, de
3. Akár hiszi, akár nem kend,
Már csak mondom sorjába,
Akkora volt, mint a kelmed
Legeslegnagyobb lova.”

4. „Hát nem tudom — mond a táti —,
En még soha nem láttam,
Ilyen nagy ló talán nincs is
Az egész nagy világban.
 5. De tudod-e, mi van itten,
Van itten egy kicsi híd,
Melynek általjárójánál
Egy igen nagy kő fekszik.
 6. Aki nem igazat mondott,
Benne nagyon elbukik,
S hazugság büntetéséül
Egyik lába eltörik.
 7. Menjünk arra, nekem úgyis
Van arra egy kis dolgom.”
- *
8. Elindulnak apa s fiú,
A fiú szűköl, szepeg:
Nem szeretné kitörni a
Drága lábát a gyerek.
 9. Végre így szól tátijához:
„Mit is mondtam elébben?
Azt mondtam, hogy . . . Nem jól mondtam.
Már el is felejtettem.
 10. A kutya olyan nagy volt, mint
Édesapám szamara.
Igen, ilyen, ilyen nagy volt
Az a fekete kutya.”
 11. Mennek már most jó darabig
Fiú s apa szóltanul.
A híd mindig közeledik,
S a fiú nagyon búsul.
 12. A hídhöz már közel vannak,
A fiú remeg és fél.
Kitörni talán a lábad
Talán te se szeretnéd.
 13. Végre így szól tátijához:
„Mekkora volt a kutya?
Tátim, mit is mondtam elébb?
Mint a tehén kisborja.”
 14. Itt van a híd, már indulnak.
Rá is lépett az apa,
A fiú meg így kiált most:
„Várjon kissé, tática!

15. Rosszul mondtam mindig elébb,
Mekkora volt a kutya.
Röviden: akkora volt csak,
Mint . . . közönséges kutya."

[Kritikus: Hm, hm. Jelige micsoda?

— Mondhatlan kellemű bájhölgy. Igen kérem a t. kritikus urat Armida múzsa szent nevére, hogy művemet enyhén bírálni szíveskedjék. Armida múzsa van ilyen.

(magában gondolkozva s elmerengve mondja): Van, van. Értem már. Szép Armida pedig verspótló — szól. Mondhatlan kellemű bájhölgy. Értem, értem, no nem nagyon bántjuk szegény poétát. (Gondolva): Amint látom, nem veszedelmes versenytárs.]

Mielőtt a költőnek a szót átadnánk, bírálata némely részletének jobb megértése végett idézzük Brenner Józsefnek a fordítás hátlapján olvasható följegyzését: „E helyen legjobb, ha írok a mondhatlan kellemű bájhölgyről. Ennek neve Llockenstok Róza, az apatini restaurációs leánya, Ohrmann Kálmán szabadkai vaskereskedő felesége, kinek szépségét egész Szabadkán elismerik. Az ő arcképét akartuk megszerezni múltkor én és Dide. 18 éves még csak. Igen szép. Az irigy nyelvek (persze az asszonyok) azt beszélik róla, hogy festi magát. Nem igaz. — Egy kis eset. Ohrmann Kálmánnának egy rózsát küldött egy bankhivatalnok. Az asszonyka megmondta férjének, mire ez kérdőre vonta az illetőt. A bankhivatalnok: ‚Egy szimpla vasárunénak mindenki küldhet rózsát.‘ A férj kihívatta. Erre a bankhivatalnok nyilvánosan bocsánatot kért. — Hogy ennyit megtudtunk, az az érdeklődést bizonyítja.”

BÍRÁLAT

Brenner József

A vallató kő című műfordítására

Kedves ecsém!

Legjobb lesz így. Nem jó az embernek hivatalos hangon beszélni; annyiival is inkább, mert itt nem indokolt. Barátságosan figyelmeztetek (ha ugyan nem veszed rossz néven) hibáidra, amikben ez a kis rigmus — sajnos — igen bővelkedik. Biz a szegény kritikusnak jobb lett volna nem születni. Annak soha sincs igaza, az mindig hazudik. Természetesen ezt a poéta urak mondják. Én nem védem a kritikus urakat, hisz tudod, hogy szeretem őket, ezen (talán felesleges) szót pedig azért hozom fel, hogy ne gondold rólam, hogy én a verset oly szemüvegen nézem, mint azok a kritikusok, kik az irigység setét üvegét illesztik be a bírálat okulárjába.

Hah! elég jól kifutottam e nyakatekert hasonlatot! Be ne küldd a Bácskai Ellenőrnek!

A jelige szép. Nagyon szép. Talán nem is méltó a műfordításhoz. Fel-

veszem tehát a tollat s reszkető kézzel az ő szépségétől áthatva írom meg e firkát!

Kedves fattyú! Te nem vagy tisztában a műfordítással. Te azt hiszed, hogy az a német ö. m. a. f. költemény Csáki szalmája, abból te annyit veszesz fel, amennyi tetszik, azután annyit hagysz ki, amennyi tetszik. Az nem úgy van. A műfordítás általában nem nagy munka. Annál inkább elvárja tehát a közönség, hogy az a poéta tökéletesen írja le a német költő gondolatát, a hangulatot, a szóképeket jól visszatükrözve. Nem is szólva arról, hogy a műfordító keze meg van kötve a versforma megválasztásában. Mert ez a külső hasonlóság jelképezi a hangulatban uralkodó azonosságot. Igazán mondom, egészen meghökkenem, mikor azt hallottam tőled, hogy Gellert eme remek technikájú darabját választottad a műfordításra. Fickó! Hisz ez pengő jambus keresztimmel. Ez után kellett volna menned. Pedig a te technikád még gyenge, sánta.

No de rajta! Kezdjük előlről.

A cím helyes, a „vallató híd” nekem helyesebb, mint a szerző címe. Aztán így szólsz:

Egy ostoba paraszt suhanc
Megjött az utazásból,
Ki is igen jeles vala
A csúnya hazudásból.

Ilyenkor olyanformán van a jámbor (bágyadt) kritikus, mintha egy éhes oroszánt ráengednek egy csikóra. Mit gáncsoljak? Hol kezdjem? Feltűnik rögtön, hogy magyar versformában van írva 8-as és 7-es váltakozó sorokkal. Ez nem helyes. Ez a strófa nem fejezi ki az eredetiben foglalt gondolatot. Legalább alexandrinban írtad volna. Milyen sőtöltelék az az is? Inkább írtad volna: „Aki... stb.” Milyen kifejezés ez: „A csúnya”? — Aztán a rím: „hazudásból, utazásból” tövei ugyanazon raggal. Fűlsértő.

Midőn megérkezett, akkor
Így szóla öregéhez:
„Láttam, midőn közeledtem
Egy nagyváros széléhez,
. egy kutya
Jött felém, de

Mi ez? Az eredetinek a kicsüfolása s megcsonkítása? Öreg, ez kicsit furcsa. Úgy látszik, téged a rím vezet, nem a gondolat vezeti a rímet. Általában igen gyarló vagy a rímben, ez baj, no de haj! Mielőtt tovább haladok, egy kis rímleckét adok, nézd, hogy pereg a rím e próza sorain, míg másnak ez kin, s míg mást a sírhoz vezet, nekem ez élvezet! Eh! hagyjuk! Ne viccelődjünk! A strófába a gondolatot átvinni nem szabad, s azt ok nélkül megszakítani tilos! A technika szinte gyarló. 3—4 nem annyira.

Miért kicsi híd? Sortöltelék?
 Kis dolgom. Mért kicsi? Sortöltelék?
 A 8. strófa még tán a legjobb.
 A fiú ijedelmét elég jól festi ez a kifejezés:
 „A fiú szűkül, szepeg”
 Az alliteráció helyén van.
 Táti nem helyes itt.
 9-ben: Néhány hibát eltekintve, helyes.
 Jó: „Azt mondtam, hogy . . . Nem jól mondtam.”
 Helyesen festi a fiú ijedelmét.
 A rímek bosszantóan gyarlók.

Az egész darabnak nincs értelme. *A tárgyról egy szó sincs elmondva.* A tárgy a *vallató híd*, és egészben éppen az az eset az érdekes, hogy az atya hogyan ijeszti meg a fiút. Erről pedig egy szó sincs. Így tehát az egész egy részlet, mely rossz rímekkel ellátott próza.

Föl lelkem! Sietek iskolába!
 Nem bírálhatom tovább gondosabban, mert sietek.

Sietek hozzád, kinek nevét lantom zengendi, sietek hozzád, kinek képe lelkemben múlhatatlan vonásokkal van bekarcolva, sietek hozzád, kit örült képzeletem lát holdvilágos éjjelen a lilimok közt, te szép, te bájos,

mondhatlan kellemű bájhölgy.
 Pax vobiscum!
 Szerető lelked

Kosztolányi

Ám ha a költő önérzetének, becsvágyának és lázadó türelmetlenségének még meggyőzőbb dokumentumait keressük, egy másik bírálatánál s egy október hatodikára írt emlékbeszédénél kell hosszabban időznünk. Furcsa, de törvényszerű, hogy készültsége ezekből világosabban kiolvasható. Azért törvényszerű, mert a fogalmiságra váltható tudás, a „tananyag” mindig könnyebben fölmondható, mint az egyszeri, a sajátos költői mondanivaló. Ezért — miközben a költő Kosztolányi még éppen hogy versel — a tanulmányíró, a bíráló már a korabeli tudományosság eredményeinek birtokában értekezik.

Egyetlen, de önmagában is igen meggyőző példája ennek az a bírálat, melyet az önképzőkör 1901. november 17-i ülésén Grüner Andor nyolcadikos tanuló *Vigasz a könnyekben* című Goethe-fordításáról előadott. Terjedelmére és alaposságára nézve egyaránt „kimerítő” ez a dolgozat, de egyetlen passzusa sincs, amelyben a szakmai érdekeltég komolyságát érezni ne lehetne. Mint a *Mostoha* előszavában elmondtuk, a tizenhét éves Kosztolányi nemcsak a kor magyar műfordítóinak ismeretéből, de a műfordítás történetének s elméleti problematikájának ismeretéből is fényesen vizsgál ebbe a bírálatában. Ismeri a tartalmi és formai hűség korlátait és lehetőségeit. Jártas a prozódia területén, megvan benne a nyelv természete iránti érdeklődés, és közel tud férni egy nagy vers szelleméhez. Ez a tudás képesíti arra, hogy költői hajlamai már ekkor tudatos szakértelemre váltva úgy működjenek, olyan avatottan

egy idegen remekmű elemzésében, ahogyan az egyik mester a másik mester munkáját részeire bontja, illetve összerakja. Azokból a részletekből, amelyekben a jó műfordítás kritériumairól szól, nemcsak az tetszik ki, hogy költőnk mennyire fölötte érzi magát osztálytársainak, hanem az is, hogy a műfordítást, akárcsak későbbi éveiben, már ekkor is elsőrendű költői hivatásnak tekinti és vallja, hogy erre is éppúgy születni kell, mint az írói vagy költői pályára. Ezzel magyarázhatjuk, hogy ilyen alaposággal foglalkozott egy igénytelen önképzőköri versfordítással.

Külön tanulsága ennek a bírálóknak, hogy a műfordításról itt képviselt elvek élesen elütnek azoktól, amelyeket a *Nyugat* fiatal költője gyakorlatban képviselt s a *Modern költők* előszavában tételesen is megfogalmazott: a szabad individualizálás elveitől. „A szobron mindig ketten dolgoznak: a szobrász és maga az anyag. Ilyen munka a műfordítás is. Egy szobrot kell más anyagból megformálni vagy zenedarabot kell más hangnembe, más hangszerre transzponálni. Nekem a legfőbb ambícióm, hogy szép magyar verset adjak, amely az eredetit lehetőségig megközelelti.” Ami a szépség eszményét illeti, ennek — ismeretes — igen sokszor meg is felelt, de a hűség normáit olykor nagyon is lazán értelmezte. Egyike lett a műfordítás „szép hűtlen”-jeinek, amint Rába György e tárgyban írt könyve, *A szép hűtlenek* címében is hangsúlyozza. (Budapest, 1969.) Az impresszionista-szimbolista ízlés jegyében az ifjú Kosztolányi sokszor érzékenyebb a vers hangulata, zeneisége, mint képeinek rajza, szerkezete, jelentésének lényege iránt. Még az *Über allen Gipfeln*ről 1920-ban általa kezdeményezett műfordítói versengésben és vitában is az viszi félre, hogy ujjongó zenét, vad menáttáncot vél hallani a versből és ezt érzi fontosnak a tolmácsolásnál. (Kardos László: *Tóth Árpád*. Budapest, 1965. 347.) Később — az érés folytán — a műfordító is egyre dísztelenebb, puritánabb és plasztikusabb lesz. A szerkezet, a pontosság, a „gyémánt”-tisztaság s a természetesség jut nála uralomra, egyszóval klasszicizálódik. (Rába György: I. m. 318—351.)

A szabó forgó műfordítás-bírálat elméleti és fejlődéstörténeti jelentősége elsősorban abban van, hogy a benne foglalt elvek lényegében egybehangzanak az érett műfordító gyakorlatával. „Igaz ugyan — mondja az önképzőköri értekezés, feleselve a későbbi Kosztolányi esztétikai elveivel —, hogy a hangulat, az eszme eredetisége, nagysága az, ami a költői alkotásokat nagygyá, kerekdeddé alkotja, a *belforma* az, ami a költeményekre a szépséget leheli s minek hiánya a művészi alkotást teljesen megsemmisíti, de azért feltétlenül megköveteljük a költőtől, hogy az eszmét, a hangulatot csinosan, művésziiesen adja.” (*Mostoha*, 100. Kiemelés: D. Z.) A szolgálai másolás és a szabados átköltés végleteivel szemben azt vallja, hogy „A műfordítónak általában fel kell oltadni a tárgyban s azt lelkében újra kell alkotni; a műfordítást a fordítandó darab hatása alatt írja s azt adja vissza belsőleg híven, főleg a hangulatot és eszmét; sokkal kisebb hibát követ el, hogy ha a szavak görcsös fordítását hanyagolja el, mint hogyha épp az előbbihez ragaszkodva feláldozza az érzést, a tartalmat, mert a költő az eszmékért, az érzelmekért írta azt meg, nem a formáért, a pusztá szavakért.” (Uo. 102.) „A *lényeg*et, a *belső*t domborítsuk ki tökéletesen, mely kovásza az egész műalkotásnak.” (Uo. 104.)

Föltűnhetett, hogy ez a formaszemlélet, amely „puszta szónak” tekint a formát, nem éppen dialektikus, de ennek ellenére csak sajnálhatjuk, hogy *A szép hűtlenek* szerzőjének figyelmét elkerülte ez az értekezés. Rába György ugyanis igyekszik tetten érni azt a fordulatot, amelynek során a dekadens névvel illetett modern költészet iránt Kosztolányi ellenszenvből rokonszenvbe csap át. Valamikor 1905 és 1907 között megy végbe ez a fordulat. Kiss Ferenc füzete, *A beérkezés küszöbén* külön kis fejezetet is szentel ennek a kérdésnek (Budapest, 1962. 44—57.), s bizonyára másoknak is szembe kell majd nézniök vele. A műfordító Kosztolányi tanulmányozóinak föltétlenül. Nos, ezt a vizsgálódást rendkívül megkönnyíti, a folyamatot egy új oldalról világítja meg a szóban forgó bíráló. Ismeretében azt mondhatjuk, hogy amint az Aranyon, Reviczkyn és a századvég neoromantikáján iskolázott ízlést s a hagyományos realizmusból elvont elveket a költőnek ki kellett nőnie, föl kellett adnia, hogy modern költővé válhasson, úgy a műfordítónak is hosszú időre föl kellett adnia az Arany Jánostól tanult eszményeket, hogy nagy antológiájának, a *Modern költőknek* szerzőivel fesztelen, bensőséges kapcsolatot létesíthessen.

Schmausz Dezső, mikor a *Sírvirágokat* bírálta „tárgy, tartalom, alapszeme, forma és rím szempontjából”, külön-külön vette vizsgálat alá a verset, s ha költőnk már ekkor is nagyvonalúbb, azért a hagyományos poétika szabályait még ő is eléggé tiszteli. Bírálói keresettnek, sőt szecessziósnak minősítik olykor, jelezve, hogy ízlése már előbbre járt, de ez az előny még alig lépésnyi lehetett, s Arany és Reviczky vonzásából még nem szakadt ki. Ezekhez az elvekhez hűtlenné kellett válnia, hogy a modern versek finomabb rezgéseit, imponderábilis sajátságait közvetíthesse. S mikor majd klasszicizálódik a műfordítói stílus is, már nem a hajdani merev formájában, hanem a közben meghódított készségek birtokában felelhet meg igazán a hűség eszményének.

Mindez persze semmit sem módosít azon a tényen, hogy a szóban forgó bíráló igen magas szakmai színvonalat képvisel. S a fiatal szerzőnek gondja van rá, hogy készülségének egyetlen eleme se maradjon homályban, ami azt jelenti, hogy a bírált műfordítás egyetlen hibája fölött sem siklik el. Az értelmezés tévedéseire éppolyan szigorral mutat rá, mint a folyamat, a nagyobb egységek ügyetlen széttördelésének vétségeire. „Csupa apró kis szócska: *én, el, mit* stb., melyek lelkiismeretlenül be vannak gyömoszölve a tetrameter jambusba értelem nélkül.” (*Mostoha*. 105.) De sorra veszi a prozódiai hibákat, hím- és nőrim süket összecsendítésének példáit s a nyelvtanon vett erőszak eseteit. S mindent úgy meggyőzően, ahogy idős mester kezeli fiatal kezdők kísérletét.

Ez a munka, amelyre nézve leginkább érvényesnek látjuk az évkönyvnek azt a megállapítását, hogy a hetedikes ifjú produkciói messze meghaladják az önképzőkör szintjét. És ez az a munka, amelyik minden részletével mutatja ennek az aránytalanságnak, tehetség és keret aránytalanságának többször említett képtelenségét. A hasonlat, hogy idős mester kezeli így egy kezdő kísérletét, ezt az aránytalanságot is kifejezi, ha hozzátesszük, hogy a tudástöbbletchez itt nem társul elnéző türelem. „Végtelen ízléstelenség” — mondja egy helyen; „hibák éktelenítik”; „prózaik és rossz”; „technikája igen gyenge, kezdetleges”; „Goethének

valódi megcsúfolása”; „s összességében az a leghitványabb, amiért feláldozza az egészséget”. És így idézhetnénk még tovább is a jellemzésbe szőtt minősítéseket, de nem azért, hogy a költő gorombasága kitesse, hanem hogy a gorombaság mögötti mélyebb indíték: az alacsony keret iránti türelmetlenség érzékelhető legyen. S ennek lényegén az sem változtat, hogy a bíráló, miután lehengerelte a fordítót és hallgatóságát, ilyen kegyes biztatásra és jóvendülésre vált át: „De a mi feladatunk nem az, hogy egymás kudarcán tapsoljunk. A buzgalomért dicséretet, a munkáért baráti kézszorítást adunk s azt mondjuk: előre! Igen, előre; ő még fog jobbat is alkotni, ne csüggedjen, a kezdet *nehézsége* s nem a *tehetetlenség*, vagy éppen a *lelkiismeretlenség* látszik munkáján. Tanuljon jelesebb műfordítóktól, Szász Károlytól, tanulmányozza Ábrányi, Récizky technikáját, emelkedjék fel Arany műfordítási elvének magaslatára, s százszor, ezerszer jobbat fog alkotni. Tisztítsa meg felfogását a kicsinyes felfogásoktól, az üres külsőségektől, de azért ne vesse el a súlykot.” (Uo. 110.) És így tovább.

Lehetett ezt lojális lélekkel viselni a megbírálnak és a hallgatóságnak? Vagy a tanárnak, mikor költőnk azzal magyarázta bírálatát terjedelmességét, hogy „irányadó munkát” akart készíteni az önképzőkör műfordítói részére? Ha muszáj volt, lehetett, s bár Kellert Benő talál mentséget a fordító, Grüner Andor számára, ebben az esetben mindenkét főhajtásra készítetett a teljesítmény nagysága — így került jegyzőkönyvbe a bírálat —, de a szerző fölényének és súlyának terhe idegesítő nyomásként nehezedhetett az önképzőkörre. A felek aránytalansága, s az a tény, hogy fölényével költőnk nagyon is élt, megmérgezte a közeget, s törvényszerű, hogy mikor a rutinosan egyensúlyozó, türelmes Gaál Ferenc tisztét a vehemensebb Révfy Zoltán vette át, ez a képtelen helyzet robbanáshoz vezetett.

Amilyen értékes adatokat kínált az előbb áttekintett értekezés Kosztolányi készültkének és helyzetének rajzához, szemlélete, „világnézete” és főleg retorikai vénája szempontjából, majdnem ilyen tanulságosan az az emlékbeszéd, amelyet az aradi vértanúk emlékére tartott rendkívüli ülésen, 1901. október 7-én mondott el. Kiss Ferenc monográfiája tud ugyan róla, többször idéz is belőle, de — a *Mostohából* kimaradván — szövege különben ismeretlennek mondható.

Ahhoz azonban, hogy az emlékbeszéd magvasabb patriotizmusát érdeme szerint mérhessük, meg kell ismerkednünk ennek az időszaknak egy másik, ugyancsak ismeretlennek tekinthető költeményével, amelynek csupán első hat sora olvasható *Álmodtam, álmodtam* címmel a Kosztolányi összegyűjtött verseit tartalmazó kötetben. (Budapest, 1962. II. 278; 1964. 684.)

ÁLOM

Álmodtam, álmodtam
távol Ázsiáról,
messze Ázsiáról,
ragyogó napfényben,
dicsőségben fürdő
magyarok honáról.

Oh, hogy felébredtem,
könnyel telt meg szemem,
mert fájt látni nekem,
a sötétség után
milyen fényes dicsőség
ragyogott mindenem.

Hogy odaszállt lelkem,
mennyországba' járlam,
mert hazámat láttam
fénylő dicsőségben
s nem hitvány, görnyedő,
rút rabszolgaságban.

Láttam őseimet,
kacagány volt rajtok,
villogott szép kardjuk,
hogy az ülközetbe
rohantak, dübörgött
a parlag alattok.

Láttam őseimet,
láttam eget rázó,
villámot szikrázó
nyilokat, ahol csak
jártak, a csatatér
piros vérben ázó.

Hallám a kürtöknek
kiváló fúvását,
a mének futását,
hej szegény hazámban
ily képeknek dehogy
lelhetni most mását.

Oh, hogy felébredtem
és sírva fakadok,
oh mért nem hagytatok
az álom ölében,
édes feledésben
oh mért nem hagytatok.

Álmodni, álmodni
messze Ázsiával,
távol Ázsiával,
ragyogó napfényben,
dicsőségben fürdő
magyarok honával.

1900—1901

Az *Álom* voltaképpen egy meg nem született, haténekes, a régi magyarok ázsiai életéről szóló eposz előszava, amint arról a hatodikos nagydiák naplójából értesülünk. (Kosztolányi Dezsőné: I. m. 67.) Érzés-

köre és magyarságszemlélete sem eredetinek, sem korszerűnek nem mondható. Ugyanaz a műltszemlélet és benne tovább, melyet Berzsenyi, Kölcsey és a fiatal Vörösmarty alakított ki, s amely a századforduló tájára már sokban és sok helyen érzélgős nosztalgiává hígult. A divat kiszúrte, elherdálta belőle azokat a feszítő energiákat, amelyek például *A magyarokhoz* klasszikus strófáit Berzsenyinnél, *Zrinyi dalát* Kölcseynél vagy Vörösmarty *Zalán futását* éltetni tudta. A régi dicsőség emléke ostorozó, alkotó cselekvésre buzdító példa volt ezekben a versekben, s ahogy az alkotó cselekvés közelsége és konkrét társadalmi programja távolodni és enyészni kezdett, a fölnövő nemzedékek annak arányában sínylették meg hiányait is.

Kosztolányinak ez a verse is akkor született, amikor még nem volt mivel föltölteni az irodalomtörténeti örökséget. A sablontól azonban valamelyest így is elüt, a fiatal lélekteltség nem elégszik meg a halott sémákkal. Eszmei föltöltéshez, újraterejtéshez nem lévén mondanivalója, az érzés ellágyítása, a nosztalgia fölédesítése révén próbál érvényt szerezni a maga megindult bőségének. Az álomnak ez a dalszerűsége, stilizált érzelmessége, az egykori múlt idézésének ürügyén voltaképpen azt az egyetemesebb érdekű múltba révedést futtatja ki, amelynek példái a *Négy fal között* verseiben olyan gyakran beleütöközünk.

Persze, ez a korai vers formailag igen kezdetleges, s még Kosztolányi akkori szintjéhez mérten sem mondható sikerültnek. Az alapgondolat ismételtetése néha alig hoz figyelemre érdemes variációt. Az ötödik szakasz ritmusa és rímélése annyira nehézkes és suta, hogy alig hihető: ezt a megoldást a költő akár e sorok születése pillanatában is véglegesnek tartotta. S mikor a hatodik szakaszban a kürtök és ménék futásának fájdalmas hiányát fölpanaszolja, már-már humorosan hat a patetikusság hangja.

Am a versben szóhoz jutó nosztalgiát mégis hiba volna mulandó érzésként kezelni. A hajdani dicsőség emlékképei élete során többször föl-fölrémlelenek emlékezetében. S közét ehhez a régi magyarsághoz ősein át, családjá révén is szorosnak vallotta. Igaz, a *Számadásban* megjelent híres vers, az *Életre-halálra* minden vonatkozásban összehasonlíthatatlanul érettebb, mélyebb, mint a szóban forgó *Álom*, de nedveket ebből a gyökérből is szívott. A dicső múltba révedés hajlama később csitul ugyan, de a *Négy fal között* egyik *Magyar szonettje* még egyenesen így intonál:

Almodtam én is fényes Ázsiáról,
hol harcra fú a vágató magyar,
aranymezőkön jártam messze, távol,
hol hősebet piros virág takar.

Ehhez a réveteg patriotizmushoz képest bizony ember- és valóságközelibb az a másik, amelyet az október 6-i emlékbeszéd példáz.

Mint az efféle emlékbeszédek a századfordulón, Kosztolányié is föl-idézi a szabadságharc emlékét, és bő teret szentel az elbukás miatti fájdalom érzéseinek. Ezek kifejezésében sokszor éppolyan dagályos, mint az egykorú szónoklatok többsége, s történelemismeretéből is hiányzik az a korszerű tudás, amely az 1848–49-es szabadságharcot a maga bonyo-

lultságában láttatná. De nemzeti gőg helyett a veszteségérzés hatja át. S bár szemléletének naivul romantizáló jellege lépten-nyomon kiütözik, az események földidézésének egész hangoltsága olyan írói ígér, aki a frázissá koptatott emlékek mögül az igazi emberi tartalmakat és tényeket igyekszik kihámozni.

Igen szembeötlő, hogy az Aradon kivégzett tizenhárom tábornok vértanúságát nem a szólamok nyelvén, hanem az események földidézése révén igyekszik érzékelhető közelségbe hozni, vagyis hogy nem az érzések, hanem az anyag, a látvány felől építi emlékbeszédét. Krónikási tüzetességgel követi a kivégzés eseményeit, s eközben a tárgyias mozzanatok mindig új tápot, fedezetet adnak a megrendültségnek, de leíró-elbeszélő természetük révén tagolják, sőt ellenpontoszák is a gyász ünnepléses áramlását. Egy helyen például a nemzeti függetlenség ügyének jelentőségéről szónokolva az érte hozott áldozat nagyságára tér, s ilyen megrendült kifakadás formájában: „Oh, hogy éppen nektek kellett ezt véretekkel öntözni, dicső tizenhárom? Vagyha az ég azt rendelte, hogy meghaltok, mért nem söpört el a háborúi zaj, mint a falevelet a szélvihar? Vagy azért kellett az akasztófán meghalnotok”, hogy jelképpé váljatok? Ám ezt a retorikus vívódást a gyötrelmes emlékek hirtelen epikus jellegű közlés, higgadtabb menetű elbeszélés váltja föl: „A váróra alig verte el a két órát, a katonaság, mely egész éjjel őrködött, talpon volt már. A várkapu is csikordult: a lelkészek jöttek. Belépve a komor cellákba, valamennyi tábornokot forró áhítatban találták. Ott térdepelt sok a feszület előtt a gyertya fénykörétől megvilágítva.”

Bizonyára olvasmányaiából tudja, hogy a papokra mély benyomást tett a látvány. Érdemes megfigyelni, hogy ezt az adatot miként tudja a beleérzés, beleképzés révén intenzívebb élménnyé avatni: „Azokról a sárga, szenvedő arcokról, kiégett szemekről lesugárzó fényözön oly furcsa volt! S a lelkészek (...) megfélelmezve hivatásukról térdre estek előttük, s hozzájuk imádkoztak, mint a szentekhez.” Az amúgy is drámai helyzet ezen a ponton már mitikus nő, s nagyon is teatráliássá. De nyomban jön ismét a tárgyiasabb leírás: „Azután mindegyik megbízatásokkal látja el lelkészét, vagy átadja neki csekély hagyatékát, ki egy órát, ki egy inggombot, hogy juttassa családjához. Lázár Vilmos Winkler Brúnónak három levelet ad át, hogy azt beteg nejének nyújtsa, Aulich, Lahner, Kiss szintén írások, levelek átadásával bízzák meg meghittjüket. Vécsey azonban komor és borús, mert elszegényedett családjának sorsa lebeg szemei előtt. Schweidel csak fiát szeretné kebléhez ölelni, Kiss Ernő meg még egy diadalmas csatában vezényelni.” Lehet, hogy forrásai eleve ilyen drámai fokozatossággal sorolták az adatokat, de nagyobb a valószínűsége, hogy a hatásfokozás, az effektusok színeire is ügyelő változatosság az ő műve. A Kiss Ernő virtusában föllobbanó élelkebb színre például ilyen komorabb tónusú mozzanat következik: „Damjanich arca a legsötétebb a foglyok közt. Bizalmatlan, majdnem szóttalan; sehogy sem tud könnyre olvadni. Egész éjjel szivarozik, úgyhogy midőn belép hozzá Sujánszky, egész füstfellegben találja. Az ágyra dőlve olvasgat egy könyvet, mit beléptekor félretol, s a legbizalmasabb beszélgetésbe elegyedik vele.” Aztán elképzelve a celláról cellára járó papok érzéseit, el-

oldva magát az epikum pórázáról, így sóhajt föl: „Mennyi lelki erőnek kellett lenni bennük, hogy végignézhessék az élet utolsó vergődését, midőn mindegyikhez a szeretet (...) érzése mellett az eszme sokasága fűz.” S már nem lep meg, hogy ebből a fájdalmas képzelgésből a következő mondatban ismét szilárdabb közegbe lép: „Schweidel Szabadkán lakó rokonainak pénzt küld, Török és Knézich igen komorak és szótlanok, s egész éjjel a feszület előtt térden állva imádkoznak. Pöltenberg, minél közelebb lesz az óra, annál inkább reménykedik, mert gyermekei azt írják levelükben, hogy szabadulása majdnem bizonyos. Nagy-Sándor Görgeit tartja minden okának ...”

A tárgyias részletek és az érzésgondolat közvetlen kifejezésének ez az egymást váltogató ritmusa voltaképpen azt célozza, hogy az emlék tragikus drámaisága minél több oldalról, több alakban kerítse hatalmába a hallgatóságot. S e célból nemcsak a krónikások följegyzéseit, de a környezetet s a tájat is mondanivalója érdeke szerint idézi föl Kosztolányi. Szépírói élelmességének talán ez a legnyilvánvalóbb jele, mert alakító igyekezete ilyen helyeken látszik a legpörébben. „A hűvös őszi szél patyolatistára fújta a kék égboltot, egyetlenegy felhő sem látszik rajta, csak a hold ballag lassú, vészjósló csendességgel, s éles körvonalakban tünteti elénk a vár komor homlokát nagy ablakaival. Azokon az ablakokon csak áttetszett az a tizenhárom gyertyavilág. A fájdalom már nem marcangolta lelkeiket, alább hagyott, s csak tompán sajgott.” Enyhe malíciával azt lehetne kérdezni: honnan tudja, hogy tizenhárom ember lelke milyen állapotban volt azon az éjszakán? Nyilvánvaló, hogy ez a tudósítás, akár előbb a hold vészjósló járásáról földidézett kép, a költő képzeletének műve. Akár ebben a szintén személyes közelséget szuggeráló helyzetképben a kozmikus vonatkozású mozzanatok: „Így telt el az idő rettenetes lassúsággal egynegyed hat óráig, midőn a katonaság már kivonult a vársáncba. Az ég csak nem akarta felnyitni szemét. A hold halványodott már, de egyetlen sugár sem mert feltekinteni a szürképókhálós mennyboltozatra.” S ez az alakító élelmesség, mely mindent a tragikus eseményhez hangol, mindenütt így bánik a táj s a kozmosz közönyös anyagával.

Mindenütt, ahol csak lehet. Mert mindenütt mégsem lehet, s az ízlés és az arányérzék már ekkor is elég éberesen működik. Igen jellemző, hogy ott, ahol a kivégzés iszonyú mozzanatait idézi föl, szemérmesebb ez az expanzív alakítókedv, s engedi, hogy elsősorban a tény, a látvány hasson. S ha a kommentáló buzgalom mégis közbeszól, szavait illően rövidre fogja: „Három gránátos előlép s a vezénylőtisztre figyel. A kard lesújt, a tizenkét fegyver eldördül, a tábornokokat füstfelleg fátyolozza. Kiss Ernő még él, ... a golyó csak vállpercét érte. Hirtelen odalép más három katona s közvetlen közélről a fejére sütik a fegyvert. Csak a tiszt vezénylése s a lelkészek imája hallatszik. Az egyik az éghez szól, a másik a földhöz rögzik. Hét óraker már vége volt mindennek.”

Beszélnünk kellene még arról, mennyi más eszközzel operál még a drámaibb hatás érdekében. Miként nagyítja ki Damjanich alakját, s hogy a megrendült kérdésekkel, meditációkkal, reflexiókkal, kommentárokkal miként fokozza föl az emlékezés pátozát, s az étletszerű földidézéssel miként hozza gyötrelmes közelségbe, — de terünk kevés, s máris itt

ágaskodik a következő kérdés: milyen természetű ez a lángoló patriotizmus, s milyen szerepe van az önképzőkörben?

Hogy nagy szerepe van, az bizonyos. Rákóczi, Széchenyi, Kossuth, március 15, október 6 emlékét minden évben díszüléssel ünnepli meg az önképzőkör, s ez csak egyike az iskolai ünnepeknek. Kosztolányi minden ilyen alkalommal szerepel. Többnyire emlékbeszéddel, de őriz a díszkönyv egy Csáth Géza-művet is 1904-ből. Ez is Rákóczit ünnepli.

Íme egy március 15-e alkalmából megtartott díszülés műsora 1901-ből: „1. A *Himnusz* Kölcseytől, énekelte a férfikar; 2. Elnöki megnyitó; 3. A *Nemzeti dal* Petőfitől, szavalta Kellert Benő; 4. A *márciusi ifjak*, írta és felolvasta Kosztolányi Dezső; 5. *Rákóczi kesergője*, énekelte a férfikar; 6. *1848. március 15.* Petőfitől, szavalta Turzai József; 7. *A múlt és jelen vezéreszméi*, emlékbeszéd, tartotta Salamon Győző; 8. Az *1848 c. vers* Jakab Ödöntől, szavalta Schmausz Dezső; 9. Az *Előre c. vers* Tóth Kálmántól, szavalta Sántha Endre; 10. *Kossuth-nóta*, énekelte a férfikar.” (*Mostoha*. 88—89.)

Elég kiadós műsor, s a címek alapján tartalmaznak is elképzelhető. Hogy a valóságban milyen volt, öblös-e vagy hiteles, dagályos-e vagy valóban ünnepélyes, ma már nehéz megtudni. Bizonyára nem volt gyöngébb egy-egy ilyen műsor az országos átlagnál, hiszen az iskola is a jobbak közé tartozott. Az évkönyvek által megőrzött tanárszónoklatok általában hangzatosabbak, mint Toncs Gusztáv Mikes-könyvének a patriotizmust példázó passzusai. Negyvennyolc eltiprásának traumája, a magyar hősiesség tragikus példáinak tudata, a nemzet elbukásainak emléke általában manifesztálónak teszi ezeket a hazafias szövegeket. „De vigyázzunk! — inti hallgatóságát említett beszédében Csáth Géza is. — Zászlaja itt lobog köztünk: visszahozta Kossuth Lajos. Kibontotta ezt a régi zászlót 1848-ban, diadalmasan, büszkén repült újra. Nem rongyolódott össze az idők szelében, hiszen az van reá írva, hogy a *szabadságért!* Ki írta rá? Rákóczi Ferenc! Mi látjuk e zászlót, s lelkesen követjük. Főlesküszünk rá, s megáldjuk Rákóczi kezét, aki először lobogtatta.”

A hangzatossága mellett azért is jellemzőnek mondható ez a szöveg, mert a cselekvő hazafiság konkrét problémái, a megoldatlan nagy nemzeti kérdések hiányoznak belőle. Hiába mutat előre, lényegében a múlt-ról beszél. S ebben az október hatodikára írt Kosztolányi-emlékbeszéd sem különbözik tőle. A magyar értelmiségiek hazafias érzéseit ekkoriban két kérdés tartotta izzásban: a nemzetiségi kérdés és az Ausztriától való függés. Az előbbiről Szabadkán — iskolán belül — nem illett szónokolni. Tapintat és illendőség egyaránt így kívánta. Az utóbbiról pedig nem volt szabad. Nem tiltották ezt drákói rendeletek, de a kiegészítés elleme ekkorra már úgy szétszivárgott, hogy Deákot és Kossuthot önkéntelenül is együtt tisztelték a századforduló iskoláiban. Igen jellemző, hogy az aradi mártíromságot idéző Kosztolányi, mikor előadása végére ér, a lázító, gyötrelmes emléket ilyen föloldó konzekvenciával zárja: „Míg a nemzeti szellem kriptába volt zárva, az elnyomatás, a visszahatás keserű évei alatt lelkünk oltárán áldoztunk emlékének, — mert, ah, sokat szenvedtünk még ezután is. A nemzeti eszme felébredésekor, 1867-ben a kegyelet újra feleleveníttette emlékeiket, s most már díszes

gránitoszlop s Zala György művészi remeke jelzi e tragédia helyét, melyre nemcsak mi viszünk koszorút, hanem még az idegen nemzetek is könnyet ejtenek a világszabadság mártírjainak sírhelyénél.”

Jellemző ez a fölöadás azért is, mert a hatodikos gimnazista naplójából tudjuk, hogy a kamasz Kosztolányi haragos indulattal gondolt a Habsburgokra, s ez az indulat az 1905—1906-ban fölcsapó nemzeti lázadással is még teljes lélekkel tud azonosulni. Röviden azt lehetne mondani, hogy az önképzőkör hazafias szellemére a konzervatív liberalizmus türelmes és tüntető jellege ellenére is anakronisztikus nacionalizmusa a jellemző. Annak illúziós, büszke és búsongó magyarságszemlélete. A jobbokban akkor érik ez igazi patriotizmussá, amikor magába érleli a jogfosztott, elnyomott, nyomorgó milliók s az elnyomott nemzetiségek fölszabeditásának gondolatát.

Liberális jellege folytán ehhez eléggé nyitott is. Fokozottan vonatkozik ez Kosztolányira, akiben a társadalmi viszonyok fölismerésének képessége szinte olyan erős, mint a nemzeti érzés. A kettő azonban nem forr össze nála szervesen, s patriotizmusa még évekkel később is csak annyiban üt el a szokványos hazafiságtól, „hogy a múltból földézett véres és szörnyű árnyak, a paraszt egzotikus vadsága s a kitalált történelmi jelenetek látványos színjátéka révén a személyiség heves forrongását és szenzációéhségét is kifejezhette, ill. kielégíthette”. (Kiss Ferenc: *A beérkezés küszöbén.* 70.)

És most jutottunk ahhoz a ponthoz, ahol Kosztolányi sok megnyilatkozásának valódi értelme megnevezhető. Amit Kis Ferenc a személyiség heves forrongásának nevez, másutt szenzációszomjúságnak, az már ebben az önképzőköri szereplésben is érzékelhető. Zsengébb alakban ugyan, mint később, de épp ezért nem is nevezhetnénk forrongásnak, inkább a személyiség ajzottságának, a világban való jelenlét erejének. Nevezhetnénk ezt az egzisztálás képességének is, s ha emlékszünk a hatodikos gimnazista filozófiai meditációira s az egyetemista „filozófiai eksztázisaira”, akkor annál inkább. Ez a képesség, ennek állandó jelenléte okozza, hogy nagyságtudatát, kíméletlen bírálatait, fennkölt tanácsait, folytonos ütközéseit, amelyek különben az önteltség, a nagyképűség és az összeférhetlenség benyomását keltenék, ma is — megmosolyogva is — komolyan tudjuk venni. És teátrális alakításait is. Amikor vonakodva kezdi el a Goethe-versről készült gyöngécske fordítás bírálatát; amikor nagy magasságból arról elmélkedik, hogy kritikusok és szerzők „mint víz és tűz. És valamint ezek sem lesznek egy testvérek soha, úgy közöttük sem fogja semmi, de semmi lerombolni a válaszfalat, míg a világ világ, míg ember ember lesz; annál nehezebb ez egy önképzőkörben, hol a lángoló ifjú vérben az ambíció nemes vetélye lüktet, mely küzdeni, harcolni kíván s nem szíveli meg az útmutató, vagy éppen bíráló szót.” Igen: „az ambíció nemes vetélye”, ez itt a lényeges, amiben a nemes akkor fejezné ki gondolatainkat, ha a *magas* fogalma is benne foglaltatna. Jelenthetné ez azt is, hogy a gondolkodás, a problémák itt a létezés arányaiban merülnek föl: „míg a világ világ, míg ember ember lesz”. A versek többsége is ezen vívódik: vagyunk s egyszer meghalunk; mi marad belőlünk?; s azon, milyen fájdalmas és édes meghajolni a sors előtt! A műfordítás-bírálat a kérdés alapelveivel néz szem-

be, az október hatodikára írt emlékbeszéd érzékenységünk legbensőbb rétegeit akarja fölverni. Tudja, hogy az önképzőkör közönsége nem tud vele szárnyalni, de amibe belekezd, abban itt is teljes lélekkel vesz részt, s bizonyára nagyon komolyan gondolja, amikor elsorolja, milyen készütség kívántatik a jó műfordításhoz: „A fordító merüljön el a költő lényébe, ismerje annak életét, körülményeit, vágyait és szenvedését, ismerje meg azonkívül nemcsak magát a nyelvet, hanem a népet is, mely azt beszéli, ismerje annak szellemét, tökéletesen bírja a nyelvet, melyen fordít, legyen gazdag szóbősége, kezelje a jelentésárnyalatokat, értse a fordítás csinját-bínját.” (*Mostoha*. 103.)

Hivalkodás volna ez, a partner lehengetésének szándéka? Talán ilyen elem is van benne, de ennél sokkal több is: az életre, a *nagy vendégségre*, a férfimunkára készülő szellem hivatásláza, a vállalkozás arányainak pátusza. Enélkül a rengeteg műfordítás, vers és iromány, amit ekkoriban termel s maga a termelőkedv szívós kontárkodássá szürkülhetne, de a dolgokban és ügyekben való koncentrált jelenlét s a magas igény révén lökészerű lendületekkel fejlődhet. A munkakedv is így nyeri el jelentőségét. Mikor bírálata hosszúságát magyarázza, a nyomósabb oka ez: „másrészt pedig munkakedvem ragadott ily messzire, mert mindig szeretettel és kedvvel dolgoztam rajta. A munka egyedüli élvezetem és büszkeségem.” (*Mostoha*. 111.)

S ennek a vallomásnak, ha a munkát a „nagy vendégség”, a férfimunka, a „jó multság”, egy sikeres élet gazdagabb fogalmának részeként képzeljük el, bizvást hitelt adhatunk.

Ennek a magyarázatnak a világánál kell még egy pillantást vetnünk első nagy lázadásának, s az iskolából való kicsapatásának eseményére is. Friedmann Ferenc Csokonai (*Dorottya*járól írt bírálatát elemezve azt vetette a kritikus szemére, hogy dolgozata üres és tudálékos, hogy „A bíráló gyakran használja a gúny kétélű fegyverét, pedig aki ezzel él, annak biztos talajon kell állnia, mert másként kinevetik. A rómaiak is kifütyülték az ügyetlen gladiátorokat, mi is kinevetjük Friedmann, aki a germanizmus ellen szól, bár maga is germanizál. Hát magyarul van mondva, ez magyarul van mondva? Ez a legrettentőbb germanizmus.” Szavai végeztével a vezető tanár kijelentette, hogy „Friedmann bírálatának hangja nagyon is komoly és korrekt, árnyéka sincs benne a gúnynak; a titkár germanizmus ellen szól, bár maga is szokott germanizmust használni.” Kosztolányi erre helyéről fölugrott, s indulatosan így vágott vissza: „Sohasem használok germanizmust, ha használtam, mutassa ki!” Révfy erre azt jegyezte meg: „Majd alkalomadtán”. Kosztolányi az előtte levő könyvet a padhoz csapta, s a tanárhoz közelebb ugorva így szólt: „Ez gyerekség! Tudok annyit, mint a tanár úr! Különben én itt nem maradok, az ülést itt hagyom!” S így is tett. Később visszament Friedmann bírálatáért, hogy az esedékes fegyelmiben fölhasználhassa, de ez már lényegtelen. Tudjuk, hogy csúful alulmaradt: kizárták az iskolából. (*Mostoha*. 94—95.).

Szemponktunkból már nem is ez a kifejlés a fontos, hanem az affér ütközéspontja, a vád, hogy ő is használ germanizmust. Fontos ez azért is, mert fényt vet az iskola és az önképzőkör egyik legszigorúbb, leggyakrabban elhangzó követelményére: a tiszta magyarosság igényére, más-

részt arra — és ez a tanulságosabb —, hogy Kosztolányi mennyire a szívére vette a gáncsol. A róla elmondottak alapján ezen a ponton már joggal rögzíthető, hogy Révfy tanár úr sértése nemcsak a gőgöt sebezte föl, de azt a folyton ajzott hivatástudatot is, amelyben a nyelv szeretete és szolgálata igen magas szerepet töltött be. Az ifjú Kosztolányi úgy érezhette, hogy egzisztenciájában érte igaztalan támadás, így lázadása, éppen gőgös szenvedélyessége folytán, az ügyeiről való gondolkodás, a bennük élés intenzitásának fokát is jellemzi.

Talán nem túlzunk, ha végezetül azt mondjuk, hogy ez a hivatásláz nagyban részes abban, hogy kudarcaiból, vereségeiből mindig valamilyen magasrendű bravúrral vágta ki magát Kosztolányi. Miután kicsapták a gimnáziumból, magántanulóként kitűnően érettségizett. És később is, már érett korában a rázúduló támadásokból és elszigeteltségből olyan művekkel vágta ki magát, amelyek előtt barát és ellenség meghatottan tisztelgett: a *Néróval*, az *Édes Annával*. Az Ady-pör vereségére a *Marcus Aurelius* válaszolt, s Révfy tanár úr gáncsára a nyelvtisztító Kosztolányi kötetnyi cikke s az író gyöngyözően eleven és ékes magyarsága lehetne a válasz, — de hát a nagy művek nem elszigetelt ingerek szüleményei, hanem a személyiség teljes értékű válaszai a létezés kérdéseire. S Kosztolányi önképzőköri működésében is az a fontos, hogy ez volt az első fórum, az első műhely, az önképzés porondja, ahol tehetségét mozgósította, ahol magas igényét a küzdelem, a megvalósulás valódi közegében próbálhatta ki, ahol a létezés kérdéseire adandó nagy feleletek írói erőpróbaikat elkezdhette, ahol először mérhette, fizelhette hivatalos részesként édességeit és keserűségeit annak a nagy vendégségnek, amelynek végül halhatatlan számadója lett.

FEHÉR ÉS FEKETE

Csernik Attila képvilága

JUHÁSZ ERZSÉBET

A Csernik Attila-i képvilág egészen konkrét és körülhatárolt. Betekintés egy egészen szubjektív, emberközpontú végtelenbe. Körülhatároltsága adva van a színekben. Két szín (szín valóban?) variálódik: a fehér és a fekete. Érzelmi körülhatároltságot revelál ez. A színek tehát központi szerepe van a cserniki képen. Nincsenek árnyalatok. Vakító fehér, morbid figurák ülnek vagy állnak fekete végtelenben, hol s mikor, ki tudja, talán örökké. E fehér figurák lezártága végérvényes; egyetlen örökre megállított mozdulat tölti be a képet. Nincs mozgás.

Élesen körülhatárolt, állandó tragikum tör fel ezekből az örökre megállított mozdulatokból, valami a nem menekülhetsz-érzésből. (Ég felé forduló fejek, könyörgés nélkül: hiábavalóság.) Konstans szomorúság üt át a képen. Fehér és fekete ilyen éles találkozása: fájdalom. Mennyire reménytelenek a mozdulatlanág e vakító fehér sziluettjei!

Különösen érdekes új vetületet kapnak ezek a rajzok, ha összehasonlítjuk őket a korábbi művekkel. Csernik tíz év óta jelentkezik önálló alkotásokkal. Az első periódus egyik képének a címe: Iroda (a képen a következőképpen: ADORI). Nyomasztó karkai világ. Az önmagából kifordult ember, bőr nélkül, agyvelő nélkül, tartalma: újságfoslányok.

Itt a legsúfoltabb a cserniki kép. S ezen túl kezdődik a fokozatos leegyszerűsödés. Leegyszerűsödés? — technikai szempontból igen. Egy kristályosodási folyamat, egyfajta tömörítés indul itt meg. A POHARAK című ciklus mozgalmassága (kocsmá, részegek, zenészek) egy egészen konkrét valóság jegyeit tartalmazza, kevés áttétellel, a hangsúly a mozgalmasságon, a dinamikán van, a kép láttat és nem sejtet. Az egyéniség itt még inkább kívül van jelen. Ebben van az, ami alapvetően más az újabb képeken, rajzokon. E képek egyik legfontosabb ismérve, hogy a technikai leegyszerűsödés folytán (Sziluettek) a kép nem láttat, hanem sejtet. A hangsúly tehát a tömörítésen van. E vakító fehér, élesen metszett sziluettek az asszociációk egész sorát indítják el, az egyetlen közttség a fekete-fehér erős érzelmi velejárója. (Egyes népeknél a gyász színe a fehér: morbid, mozdulatukban örökre megállított figurák.)

A cserniki kép tehát a régebbi részletezően figurálisból kontúrjaiban figurális képpé fejlődött. A tömörítés itt már addig jut el, hogy az ember mozdulatának vagy testének egy részletét mutatja csak be. Ha az emberi mozdulat örökre való megállítást a pillanatfelvételhez hasonlítjuk — úgy itt már kinagyítási technikát látunk (nyak s a fejből egy rész, a testből egy rész stb.). A morbiditás itt még kifejezőbb.

A kikristályosodás itt következik be végérvényesen; az erős, dinamikus mozgásban lévő képek után az egyetlen apró részlet megragadása.

De nemcsak az ember mozdulatlanságra kárhozott mozdulatai mutatkoznak meg fehér fájdalomukban ezeken a rajzokon, hanem egy-egy lágy vonalon átüt egyfajta megnevezhetetlen báj: líra. S ott, ahol a fehér és a fekete találkozik: izzás. Nem hiszem, hogy a felszínen túl is ellentmondás marad e figurák morbiditása, s ugyanakkor ez az izzás. A morbiditás — egyfajta külső tartalom, a színhatárokon kezdődik a belső. Sejtetés ez is.

A mozdulatlanság az, ami előhívja a képen uralkodó harmóniát. Az izzás így válik mélyizzássá, a zajlás s a mozgás is így mélyzajlássá és mélymozgássá — hisz a kép stabil, sőt morbid — márványszoborszerű —, a történéis belül van, s ami belül van, nem törhet fel egy mozdulatban — annyira nem, hogy már csak ez ellenkező út választható: a kinagyítási technika, a tömörítésnek az a foka, amikor egyetlen részlet kristályosodik ki, egyetlen részlet izzik fel fehérén vagy feketén a megnevezhetetlen végtelenből.

Az újabb Csernik-rajzokon az egy-egy mozdulaton átütő líraiság mellett a groteszk elemei fejeződnek ki. Csak ez a két érzelem fejeződik ki konkrétan, illetve csak a két érzelempólus nem tud megmaradni a maga cserniki halkságában.

Az újabb képeknek egyik legerőteljesebb darabja az önarckép. Fekete végtelenbe vajt fehér alak. Messze-messze mögötte: senki. Egyetlen vonás sincs az arcból: sziluett. A személyiség eltűnése? — nihilizmusba torkollás? — Egyetlen kikristályosodott részlet mutatkozik meg — egy körvonalazott mozdulat —, a sejtetés itt a legteljesebb. Halkan és fehérén izzik a kép: teljes a befeléfordultság. Élek az első pillanatban bizarrnak ható mondattal: Csernik többet és tömörebben nem vallhatott volna magáról. S ehhez egy teljesen bizarrságmentes mondatot fűznék még: Csernik vajdasági festő. Ez a befeléfordultság bizonyítja leghívebben, hogy nem a személyiség eltűnéséről, hanem annak nagyon erőteljes meglétéről van szó.

Tér és idő nélküli alkotásoknak mondhatnánk ezeket a Csernik-rajzokat, ha tekintetünk megmaradna e morbid fehér és fekete izzású sziluetteken, de ez a figuraleegyszerűsödés, tömörítés, s a fehér és a fekete szín egyeduralma egy más vetületből nézve új asszociációkat vonz. S ennek az új vetületnek a kiindulópontja éppen az előbb közölt tény, az adott mélyréteg, hogy Csernik vajdasági festő. Vajdaságban ma is van egy eredeti, de ebben az eredetiségben már kisszámú népréteg, amely hordozza még magában az egyszerűséget, közlésmódjában (sziluettek), öltözködésében (fekete ruhás öregasszonyok). Fekete és végtelen tud lenni a sár, és ha leesik a hó — végtelen fehérség lepi el a sima vajdasági tájat. A cserniki kép nézésekor szükség van egy ilyen vetületre is, s így már nem nevezhetjük őket tér és idő nélküli alkotásoknak.

Hiszem, hogy e rajzok konkrét tervének és idejének megtalálása (át-tételezen bár) nem szűkíti le ezeknek az alkotásoknak az értelmét, hanem talajt adva számukra — mélyíti hitelüket.

SZEMLE

A „MEGSZAKÍTOTT GONDOLAT” KÖLTÉSZETE

Koncz Istvánnak hosszú éveikig csak egy-egy verse, vagy verseinek emléke, híre volt jelen, irodalmi életünkben, sőt sokszor a még meg nem írt versnek a híre is — s így hatott: mindig bizonyos távolságból. A távolság szöge változtatott csak azon a képen, amit versei rajzoltak meg költőisége és költői szemlélete természetéről. Paradox helyzetben alakult ki tehát Koncz István költészete — mindig jelen volt, és mégis ismeretlenje maradt irodalmunknak. Kivételes eset ebben az önfittogató, üres szölamokkal, vásári színekkel, hirtelen sikerekkel ékeskedő irodalmi életben! Nem tudjuk és nem tudhatjuk, hogy mennyiben határozta meg költészetét ez a paradox helyzet, de most „első”^{*} verskönyvének megismerése után bátran mondhatjuk, hogy költészetének természete határozta meg ezt a helyzetet, mégpedig nem véletlenül. Mert, úgy tűnik, a kötet megjelenése után is erősen jelenlévő, de ismeretlen, erősen ható, de elzárkózott, önnön köréin belül kiépülő, kifelé csak áttekinthetetlen áttételek útján ható költészet maradt az övé. Mivelhogy korábban sem volt alkalmas és most sem tűnik alkalmasnak irodalmi életünk az ő hitet, rendet, törvényt és értelmet dicsőre, szigorúan zárt költészetének, az ő sok helyütt megmunkálatlanul hagyott „megszakított gondolatának”, az ő kételyekkel telített és a groteszkig hajlított versének igazi befogadására. Talán mindvégig a költőkhöz fog szólni Koncz István verse, a költőknek mutatva meg a költői mesterség nagy terhét...

Koncz István hajszálahidon ment át a hallgatást és a beszédet elválasztó szakadék felett. Nem a körülmények, nem külső okok, nem a véletlenek sora vékonyította el ezt a hidat, hanem költészetének egyik központi meghatározója, mondhatnánk, költészetének forrása — *a küzdelem a verssel*. Mert egész költészete ennek a küzdelemnek a jegyében fogant, mintha csak azt példázná, hogy se élmény, se gondolat, se érzés nincs addig, amíg a szóval nem érintkezett, amíg a szóban nem öltött testet. Voltaképpen minden költészetnek meghatározója ez a tétel: a költészet autonomitásának sarkpontja, de nem vált minden költészetnek egyúttal témájává is, mert a küzdelem a verssel, a versért, voltaképpen a *versírás* maga, tehát munka, tevékenység, cselekvés, szolgálat, amit a költők legtöbbször elhallgatnak, eltitkolnak, bizonyítandó a mű „őszinteségét”, „kibuggyanását”, „titkát”, „misztériumát”. A *versírás* mint izzasztó emberi munka demisztifikálja a verset és leleplezi azt. Eltűnteti mindazokat a ködöket és fátylakat, amikkel sokszor és sokan magyarázni vélték és védelmezni is megkísérelték a „megmagyarázhatatlant”, holott épp az ellenkezőjét érték el: misztifikálták, meghazudtolták a verset. És ez a misztifikáció súlyos teherként nehezült különösképpen a mai költészetre;

* Koncz István: *ÁTERTEKELES*, Forum, Újvidék, 1970.

szkeptikus korban élünk, amelyben a forradalmárok is skeptikusak, és nem maradt már tér a titkokban és rejtjelekben fürdőző költői szó számára, le kellett mondania a világosságról és szabatoságról mint a mindenkori költészet legfőbb értékmérőjéről, hogy a homályosságot meghódíthassa magának, azt az állapotot, ami a mának és a ma költészetének leginkább megfelel és le kellett mondania továbbá a költészet romantikus hajlamairól is, hogy felismerhesse a költői munka, a versírás lényegét. Megrázó és kísértő dilemma elé állította mindez a költőt — különösképpen a gondolkodó költőt, azt, aki nemcsak látni és láttatni, hanem érteni és megértetni is akar.

Koncz István költészete eredendően gondolati, mindazoktól a meghatározóktól terhes, amelyek a költészetnek ezt a típusát a költői pódiumokról kizárják, a látványos plakátokról letörlik. Még élesebben mutatkozik ez meg, ha közel hajolunk költészetének gondolati perspektívájához és feltűnik előttünk az a sivár, színektől és árnyalatoktól mentes, csak a szóba, a fogalomba sűrített világ, amelyben a gondolat — a soha teljesen be nem érő, a soha egészen meg nem gondolható gondolat — a maga benső terében önmagával küzd meg (mint Koncz legjobb verseiben), és a kételyt meg a kételyt kifejező eszközöket: a groteszket, az ironikust, a fanyart hozza felszínre. Mert a gondolat Koncz István költészetének egyúttal anyaga és ellenpontja is. Pokla és paradicsoma egyidőben.

Mielőtt — mert költészetről és nem filozófiáról van szó — ennek a gondolatnak a *milyenségét* próbálnánk meghatározni, meg kell figyelünk, hogyan is funkcionál hogyan épül fel, hogyan strukturálódik Koncz István verse.

A kérdés megválaszolására nyilván nem a példaversek kiválasztása a legalkalmasabb módszer, mert az ő költészete egyenes ívű, nincsenek benne törések, elhajlások, más irányba és más területre való kiszállások, hanem az ismétlődések, a visszatérő *motívumok* megfigyelése. És különben is, a példavers alkalmas ugyan arra, hogy bizonyos helyen, bizonyos szempontból mélyfúrást végezzünk és hogy a felhozott anyag szerint definiáljunk, ítéljünk, az ismétlések azonban realisabb képet nyújtanak, mert a többszörös megjelenés az egyes motívumok állandóságára figyelmeztet, s minthogy kontextusuk, szövegbeli pozíciójuk minden versben más, a meghatározások és az ítéletek több irányú argumentálása s bizonyítása válik lehetővé.

Mit tekinthetünk egy költészetben ismétlésnek? A sok lehetőség közül említsünk meg csak néhányat: aktív vagy többszörösen aktivizált szavak ismétlődő visszatérése; azonosan strukturált szóképek ismétlődése; grammatikai formák, melyek szabályosságaikkal vagy szabálytalanságaikkal a vers súlypontjain térnek többszörösen vissza; írásjelek, melyek többször azonos helyen törnek meg a verset stb.

Koncz István költészetének egyik ilyen, majd minden versében visszatérő, újra és újra megjelenő motívuma a *mű*, mind általános, elvont értelemben, mind a költői mű belső terén konkretizálva. A mű fogalomkörén belül ugyanilyen szembetűnően ismétlődő motívuma verseinek a *szó* és a *vers*. S szorosan ezekhez tartozóan a *káprázat*, az *emlékezet*, a *tudat*. A *táj* új fejezete ennek az ismétlődési rendszernek: realitás is és irrealitás is egyszerre; a kontextustól és a pozíciótól függően, hol az előbbi, hol az utóbbi van előtérben. Ugyanakkor óhaj, áhítat és teher is: a versből való kikivánczolás, a versírást jelentő küzdelemtől való menedékhely (a *Tisza* fanyar tanúsága szerint) ugyanakkor „lekiismeret-sziget” is (az *Idill* tanúsága szerint). Ugyancsak a *táj* motívuma az, ami Koncz István költészetét „röghöz köti”, persze nem a költészetünkben megszokott és uralkodó értelemben.

A táj mindig tökéletes.
Hát gyakran számonkérem
magamtól a tájat.

mondja egy helyütt — tehát nem a „specifikus” tájat kell verseiben keresnünk, hanem a „tökéletes!”, azt, ahova a lelkiismeret tisztulásért kiszáll, azt, ahol a sors realizálódik.

Külön helyet foglal el e két motívumsor között a *távlat* motívuma, nemcsak azért, mert refrénként jelenik meg az egyik versben (A műhely távlata túl van minden képhatáron), hanem azért is, mert mintegy ellentéte mindannak a szkepszisnek, amivel az előbbi motívumok kontextusai és pozíciói mind átitatódtak — a kiutat jelöli a távlat, az elérhetetlent, a távolit, a hideget. A *Pietro Beretta* című versben így jelenik meg: „Hideg távlatot skandálok.”

Mindezeket *jelentés-motívumoknak* tekinthetjük, melyek azt a területet határolják be, amelyen Koncz István verse sarjad. Ugyancsak részben a jelentésmotívumok sorába tartozónak tekinthetjük verseinek visszatérő grammatikai ismétlődéseit is, hiszen a grammatikának is van jelentése. Ezek a motívumok viszont egészen közvetlenül vesznek részt a versek megformálásában, a versek külső és belső formájának strukturálásában.

Az ismétlődő grammatikai motívumok elsősorban a mondatszerkesztés síkján jelennek meg. Mondatai bonyolultak, sőt az olyan mondatoktól sem retten vissza, és sok helyütt épp tudatosan alkalmazza őket, amelyeknek a közvetlen jelentése homályban marad, nem világosodik meg, pedig a grammatikai forma szabályossága arról beszél, hogy a soroknak élesen megtervezett jelentése van, de ez a gondolat „megszakított”... A mondatszerkezetek bonyolításának Koncz Istvánnál az egyik leggyakoribb módja a közbeszúrás, a szavak és mondatok közé ékelt újabb mondat:

A távlat félti, —
— okos szó —
fokozódik a zaj, —
e rendet.

(*Ballada a lényegről*)

Még láthatóbban mutatkozik ez meg ezekben a sorokban:

Haszontalan képzelet
a cella
meghitt disze:

— tájbonctan, csók, filozófia, gazdaság, mértan, bosszú,
igazság, hatalom, vers...

— a cella végtelen.

... és megszületik a mérték.

(*A vers leleplezése*)

A nyelvi gyűrődéseknek és rétegződéseknek ilyen grammatikai formáiból épül ki a legtöbb verse. Nem rejtvényt képez ezekkel, nem akarja az olvasót enigma elé állítani, hanem annak a „fázó tudat”-nak a képszerű, látható, alakká minősített jelenlétét akarja közvetíteni, legtöbbször sikeresen, ami a

verssel és a versért való mindenkori küzdelem szituációja — mondjuk az utóbbi idézet kétszer lezárt, egyszer a végtelenben hagyott és egyszer a végtelenből indított mondatával. Teljesen tudatos eljárás, mely formát teremt.

A jelentésmotívumok és a legfontosabb forma-strukturáló motívum után külön kell megfigyelni az ismétlődések előfordulási kontextusait és pozícióit. Merthogy ezek a motívumok csak a megfelelő szövegkörnyezetben, az egyes versek szövegstruktúrájában funkcionálnak.

Figyeljünk meg két legsűrűbben előforduló motívumot: a *mű* és a *szó* motívumát egyes kontextusaikban.

A szó a legtöbbször előforduló motívum, így a legtöbb, a legváltozatosabb szövegkörnyezetben figyelhető meg, „milyen mély is a szó” indítja Koncz István a korábban írt *Magda* című verset. A szó itt a megdöbbenés, a mélység, az összetettség, sőt az öröm „túláradó indulata” jegyében jelenik meg, még nyoma sincs a későbbi szkepszisnek. A sóhajszertűen, csodálkozást-revelálónan megszerkesztett mondat egyúttal a költészetbe vetett bizalmat is jelenti. Ugyancsak a *Magda*-versben mondja:

csupasz ágak zörgései fenyegetik
és mindig csak kívülről az egyröptű szót

ami, bár veszélyt emleget, mégis a szó nagyszerűségét, a belülről veszélyeztethetetlen, még integrális szót dicséri. „A szó alakot ölt”, mondja a *Céltalan* szembesítésben még mindig a szóba vetett hit és remény jegyében. Az *Egérút*-ban megkérdőjelezi ugyan a szót:

nem hiszel
a szavaknak, ezért kerülöd, —
előttük lesütöd szemedet —
az értelmüket.

mégis a szó hitelének a nevében veti meg a „rossz mestert”:

És a rossz mester
cifra blöffje mögé
sem bújsz, aki letagadja jelentését
a szónak...

A szó-motívum kontextusa tehát a bizalom, a hit, a remény. Sőt a szóval mindent azonosítani lehet:

És a gondolat aránya, —
élethű képmásom a szó, —
a szóban halmozódik a vég.

(A létezés hirdetése)

A szó az a központi kategória, ami a verset megmentheti, a szó hitele az, ami a jelentéseket, a létezést hirdetheti. Mert: „lázad a szó / eltemetetlen a szó hangulata.” (*Antigoné, a királyleány*) Egyedül a halál előtt semmis a szó: „tizedrangú szó csak a vers ma — / jó barátunk a halál”, mondja a *Miljkovićot* idéző versében. Még valamire figyelmeztet azonban ez a motívum: a szó és a vers kettősségére. A szó sohasem azonos a verssel, sőt ellentétnek egymásnak s csak ritkán „keresztezi útját a versnek a szó”. Persze ezzel egy másik motívumsor küszöbéhez értünk: a vers kérdéséhez. Ha a szó a hitet, a reményt jelentette és jelenthette és a szó meg a vers nem kereszte-

zik egymást, akkor a vers már nem „egyörptű”, hanem teljesebb, összetettebb és funkciója is szigorúbb:”

Kihivom a verset,
 hogy igazolja létezésemet.”

(*Esszencia*)

A vers azonban nemcsak igazolja a létezést, hanem a létezés maga:

A tiszta szöveg: sors, Antigoné!
 Hálnék veled,
 a szöveg áruló üteme dicséri
 ölelése és a vers.

(*Antigoné, a királyleány*)

Így azonosodik a szó hitelének útján a vers, a szöveg a sorssal.

Eddig tart Koncz István versében az öröm és a remény, a rend és a törvény. A mű motívumsora, mely a szó, a vers és a szöveg motívumait egyesíti, már szkeptikusabb és ugyanakkor elvontabb kategóriája is ennek a költészetnek — a mű már nem az ember létezését igazolja, hanem az ember áll a mű szolgálatában: „tanúja légy a műnek”, mondja a *Ballada a lényegről* című versében. A mű azonban kegyetlen:

A fény
 meredek zuhatag,
 az élmény képzete; —
 a mű néz így vissza kegyetlenül.
 S parancs a megmaradás!

(*Üvegből van a szeme a halottnak*)

Az üvegszemű halott tekintetével azonos a mű nézése. A mű tehát, mint végső produktum, már elidegenedett kategória, függetlenedett és függetlensége által uralkodóvá vált. Ezért válhat aztán a szó, a vers és a szöveg motívumával szemben a mű motívuma ellenponttá: a mű kisiklott az ellenőrzés alól, és már nem a hit és a remény kontextusában jelenik meg, hanem a hitelenségében és a reménytelenségében. A mű diadala kegyetlen diadal: „Pontos utánzat: az ember és a fegyver hatalma.” S itt már a pátosz is megjelenik Koncz István versében, a halál és a bukás döbbenetének a pátosza, a vers retorikussá válik, trükk lesz belőle, mert a retorika együtt jár a groteszkkal, az ironikussal (Ítélet).

Logikusan és következetesen kiépített gondolati perspektíva az, ami a lelkes „mily mély is a szó”-tól a mű kegyetlenségének a meghatározásáig és a groteszk meg az ironikus kialakulásáig vezet. Ezt a kegyetlenséget, ezt a kegyetlen sorsot példázza tovább „az öröklét átka”, az, hogy a mű itt marad és hogy „műízléssel temet a végzetes / kacérsággal megidézett mese...” az *Ítélet* című versben.

Az ismétlődések, a visszatérő motívumok két irányból is meghatározzák Koncz István költészetét: a jelentés-motívumok a vers belső formáját, a gondolat milyenségét, a grammatikai motívumok pedig a vers felépítését, a költői beszéd sajátosságait. Nehéz a kettőt élesen megkülönböztetni, elválasztani pedig lehetetlen. Mert teljes az összhang a két motívumsor között, összefüggéseik nem véletlenek, hanem tudatosan kiépítettek. Mindkettő — a belső és a külső forma is — *jelenidejű*. Ami azt jelenti, hogy a vers kialakulásának, a vers írásának az idejében strukturálódik az élmény, a gondo-

lat; teljesen érdektelen, hogy mi volt a vers előtt, hogy milyen élmény vagy gondolat előzte meg a vers megírását: minden, amit a vers felhoz, minden, amit a vers megteremt, a jelenből fakad, abból a jelenből, amelyben *mindent* a verssel való küzdelem útján, a vers megírása közben, a szó és a szavak egymáshoz való kapcsolódása, fűződése teremt meg. Egy rendkívül fontos visszatérő motívum figyelmeztet erre Koncz István költészetében: a „meglopta” sűrű megjelenése:

És a csók meglopta a boldogságot.
(*A létezés hirdetése*)

vagy:

I. A mezőt meglopta az emlékezés.
II. Az emlékezést meglopta a pásztor.
(*Antigoné, a királyleány*)

és abban a kontextusban, amelyik a számunkra a legfontosabb:

Naponta meglopja az emlékezés
a szót:
(*A vers leleplezése*)

valamint, ugyanebben a versben:

Ez a táj!
Elragadó
biztonság, ahova visszatér
a képiro, ha a formát
meglopta az emlékezés

Az emlékezés, a meglopta kontextusában és az általa kijelölt pozícióban, akadálya a versnek, ezért a versírás az emlékezés leküzdése és a jelen, a versírás jelenének a diadala.

Koncz István egész költészetét meghatározó strukturáltságnak a teljes bemutatása kétségtelenül az alcímében apokrif képeknek és tanulmánynak nevezett *A vers leleplezése* című nagy, négyrészes költemény. A költemény négy tétele: az első a hangütés, a szituáció közlése, felsorolás, a második a „földobott kő furcsa példája” révén a vers környezetének, a versírás körüli jelenségeknek, a pillanatnak, a cellának, a szavaknak, a ritmusnak („Idegen zsarnok csak a ritmus!”) a felsorolása, látszólag rendszertelen közlése, amiben a már idézett kétszer lezárt, egyszer a végtelenben hagyott és egyszer a végtelenből indított soroknak külön jelentősége van, a harmadik leírása azoknak, akik „Személy szerint bekerülnek a képbe”, valamint amik „Tárgy szerint bekerülnek a képbe”, a negyedik tétel a vers lezárása, nem összegezés, nem eredményközlés, egyszerűen egy furcsa, ironikus zárófutam. Az egész költemény vers egy mcg nem született versről — a vers leleplezése, a vers misztériumának, titkának a robbantása. Voltaképpen beszédes példája egész költészetének.

Mit bizonyít mindez?

Azt, hogy Koncz István, mondtuk már, eredendően gondolati költészetű és ennek értékei nem a gondolat újdonságának, a gondolat helyes morális és etikai irányának az eredménye, függvénye, hanem a gondolkodás mozgásá-

nak, a gondolkodás szituációjának és eseményének, a *történő* gondolatnak a megragadása. Koncz István jól tudja, hogy a költő nem revclálhat sem filozófiai, sem morális értelemben új gondolatot, még magatartásformát sem, sohasem volt ez feladata, és nem is vállalta, hanem vagy a meglévő és a korban aktualizált gondolatot ismétli meg a költői eszközökkel újszerűen, vagy magának a gondolat kialakulásának a nyomát követi: a gondolkodás jelenében él, a földobott kő furcsa példája szerint. Koncz István, láthattuk, ezt az utóbbit választotta.

Mint dermedt
döbbenet a megszakított gondolatot,
álom-virágba csokrozza kezemet,
engem is letép ez a szüret...
(*Automatikusan az őszről*)

A „megszakított gondolat” az egyik legtöbbször előtérbe kerülő szituációja ennek a választásnak, az a szituáció, ami József Attilánál — költészetének hatását, elsősorban a tudat-versekét sok helyütt fel lehet fedezni Koncz verseiben — oly élesen merült fel:

Ős patkány terjeszt kort miköztünk
a meg nem gondolt gondolat

A tudat-motívumoknak az egész sora bizonyítja ennek az állapotnak Koncz István verseiben való állandó jelenlétét: „zürzavaros tudat motoszkál” (*Dráma*), „fázó tudat gyilkol künn” (*Tél, kristály és Etelka*) stb.

A verssel és a versért való küzdelem tehát a tudat síkján, a gondolkodás egzisztenciálisan fontos szituációiban játszódik le. Ezért oly fájdalmas oly nehezen elviselhető az a mozgás, a gondolat mozgása, ami a verset szavakba önti, formába kényszeríti: „S a mozgás rögzíti most (bennem a verset.” Tehát — s ez Koncz István költészetének meghatározásakor döntő fontosságú — nem a gondolat magát, a megtalált kérdést és a válaszoló feleletet hozzák felszínre az ő versei, hanem mindenekelőtt a *gondolkodást mint a létezés állapotát*, azt a szituációt, amelyben az egzisztenciális kérdések a legélesebben merülnek fel, mert folyamatban, megtörtetésben láthatjuk őket. A költészet, a költői eredmény szempontjából már alig tűnik lényegesnek, hogy a gondolat „megszakított gondolat”... Ez elsősorban, antropológiai szinten, a gondolkodásnak mint létezésnek a tragikus sorssal való azonosságát bizonyítja. Ezt azonban tartósan, határozottan, ellentmondást nem tűrően.

Ezek után már világos, hogy miért merül fel Koncz István költészetében oly sokszor a rend, a szabály, a törvény fogalma. Mindezek, számára, a sorssal ekvivalens fogalmak. A gondolat, a gondolkodás mindig feléjük irányul — értük vagy ellenük száll síkra. Költészete a gondolatnak, a gondolatban való létezésnek a zürzavaros tudat-tájait barangolja be és így a rend, a törvény, a szabály (az emberséges!) „ott künn” mindig óhajtott kikötő, ahova sohasem lehet megtérni, mert elérhetetlen, a szabadságtól nagyon is távolra esik.

És ebből következik, hogy a költő végül is leleplezi a verset, felismeri benne a „trükköt”, azt, ami megszüli az ironiát, azokat az eszközöket, amelyekkel visszaüt magára a szó mélységéért lelkesedő vers.

Szikár és dermedt Koncz István költészete: a gondolat, a megszakított, a meg nem gondolt gondolat és a fázó tudat terheit viseli magán, ezért csak ritkán melegedhet fel, mint pl. az *Automatikusan az őszről*, vagy a *Tisza* című versben. S a verssor sem tud felszabadulni a gondolat és a grammatika hatalma alól. Ezért Koncz István verseinek nincsenek szabad asszociációs

CSERNIK ATTILA

„Bőr, betű, és?”

sorai, nincsenek játékosan elfutó és megszakadó ritmusképei, verseiből hiányzanak a színek, a díszes metaforák, a válogatott kifejezések és szavak. Az érzelem is csak a gondolat síkjának fanyar gyümölcse. Tehát rideg költészet a Koncz Istváné, és haladási íve az egzakt közlés felé vezet. Éppen ezért aligha beszélhetünk verseinek stilizáltságáról; a sajátos struktúra-rendszer teszi szavait verssé. Verseiben a „táj értelme” ölt alakot, és ezt az alakot is „meglopta az emlékezés”. A szikár gondolat szikár formát talált; a tudat virágtalan, sivár, nappalt és éjszakát sem ismerő jelenében csak a „csupaszigetek” teremnek meg.

Bányai János

KRÓNKA ELESETT EMBEREKRŐL

Bálint Tibor: *Zokogó majom* (Egy élheterlen család kálváriája). Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1969.

A különös cím mögött egy, a regényben viszonylag kevés szerepet kapó kocsmacégére rejlik, elég azonban egyetlen pillantást vetni az alcímre, s máris megtudhatjuk, hogy az erdélyi Bálint Tibor műve, legalábbis formailag, családregeény. Vagyis abba a műfajba sorolható, amely múltbeli legkiemelkedőbb megvalósulásaiiban főleg a polgári társadalom felsőbb rétegei, leggyakrabban a nagypolgárság életét tárta az olvasó elé, s ily módon, éppen a kérdéses réteg társadalmi helyzeténél fogva, gyakran a történelem boszorkánykonyhájába is bepillantást engedett, aminek folytán a családregeény már önmagában is egyenértékű volt a „nagyregény” fogalmával, legalábbis ami a műfaj lehetőségeit illeti. E leginkább kiteljesedett változat mellett azonban találunk olyan családregeényeket is, amelyek az egészen a legutóbbi időig „történelem alatti” osztályok, mondjuk, az ipari munkásság vagy az agrárproletariátus életének ábrázolására törekcsenek (hogy csak a magyar irodalomnál maradjunk, Veres Péter *Balogh családját* említhetjük), sőt újabban az írók érdeklődése már egyenesen egy társadalmon kívülinek is mondható réteg, a lumpenproletariátus felé fordul. Már-már klasszikus példája ennek Fejes Endre *Rozsdátemető* c. kisregénye. Nem ok nélkül emeltük ki a műfaji meghatározást, mivel úgy tetszik a *Rozsdátemető* írója sem véletlenül választotta a kisregényformát: az ember ugyanis hajlamos azzal a gyanúperrel élni, hogy az ábrázolt rétegbe sorolható hősök egyénisége, belső élete nem lehet eléggé gazdag és bonyolult ahhoz, hogy teljes igényű „nagyrealista” megjelenítésük ne késztesse túlnyomóan a külső világ ábrázolására és ne idézze fel egyben az unalom veszélyét. Hogy e gyanúper mennyire indokolt lehet, azt sok tekintetben Bálint Tibor regénye is példázza.

Bálint ugyanis nem kevesebbire vállalkozik, mint hogy hagyományosnak is mondható nagyregényben írja meg Vincze Bélának, a

kispolgári színtről lecsúszott, képtelen találmányokkal kísérletező alkoholista kolozsvári péksegédnek és családjának, valamint hasonlóképpen nyomorgó messzeágazó rokonságának történetét a húszas évek végétől kezdve egészen az ötvenes évek elejéig, pontosabban az 1953. esztendő első pár hónapjáig. Vállalkozása ugyan sok tekintetben sikeresnek is mondható, elsősorban mert, számos megragadó részlet mellett, művében a kitűnően megrajzolt, emlékezetes típusok felsorolni is nehéz, gazdag tárházát vonultatja fel, iszákosokat, vallási rajongókat, prostituáltakat, félművelt és utópisztikus álmokat melengető széplelkeket, a mozgalomhoz csapódott és hatalomtól megszedült karrieristákat stb., éppen ezért sajnálatos viszont, hogy ezek a figurák kissé valahogy szertegurulnak, életrehívójuk képtelen igazán egybeforrasztani őket. Mind ezért nem holmi egységes cselekmény hiánya a felelős, ami talán ellentétbe is kerülne a regény tárgyából következő jellegével, hanem a mű laza szerkezete, alighanem már önmagában az, hogy a szerző rövid fejezetekre tagolja regényét, mondhatni, jelenetekre, amelyekben szereplőinek hol egyik, hol másik csoportját hozza előtérbe, s ily módon e fejezetek gyakran önálló novelláknak hatnak, némely esetben pedig kimondottan riportszerű benyomást keltenek. Más szóval hiányzik a regényből a belső kohéziós erő, úgyhogy talán nem megalapozatlan a feltevés, miszerint egy összefüggőbb, az egyes figurákról másokra való átváltást kifinomultabb „bujtatással”, „átöltéssel” megoldó ábrázolási mód közelebb vihette volna Bálint szándékát a megvalósuláshoz. Enélkül viszont nemcsak szétesővé válik a regény, olyannyira, hogy egyik-másik fejezetet akár ki is hagyhatnánk, vagy máshová iktathatnánk be, anélkül, hogy a regény egésze különösebb változást szenvedne, de ez a „tördeltség” sokszor a szerző nyilvánvalóan nagyepikai célkitűzésével, illetve erről árulkodó, egyébként nagyszerű nyelvi felkészültséget tükröző stílusjegyeivel is ellentétbe kerül, még ha az alábbiakhoz hasonló, bőséggel áradó és a mélyebb lényegbe hatoló sorokkal aránylag csak ritkán is találkozunk: „Reggel ötkor zengett a bőrgyár dudája; alig lehetett elhinni, hogy ezt a bőgő, szívetleket remegtető hangot gőzduda üvölti, oly céltudatosnak tűnt fokozódó, majd ellankadó ereje, amely a morgáshoz hasonlóan, új fenyegetéseket gomolyított vissza bensőjébe. Ahányszor megszólalt, nemcsak a takarók alatt meglapuló meleget fújta szét, de az emberekben is riadalmat ébresztett, s még kábult tudatuknak oda-lökte a mindig ismétlődő valóságot; ennek a dudahangnak Szamos-víz és nedves utcapor szaga volt, meszelés, áporodottság és szegénység szaga; tegnapi bűnökét vert fel az ébredő telepiekben, örökös mulasztásokért mart beléjük, s a fogalmaknak szilárdan összeálló anyagát rögtön darabokra zúzta.” Egy-egy ilyen részt olvasva ugyanis azt érezzük, a szerző most nagy lélegzetet vett, hogy nagy távolságot fusson be és valami nagyon fontosat mondjon el, ez utóbbi azonban legtöbbször elmarad, sőt rendszerint a futás is megtorpan a fejezetvég időelöttinek érzett akadályánál, hogy nyomban utána más irányba induljon a következő hirtelen

leállásig, s ezek az egymást szabályos időközökben követő „sorompók” végül is mintha bizonyos csírájukban meglévő lehetőségek teljesebb kiaknázását is meghiúsítanák (ilyen pl. a „földszintes bérkaszárnya” lakóinak különös éjszakai orgiája, amely így nem növekedhet igazán szimbólummá, továbbá „Kakas Bandi” illetve Böske halálának leírása, amelyek ekképpen, az egyes naturalista részletek költői elrendezése ellenére is, embrionális fokon megrekedtnek és erőtlennek hatnak). Ennek folytán végeredményben csak azt sajnálhatjuk, hogy a regényben megtalálható — ismétlem — kitűnő figurák hosszú sora bizonyos értelemben „veszendőbe megy” azaz egy laza epizódláncolatban kel életre csupán.

Pedig a szerző számára ténylegesen is kínálkozott a lehetőség, méghozzá nem is csak objektíve, hanem benne rejtett törekvéseiben is. A könyvhöz mellékelt fülszövegben ugyanis a következőket olvashatjuk: „...és mégsem az ezüst-gyártó péksegéd, a jelszó-mázolóvá átvettelt pincér és szélhámos, a kétfelésű cipész, a gyermekgyilkos cigánylány, a bibliás órásmester, a káderessé felkapaszkodott lumpenproli a regény igazi hősei. A regény igazi hőse a tisztaságra, igazságra és szabadságra vágyó emberi lélek.” A regény elolvasása után pedig nyilvánvalóvá lesz, hogy az utolsó megjegyzés Vincze Kálmánra, a péksegéd fiából lett újságíróra és íróra, a regény egyetlen értelmiségivé felvergődött alakjára vonatkozik, aki leginkább főhősnek tekinthető, s pályafutása révén egy fejlődésregény lehetőségét is magában hordozza. Ez azonban csupán lehetőség marad, mivel Bálint nem állítja annyira regénye tengelyébe Kálmánt, mint amennyire azt az környezetével szembeni helyzeténél (szellemi többleténél) fogva megérdemelné. Főleg azért kár ezért, mivel itt a szerzőnek, többi figurájával ellentétben (akiknek „belvilágát” valóban elegendő csak futólag feltárni), több lehetősége nyílt volna a belülről való elmélyültebb ábrázolásra, a gondolatvilág megmutatására (közbevetőleg jegyezzük meg csupán: azt, hogy egy lényegében az ösztönösség szintjén megrekedt figura is felmutatható belülről, teljes részletességgel is; méghozzá művészi szinten, arra éppen vajdasági példát is felhozhatunk — Domonkos Skatulya Mihályát), s mert ennek elmulasztása bizonyos értelemben paradox eredményt hozott: számos rendkívül élesen körvonalazott „karakterfigurájával” szemben éppen ez a regényalak hat kissé halványan. Kálmán esetében ugyanis némiképp elégtelennek érezzük, hogy lényegében csak bizonyos szentimentalizmussal ábrázolt külső életútját ismerhetjük meg, többek közt azt, hogy miképpen figyelnek fel rá egyes jóakarók és indítják el vagy lökik tovább a magasabb iskoláztatás útján, belső fejlődéséről ellenben, egy-két rövid felvillantástól eltekintve (pl. gyerekkori szorongásai, rettegése az iszákos apától, aggódása anyjáért, kamaszszereplése a közvetve vallási vakbuzgóság áldozatává váló Bárány Ili iránt stb.), túl keveset tudunk meg ahhoz, hogy későbbi meg nem alkuvó magatartását életútja által megalapozottnak érezzük, jóllehet a szerző ezt külön is hangsúlyozni kívánja, amikor Kál-

mánt felszólalásában a szerkesztőség ülésén erre az életútra hivatkoztatja. De nemcsak emiatt érezzük súlyos mulasztásnak Bálintnak ezt az adósságát hősével szemben, hanem azért is, mert ezáltal önmagát fosztja meg attól, hogy Kálmánt a regény egészét összetartó gerincként használja fel, olyan zsinégként, amelyre művének többi szereplőjét mintegy felfűzőgethetné.

Ezzel kapcsolatban úgy tetszik, mintha a szerző félt volna kissé Kálmán tudatát műve középpontjába állítani. Nyilván attól tartott, világát ezáltal túlságosan beszűkíteni kényszerülne, ezt a félelmét azonban nem érezzük eléggé megalapozottnak, mivel anélkül, hogy azt állítanánk, egyedül ez a beállítás hozhatta volna meg a kívánt eredményt, úgy tetszik, még ha egyenesen közvetlenül Kálmánnal mondatja is el családja történetét, akkor sem kellett volna annyi mindenről lemondania, mint ahogy azt első pillantásra hihetnénk, hiszen a nyomor „fenomenológiája”, már ami a külső jellemzőket illeti, voltaképpen rég az élet irodalom által feltérképezett területének tekinthető. Ezt figyelembe véve nyilvánvalónak látszik, miért is nem sikerült Bálint Tibornak a látható, hallható, tapintható és szagolható jelenségek precíz regisztrálásával nem szokványosan szólni tárgyáról és miért hat regényének számos eseménye olyannak, mintha már olvastuk volna valahol, ellenben, ha hősen keresztül igyekszik láttatni ugyanezt a világot, valószínű, hogy műve éppen a harmadik dimenzió, a *mélység* tekintetében pótolhatta volna mindazt, amit „széltében” esetleg veszített volna, talán túl is növe azt a helyenként némileg terjedős, kissé avultnak tetsző krónikaszerűséget, ami meglehetősen teherterelt jelent a *Zokogó majomra* nézve. Ezen túlmenőleg pedig úgy tűnik, ha Kálmán szubjektuma, mindenekelőtt intellektusa, „énregény” vagy legalábbis ehhez közelítő megoldás esetén szükségyszerűen nagyobb szerephez jut, ez egyben jobban előtérbe tolhatta volna a regény társadalomkritikáját is, jóllehet így is hiba lenne lebecsülni azt a közéleti angazsáltságot, ami különösen a regény vége felé kap hangot, s ami, bizonyos irodalmon kívüli gátló körülményeket figyelembe véve, egyenesen bátorságnak, kockázatvállalásnak is tekinthető. Bálint regényén ugyanis számos helyen érezhető egy bizonyos (a romániai magyar irodalomban legalábbis szokatlan) distancia, sőt ironikus viszonyulás az elmúlt negyedszázad számos történelmi eseményével szemben: így például a szocializmus „hivatalosai” sem sokkal rokonszenvesebbek a régi világ hasonszörű képviselőinél, daliásan pozitív hősokeket meg éppen nagyítóval is hiába keresnénk benne. De a szerző ezzel kapcsolatos hitvallásának érzékeltetésére talán érdemes néhány sort idézni Vincze Kálmán már említett szerkesztőségi felszólalásából, ami után munkájától megválni kényszerül: „... Hiszen amúgy is sok már a hős körülöttünk... de egyre kevesebb a megértő ember... Lehet, hogy helytelenül ítélem meg a helyzetet, de szerintem a hősoke sorozatgyártása helyett oda kell hajolni a panaszló szájak elé... Mert minden kisember sérült... és az igazság és a művészet az ő egyetlen táplálékuk... És nincs olyan elv vagy

eszme, amelynek fényénél fölöslegesséknék és ostobáknak ítélhetők meg őket...” Azt már egyáltalán nem ünneprontásként, csupán a teljesség kedvéért tesszük hozzá, hogy e hang időszerűségét némiképp csökkenteni, hogy a regény Sztálin betegségének hírével zárul, s ez — meglehetősen, a szerző szándéka ellenére — kissé azt sugallja, hogy a diktátor halálával olyan korszak zárult le, amelynek elmúltával a könyvben ábrázolt negatív politikai-társadalmi jelenségeket már hiába keresnénk. Ez azonban nem esztétikai kifogás, és nem érinti igazán a regény értékeit, egyébként pedig esztétikai természetű észrevételeink sem jelentik voltaképpen ezek megkérdőjelezését, csupán meglétük ellenére támadt hiányérzetek, s a választott regényformával szembeni bizonyos kételyek kifejezései. Mert bezárólag hangsúlyozni kell, hogy Bálint regénye mindenképpen mély emberséggel átitatott, arányaiban, de fogyasztékosságai ellenére megvalósulásában is, impozáns vállalkozás, olyan mű, amely felé érdemes komoly figyelemmel fordulni, s amelynek behatóbb, részletesebb elemzése minden bizonnyal újabb, ilyen jellegű rövid recenzióban fel sem tárható értékek napfényrehozatalát is jelentené.

V. Z.

DISPUTA

A NEMZETISÉGI VISZONYOK OBJEKTÍV FELMÉRÉSÉÉRT

Az alábbi írást Bozóki Antal, a KSZ tartományi bizottsága nemzetiségi bizottságának titkára azzal a kéréssel juttatta el szerkesztőségünkhöz, hogy közzöljük a folyóirat Disputa rovatában, mert dr. Rehák László korábbi cikkével kíván polemizálni. Kérésének ezennel eleget teszünk.

A Híd 7—8. számában (1970. július—augusztus) dr. Rehák László „Kívánt segítség és hívatlan atyáskodás a nemzetiségek érvényesülési folyamatában” című írása arra késztetett, hogy hozzászóljak a felvetett problémákhoz és kérdésekhez a nemzetiségek gazdasági, társadalmi-politikai, kulturális stb. afirmációs folyamataival kapcsolatban.

A nemzeti viszonyok a tartomány és szélesebb társadalmi-politikai közösségeink politikai életének egyik központi kérdését alkotják, és olyan politikai realitást képeznek, különösképpen Vajdaság szempontjából, tekintettel soknemzetiségű lakosságára, amelyről csak az apolitikusok nem vesznek tudomást.

A nemzeti egyenrangúság megvalósítása a társadalom demokratizálásával mind jobban a mikrostruktúrába, az öngazgatás alapszubjektumaira, tevődik át, a társadalmi-politikai közösségekre, öngazgatású munkaszervezetekre és intézményekre, a dolgozó ember hatáskörébe, ezáltal mind kevésbé függ az állam jogi-normatív megoldásaitól, és mind kevésbé azoknak eredménye (vagyis mind kevésbé formális egyenrangúság).

A nemzeti egyenrangúság és a nemzeti viszonyok nem mechanikus és nem statikai, hanem dialektikus-dinamikus kategóriák. A nemzeti viszonyok általában egy társadalom társadalmi-gazdasági viszonyaitól, társadalmi berendezésétől, valamint a termelés és az elosztás természetétől függenek.

Jugoszláviában a nemzeti egyenrangúság alapját az öngazgatáson alapuló szocialista viszonyok (a termelésben és az elosztásban), az egységes társadalmi-politikai és gazdasági rendszer (ezen belül a munka iránti javadalmazás elve és a gazdaság piaci jellege), valamint a szolidaritás képezik. Az árutermelés törvényei kihatással vannak a munkatöbblet mozgására, ezáltal a munka- és társadalmi közösségek, a nemzetek, valamint a köztársaságok és tartományok gazdasági viszonyaira is. Ennélfogva, a szocialista társadalmi közösségnek a gazdasági törvényszerűségekkel összhangban kell keresnie a nemzetiségi viszonyok nyílt kérdéseinek haladó elvű megoldásait, a gazdasági és a normatív egyenrangúság mind teljesebb összehangolásának útjait.

A nemzetiségi politika elveinek következetes, többé-kevésbé sikeres vagy sikertelen alkalmazhatóságának vizsgálásakor és a gyakorlati életben való realizálási lehetőségeinek mérlegelésekor, vagy ennek a politikának a bírálásakor nem utolsósorban tartományunk, valamint szélesebb

társadalmi-politikai közösségünk gazdasági helyzetéből kell kiindulnunk. Ha ugyanis a gazdaság adta lehetőségekről, annak objektív helyzetéről nem veszünk tudomást, akkor az utópista idealizmus csapdájába esünk.

Lenin még az első világháború előtt írt műveiben rámutatott a gazdasági kizsákmányolás, elnyomás és a nemzeti elnyomás szoros összefüggésére, és kihangsúlyozta, hogy „csak a teljes gazdasági és politikai felszabadítás semmisítheti meg a nemzeti elnyomás minden lehetőségét”. (1.) Tehát, a társadalmi-politikai (ezeken belül pedig a nemzetiségi) viszonyok harmonikussága, stabilitása szoros összefüggésben van egy társadalmi-politikai közösség lakosságának gazdasági helyzetével (tekintet nélkül a nemzetiségi hovatartozásra). Tehát, az eddig elért eredményeket, sikereket vagy következtelenségeket, a politikai deklarációk, irányelvek és a gyakorlati élet szimmetrikusságát vagy divergensségét is nem utolsósorban ebből (gazdasági helyzetből) kiindulva kell magyarázni. Vonatkozik ez nemcsak a nemzetiségi politikára, amely a belpolitikának és a Párt összpolitikai koncepciójának (platformjának) jelentős része, hanem a társadalmi élet és a társadalmi viszonyok minden jelenségére is. Ennélfogva, a progresszív politikai elvek, irányzatok és törekvések gyakorlati kivitelezése, alkalmazása nemcsak a „jóakarattól” vagy szubjektív tényezőktől függ (habár ezek jelentőségét sem szabad lebecsülni), hanem elsősorban a reális, objektív gazdasági helyzettől, lehetőségektől és viszonyoktól.

A nemzetiségi politika sikeres gyakorlati alkalmazása szerves összefüggésben van ezekkel a tényezőkkel (objektív és szubjektív), amelyek közül a gazdasági kétségtelenül az elsődleges (*conditio sine qua non*). Ugyanakkor az anyagi bázist és a felépítményt elválaszthatatlan kategóriákként kell vizsgálnunk, dialektikus-dinamikus egységükben és viszonyulásukban, mert ha túlhangsúlyozzuk az ideológiai felépítmény és az azon belüli viszonyok elsődlegességét, akkor nyilvánvalóvá válik, kifejezésre jut e két kategória antagonizmusa, és ezáltal lehetetlenné válik a társadalmi jelenségek gyökerének, eredetének felismerése. „Az a tény, hogy az általunk vizsgált esetben olyan tartományról van szó, amely túlnyomórészt vagy kizárólag mezőgazdasági és kisipari jellegű, még külön is hozzájárult a nemzetiségek gazdasági-társadalmi helyzetének sajátos alakulásához.” (2.) Erről bővebben: A nemzetek közötti viszony időszerű kérdései az öngazgatású társadalomban, Dr. Mezei István: A nemzeti egyenjogúság regionális gazdasági tényezői Vajdaságban, Forum 1969., Mirnics Károly: Vajdaság sorsa a nemzetiségek sorsa, *Híd* 7—8., 1970. július—augusztus.)

A nemzetiségek egyenrangú és relatív egyenletes bekapcsolódása a társadalmi munkába és a termelő viszonyokba alapján véve elsődleges és döntő tényező a társadalmi-politikai életben a nemzetiségek helyzete és a nemzetiségi viszonyok konstituálódásához — az öngazgatásban és a jövedelemelosztásban, a szocialista demokrácia közvetlen formáiban és a társadalmi-politikai életben való részvételre általában.

A nemzetiségek gazdasági helyzetének alakulásában jelentős eredményeket értünk el a háború utáni általános gazdasági fejlődésben. Ma már szinte jellegzetes, hogy a nemzetiségi összetétel a társadalmi munka alapterületein, mindenekelőtt a termelésben, majdnem kiegyenlítődt,

és megfelel a lakosság nemzetiségi összetételének, ugyanis az összefoglaloztatottak 28 százalékát a nemzetiségek képezik. (Az utolsó népszámlálás adatai szerint Vajdaság összlakosságában a nemzetiségek 32,2 százalékban vesznek részt.) Itt kell megállapítani, hogy a magyar nemzetiségűek részvétele a társadalmi munkában százalékban kifejezve meghaladja a tartomány összlakosságában való részvételének százalékarányát. Ebben a tekintetben bizonyos lemaradás észlelhető a román és részben a szlovák nemzetiség részéről. Továbbá, a társadalmi-politikai szervezetek, öngazgatási szervek és a képviselőtestületek nemzetiségi összetétele majdnem teljes egészében megfelel a lakosság nemzetiségi összetételének, ami döntően kihat az öngazgatásban, az irányításban és a döntéshozásban való részvételre, ugyanakkor egyik alapfeltétele az egyenrangúság megvalósításának és a társadalmi életben való egyenrangú részvételnek. Például a 24 258 munkástanácsi tag közül 7958 nemzetiségi, a 7343 igazgató bizottsági tag közül 2217 nemzetiségi, a községi képviselőtestületek 3953 képviselője közül 1152 nemzetiségi, a tartományi képviselőház 345 tagja közül 95 nemzetiségi. (A tartományi statisztikai hivatal adatai.)

Ezekről a tényezőkről az aposztrofált cikkben kevés szó esik, habár éppen itt történnek a nemzetiségek helyzetét meghatározó és döntően befolyásoló változások. A cikk írója inkább az ideológiai szférába, a kultúra és tanügy terére, valamint a káderpolitika egyes részeire helyezi a nemzetiségi kérdést (összes megoldásra váró problémáival).

Írásában dr. Rehák világosan és egyértelműen állást foglal a vertikális szervezkedés szükségessége mellett a „nemzetiségi közművelődési egyesületek szervezkedését” illetően, de mindjárt hozzáteszi: „noha nemcsak ilyen természetű vertikalizmusról van szó” (??).

Szerintem, a „hírheft vertikalizmus” a nemzeti alapon való vertikális szervezkedés lényegbevágó kérdése Jugoszlávia nemzetiségi politikájának, kohéziós erejének és egységének, éppen ezért nem látok semmi nyomós okot vagy indoklást arra, hogy változtatni, felülvizsgálni vagy revidálni kellene az 1959-es JKSZ KV Végrehajtó Bizottsága határozatainak a vertikalizmusra vonatkozó álláspontjait, amelyek idevágó tételeinek lényege a következő: „...Jugoszláviában a nemzeti kisebbségek teljesen egyenrangú tényezők a többi jugoszláv néppel, és mindenben egyenrangúan részt vesznek a jugoszláv közösség kiépítésében, és politikai, kulturális és más hozzájárulást adnak neki. Megtartják jellegzetességeiket, mint annak a nemzetnek a részei, amelyhez etnikailag tartoznak, ezeket a tulajdonságokat magukon viselik, és átfonják annak a környezetnek a sajátosságaiival, amelyben élnek. Ennélfogva a nemzeti kisebbségek jelentős tényezőt képeznek a különböző nemzetek egymás iránti közeledésében és kapcsolataiban.

A nemzeti kisebbségek nemcsak annak a nemzetnek a részei, amelyből származnak, hanem ahhoz az országhoz vannak kötve, amelyben élnek, annál jobban, amennyiben biztosítva van számukra az egyenrangú helyzet és a zavartalan fejlődés. A nemzeti kisebbségek Jugoszláviában, tekintettel objektív helyzetükre és a társadalmi öngazgatás nyújtotta fejlődési lehetőségekre, a jugoszláv szocialista közösség alkotó részeivé váltak.

... A nemzeti kisebbségek kulturális, művelődési és művészeti életében a jelentős eredmények megvalósításához nagyban hozzájárult a begubódzás és a szűkkeblű nacionalista törekvések elleni harc és az, hogy különböző formákban létrejött az e területen élő nemzetek közötti kulturális közeledés. Ez azonban nem jelenti azt, hogy e tekintetben a jövőben nem kell éberkedni, mert éppen a kultúrát nagyon könnyű felhasználni a nemzeti türelmetlenség és más szocialistaellenes jelenségek szítására.

A nemzeti kisebbségek teljes kulturális afirmációja miatt igazolt a kisebbségi kulturális és művelődési szervezetek létezése, a terepen, amelyek, mint minden más hasonló lokális területi szervezetek, egyesülnek a községi és járási művelődési szervezetekbe. A mi rendszerünkben nincs szükség valami különleges vertikális szervezeti egyesítésre. A nemzeti kisebbségek összes kérdéseinek megoldásának legtermészetesebb útja az általános politikai és társadalmi szervezetek, valamint a társadalom öngazgatási szervei." (3.)

Habár a társadalmi viszonyok fejlődésében és közösségünkben is lényeges változások történtek 1959 óta (1963, az új alkotmány meghozatala; 1965, társadalmi és gazdasági reform; változások a nemzetiségek helyzetével kapcsolatban — jogi és politikai, nemzeti kisebbségek helyett nemzetiségek stb.; változások a politikai rendszerben — a tartományok helyzetének újszerű berendezése, a járások megszüntetése stb.), ezek a határozatok alapján véve még ma is nemzetiségi politikánk alapjául szolgálnak. A változások ellenére alapkonceptiójuk ma is éppen olyan haladó, mint meghozataluk idején, sőt a későbbi pártokmányok is megerősítették ezeket (például: a VKSZ 1968 januárjában a nemzetiségi viszonyok időszerű eszmei-politikai kérdéseit tárgyaló plénumának határozatai — Határozatok 4/a és d; a Szerb Kommunista Szövetség VI. kongresszusán hozott határozata a nemzeti egyenrangúság, a népek és nemzetiségek testvériségének és egységének továbbfejlődéséről. — Határozatok II.). Ez nem jelenti azt, hogy az egyes tézisek apriori megváltoztathatatlanok, azonban, véleményem szerint, a nemzetiségi viszonyok továbbfejlődésének elég széles lehetőségeket és progresszív alapot nyújtanak.

Dr. Rehák írásában felveti a kérdést: „... mennyire van ez a politikai álláspont (mármint a vertikalizmusellenes — B. A.) összhangban a polgárok alkotmányos rendszerünk által szavatolt szervezkedési szabadságával, különösképpen a nemzetiségek szó szerint szavatolt jogával, hogy nemzeti kultúrájuk ápolására saját szervezeteket létesítsenek”. A Jugoszláv alkotmány 43. szakaszából semmi esetre sem lehet a vertikalizmust igazoló argumentációra következtetni, az említett szakasz általános jogigaránciai jellegénél fogva, amely ugyan nem merül ki formai-jogi jellegében, de az alkotmányhozó nem utal a vertikalista szervezetek feltételén létrehozásának szükségességére. A konkrét szervezeti, szervezkedési formák a társadalmi körülmények és a társadalmi megbeszélés eredményei kell, hogy legyenek. Nagyon idevágó a következő idézet, amelyet Lenin a népek önrendelkezési jogával kapcsolatban írt, azonban itt sem veszít értékéből: „A polgárok azon jogainak elismerése, hogy szervezeteket létesítsenek, egy kicsit sem kötelez bennünket arra, hogy

elősegítsük minden új szervezet létrehozását, és egy kicsit sem akadályozhat bennünket abban, hogy kinyilatkozzunk és agitáljunk egy-egy szervezet megalakítása eszméjének célszerűtlensége és értelmetlensége ellen.” (4.)

Az Olasz Unió is specifikus társadalmi-politikai és történelmi körülmények között jött létre, azonkívül figyelembe kell vennünk az olasz nemzetiség, amely valójában a kisebb nemzetiségek csoportjába tartozik, több mindenben sajátos helyzetét. A más köztársaság vagy tartomány gyakorlatára való hivatkozáskor abból kell kiindulni, hogy ott különbözőek a konkrét társadalmi, történelmi és néhol még külpolitikai feltételek (okok), amelyek kihatással vannak, sőt diktálják a formák sokaságát és különféleségét a legmegfelelőbb megoldások keresésében. A formák különfélesége, különbözősége, a konkrét társadalmi feltételektől függően, a dialektikus materializmus régi alapelveinek egyike, és szocialista társadalomépítési koncepciónk egyik alapvető tétele.

A vertikális nemzeti szervezkedésről folytatott eddigi vita megmutatta, hogy egyesek nem értik, mi is ennek a fogalomnak a lényege, mások pedig készakarva kiforgatják, és azt is neki tulajdonítják, hogy ellenzi a nemzeti kulturális szervezetek és intézmények létezését, mert magukra vonták a „vertikalizmus gyanúját”, ismét mások azt hiszik, hogy bizonyos vajdasági kultúrszervezetek és intézmények, amelyek különben sokrétű társadalmi támogatásban és elismerésben részesülnek, ugyanúgy nemkívánatos szervezeti formák.

Szerintem elfogadhatatlannak a vertikális nemzeti szervezkedés olyan formái, amelyek az igazgatás és a döntéshozás politikai modelljei kellenek, hogy legyenek a társadalmi munka (a kultúra, tanügy stb. vagy a társadalmi-politikai viszonyok) egyes területein. A vertikalizmussal elmentésben a társadalmi szervezkedés olyan rendszerét kell kiépítenünk, amely elősegíti a nemzetek és nemzetiségek, valamint az öngazgatás további fejlődését és afirmálódását az anyagi bázis és a társadalmi felépítmény minden területén.

Természetesen szükség van a nemzeti és nemzetiségi kulturális szervezetek létezésére is, mint olyan alapsejtekre, amelyekben a polgárok kifejthetik kulturális tevékenységüket és kielégíthetik művelődési szükségleteiket, különösen, ha ily módon jobb eredményeket érhetnek el és aktívabb tevékenységet fejthetnek ki. Ezeknek a szervezeteknek olyan tevékenységet kell kifejteniük, amely elősegíti és hozzájárul a népek és nemzetiségek közeledéséhez és megismeréséhez a kölcsönösség elvei alapján, nemcsak a kultúra terén, hanem minden más téren is.

Tulajdonképpen nemcsak a nemzetiségek kulturális életének vertikális nemzeti alapon való megszervezéséről van szó. Az ilyenemű szervezkedés ugyanis magában foglal egy másik szélesebb kérdést is, amely „sarkalatos” tétele lehetne egész nemzetiségi politikánknak, és felborítaná annak alapkoncepcióját. Ugyanis, akkor a nemzetek is, az alkotmányadta egyenjogúság elvére hivatkozva, felvethetnék a vertikalista nemzeti alapon való szervezkedés problémáját (nemcsak a kultúra terén, hanem a társadalmi-politikai élet minden területén), ez pedig a jelenlegi társadalmi-politikai közösségek felbomlásához vezethetne.

Ellentétben a gazdasági integrációs folyamatokkal, amelyek nem ismernek nemzeti és országhatárokat (világintegrációs folyamat), a nemzeti alapon való vertikális szervezkedés tisztán a nemzeti hovatartozás elvére épül (amely objektív-történelmi és előre meghatározott kategória), ezáltal kizárólagossá és korlátozottá válik.

A nemzeti alapon való szervezkedés, véleményem szerint, politikai rendszerünk és berendezésünk egyik kulcskérdése. Azok a folyamatok, amelyek politikai rendszerünk további demokratizálódására, átszervezésére és tökéletesítésére irányulnak, bizonyítják az ilyen törekvések túlhaladottságát, különösen egy olyan soknemzetiségű és ezáltal sajátos országban, mint amilyen ez a miénk is. Különbözően dr. Rehák is ezt írja: „... a községekben többségben élő nemzetiségek nem érzik nagy szükségét az ilyen természetű szervezkedésnek” (gondol itt a vertikalista szervezkedésre), azonkívül, „kiderülne, hogy nem szolgálhat az ilyen kulturális csúcsszervezet gyógyírül a meglévő nyílt kisebbségi kérdéseinkre...”

A nemzetiségek sorsát illetően dr. Rehák elég pesszimista képet fest a jövőről: „a nemzetiségek továbbra is szerbhorvát nyelven fognak vitázni ott is, ahol helyénvaló lenne, hogy anyanyelvüket használják, továbbra is tömegesen fogják jártni gyerekeiket nem anyanyelvű elemi és középiskolai oktatású tagozatokba, továbbra sem fogják használni nemzeti zászlójukat, továbbra is amatőr alapon, tömegében felemás módon fogják művelni kultúrájukat, a Kommunista Szövetség tagjaira továbbra is mint egy kissé nemzetietlen beállítottságú emberekre fognak tekinteni” (eddig is ??), „a szerbhorvát államnyelv nemlétezéséről sem lesznek teljesen meggyőződve” — (előkészületben a nyelvi egyenjogúságról szóló tartományi törvény)... „a békesség kedvéért lemond majd a magyar a magyar szóról és a jövő kedvéért gyermeke anyanyelvi iskoláztatásáról.” Szerintem — még a számos megoldatlan kérdés és fennálló probléma ellenére is — nincs okunk ilyen pesszimizmusra, hiszen dr. Rehák is cikke elején így ír: „... a nemzetiségek affirmációs folyamata nemcsak »nyomon követte« az ország komplett nemzeteknek általános affirmációs folyamatát, hanem egészében szemlélve még gyorsabb is volt, mint az egyes nemzeteknél”, majd néhány sorral később a következőket írja: „Az alkotmánymódosításokkal, az autonóm tartományok helyzetének megváltoztatásával, a KSZ és a Szocialista Szövetség egy-egy érdekelt vezetőségének határozataival az elmúlt két év alatt olyan intézkedések sorát foganatosítottuk vagy irányoztuk elő, amelyek világosabban kifejezik majd a nemzetiségek individualitását és még jobban érvényre juttatják elképzelésünket, hogy a nemzetiségek az ország és a társadalom lényeges és egyenjogú tényezői.” Cikke végén pedig egyenjogúságunk „világviszonylatban is számot tevő fokát” és „a valóban elért eredmények” tényét igazolja. Úgy gondolom, ehhez nem kell kommentár.

Az osztály és a nemzet viszonyát vizsgálva megállapíthatjuk, hogy „a tartomány támogatja és ösztönzi a nemzetiségek kultúrájának szabad fejlődését” és hogy „az eszmei-politikai tevékenységben különleges jelentősége (kiemelés B. A.) van minden nemzet és nemzetiség kulturális fejlődésének és a nemzetek közötti viszonyoknak, amelyek ezen a téren létrejönnek” (Vajdaság SZAT alkotmánytörvénye, 64. szakasz,

a KSZ TB 1968-ban megtartott plénumának határozatai — II, 4/a). Tehát, minden nemzetiség szabad kulturális fejlődése jogi és politikai elvekkel egyaránt biztosítva van. A gyakorlat pedig a nemzetiségi kultúrák expanzióját bizonyítja (gondoljunk csak a nemrég regény pályázatra, kiadói tevékenységre, a magyar TV műsorának megvalósítására és annak állandó terebélyesedésére, a vajdasági magyar irodalom és művészet mind szélesebb afirmációjára stb.). Illusztrációképpen íme néhány adat: a tartományi tankönyvkiadó adatai szerint 1966 és 1969 között a nemzetiségek nyelvén 470 tankönyv lett kiadva 1 415 000 példányszámban (ehhez hozzá kell még adni az ugyanebben az időszakban behozott 266 tankönyv 191 400 példányszámát). Az 1970-es évre újabb 176 tankönyv kiadását tervezik. A nemzetiségek nyelvén 18 napilap és folyóirat jelenik meg évi 15 763 526 példányszámban. A nemzetiségek kiadóvállalatai az 1966—1969-es periódusban több mint 900 művet adtak ki a nemzetiségek nyelvén (ehhez hozzá kell még adni a behozatalból eredő könyveket). Az utóbbi három évben a nemzetiségek amatőr kulturális-művelődési szervezeteinek száma 46-ról 84-re növekedett. A Bölcsészeti Karon előkészületek folynak arra, hogy minden nép és nemzetiség nyelvét és irodalmát tanulhassák az egyetemisták.

A kultúra osztályjellegének túlhangsúlyozása jelen van az egyes országok nemzetiségi politika-konceptiójában, ahol „a nemzetiségek kulturái a többségben lévő nemzet kultúrájának szerves részét képezik”. Ez a koncepció nemcsak hogy nem ismeri el az egyes nemzetiségi kultúrák létezését és afirmálódását, de a kultúra unitarista koncepciójának a megnyilvánulása is.

A nemzetiségi kérdést és a fejlődés folyamán felmerülő nyílt problémákat nem lehet máról holnapra megoldani, hanem csak az összes haladó erők tervszerű, szisztematikus és tudatos akciójával és összefogásával. Ezeknek a problémáknak a megoldása nem abból áll, hogy a nemzetiségek követelődnek, a többségi nemzet pedig engedményeket tesz. A társadalom haladó erőinek a nemzetiségi viszonyokhoz való viszonyulása nem abban merül ki, hogy „egyes és bizonyos értelmiségieket” „apostrofálunk”, sem az értelmiségiek megfeszítésében, vagy a problémák elhallgatásában. Ennek az ellenkezőjét bizonyítja a nemzetiségi viszonyok demokratikus fejlődése és az egyenrangúság következetes megvalósítása érdekében tett (és elkövetkező) gyakorlati, politikai és normatív lépések sokasága és az elért eredmények (amelyekről az előbbiek folyamán szó volt), valamint a haladó alapokon való megoldásukra irányuló törekvések.

A nemzetiségi viszonyok élő és dinamikus fejlődése is éppúgy alárendelt a dialektikus materializmus törvényeinek, mint minden más társadalmi viszony. Tehát ezek evolutív vagy forradalmi (kvalitatív) fejlődése szükségszerűen magával hozza, eredményezi a párt-, alkotmányjogi és minden más elv módosítását. (Az új tartalom új formát követel.) Ilyen változások történnek társadalmunk folyamatos fejlődésében, amit mi sem bizonyít jobban, mint az alkotmánymódosítások.

Szerintem, a nemzetiségi viszonyokban a „kívánt segítség és a hivatlan atyáskodás” problémája helyett áll a nemzetek közötti bonyolult, sok-

rétű és az e társadalom számára létfontosságú kérdések közös megoldása az egyenjogúság, egymás tiszteletben tartása és az öngazgatás elvei alapján. Ezáltal a nemzetiségi viszonyokban a területi érdekek mellett kifejezésre jutnak a nemzeti érdekek, sajátosságok is, mert az általános társadalmi fejlődés megköveteli és elősegíti a tartomány és az ország népeinek és nemzetiségeinek (gazdasági, kulturális, politikai stb.) összhangban való fejlődését, szem előtt tartva a nemzeti sajátosságok és a közös érdekek szoros összefüggését és e két kategória marxista viszonyulását.

Dr. Rehák cikke végén így ír: „Még él körünkben az a nézet, hogy nem nekünk kell felvetni saját, szűkebb vonatkozású problémáinkat, nemzetiségünkre vonatkozó tényleges vagy vélt problémákat, mert már ez is gyanús »extrémizmushoz«, esetleg magyar nacionalizmushoz is vezethet. E nézet szerint ez a szerb elvtársak és az illetékes szervek feladata, (amelyben vagy vannak a szóban forgó kérdésben jártas magyarok, vagy kevésbé vannak, illetve vagy olyanok, akiknek jártassága valóban a magyarok környezetében affirmálódott, vagy nem éppen ott, hanem a szerb elvtársak és környezet elsődleges bizalmát élvezik, mint számukra elfogadható magyar nemzetiségű reprezentánsok).”

Nem először történik meg, hogy a sajtó hasábjain vagy nyilvános vitákban vádak érik a nemzetiségi kádereket („nemzetileg steril kisebbségek”, „kissé nemzetietlen beállítottságú emberek” stb.). Az idézett szöveg különbséget tesz, klasszifikálja az „illetékes szervezetben” dolgozó magyar nemzetiségűeket: olyanokra, „akiknek jártassága valóban a magyarok környezetében affirmálódott” és olyanokra, akik „a szerb elvtársak és környezet elsődleges bizalmát élvezik, mint számukra elfogadható magyar nemzetiségű reprezentánsok” (nem tűnik ki azonban, hogy kik ezek). Más lapra tartozik az, hogy az „illetékes szervezetben” „vannak”-e, vagy „kevesbé vannak” magyarok. Más szóval, kétségbe vonja az „illetékes szervezetben” dolgozó magyarok egy részének „jártasságát” (vagyis tehetségét és tudását), azonkívül olyan embereknek állítja be őket, akik azért vannak az „illetékes szervezetben”, hogy formálisan képviseljék nemzetiségüket és hogy végrehajtsák „a szerb elvtársak és környezet” akaratát. Az ilyen klasszifikáció a magyar és a szerb nemzetiségű kommunisták és általában a dolgozó emberek köreiben politikai bizalmatlanságot, nyugtalanságot, kedvezőtlen politikai légkört és konfúziót válthat ki. Ugyanakkor, ennek alapján kétségbe vonható a szerb nemzetiségű kommunisták zömének nemzetközi öntudata és erkölcsi viszonyulása a nemzetiségek érdekei iránt. Az általánosítás nem válik hasznunkra. Nincs szükség inkubátorokban nevelt „nemzetileg steril káderekre”, nemzetiségi reprezentációra — a reprezentáció miatt (pro forma) most, amikor jelentős változások történnek a káderpolitikában, hanem olyanokra a nemzetiségek köréből, akik egyaránt képesek képviselni az összes itt élő népek és nemzetiségek (beleértve a saját nemzetiségük) haladó érdekeit.

Minden nemzet és nemzetiség (külön és közös) érdekeit szem előtt tartani marxistább, nemzetközibb viszonyulás a nemzetiségi kérdéshez —

éppen ezért magas fokú politikai felelősség szükséges a nemzetiségek problémái iránt, Vajdaság népei és nemzetiségei egyenjogúságának és egyenrangúságának megszilárdításában, gyakorlatunk és elméletünk továbbfejlődésében.

1970. szeptember

Bozóki Antal

IRODALOM

1. V. I. Lenjin, O nacionalnom i kolonijalnom pitanju, Naprijed, Zagreb, 1958. godine, str. 53.
2. Mirnics Károly, Vajdaság sorsa a nemzetiségek sorsa, Híd 7—8., 1970. július—augusztus, 825. oldal.
3. O nacionalnom pitanju, Zbornik tekstova, Sedma sila, Beograd, 1967. godine, str. 266—275.
4. V. I. Lenjin, Ibidem, str. 8.

BESZÉLGETÉS DR. REHÁK LÁSZLÓVAL

Folyóiratunk az utóbbi időben több olyan írást közölt, amelyek valóságunk időszerű társadalmi, politikai és kulturális kérdéseire kerestek választ, köztük természetesen a nemzetiségi problémakörbe tartozókra is. Ez szervesen beleillik a *Híd* koncepciójába, és ugyanakkor tartós igényt fejez ki. Például dr. Rehák Lászlónak a folyóirat ez évi 7—8. számában megjelent „Kivánt segítség és hivatlan atyáskodás a nemzetiségek érvényesülési folyamatában” c. tanulmánya épp ebből a problémakörből a kérdéseknek olyan sokaságát vetette fel, hogy egész sor további tudományos vizsgálódás, részletesebb és elmélyültebb elemzés, helyzetfelmérés stb. kiindulópontja lehet.

Dr. Rehák tanulmányának egyes részletei, illetve megállapításai azonban bizonyos félreértéseket, kételyeket, sőt politikai reagálásokat váltottak ki. Ez a kérdés napirenden szerepelt a Vajdasági Kommunista Szövetség tartományi bizottságának bővített titkársági ülésén is, ahol leszögezték, hogy az írásban olyan nézetek, megállapítások és törekvések is kifejezésre jutottak, amelyek különféle magyarázatoknak, politikai reagálásoknak, sőt spekulációknak adnak teret, s a szerző szándékától függetlenül objektíve politikai kárt okoznak a Vajdasági KSZ működésének ezen a területén. Ezért célszerűnek láttuk, hogy egy beszélgetés formájában újra taglaljuk az írás fontosabb tételeit és a vitatható részletek elkülönítésével ráirányítsuk a figyelmet a szerző mondanivalójának lényegére.

KÉRDÉS: Megítélésünk szerint tanulmányának fő témája a nemzetiség mint nemzeti kollektivitás, és ennek kifejezése a jugoszláv szocialista öngazgatás adottságaiban. Helyesnek tartja-e a lényeg ilyen megfogalmazását?

VÁLASZ: Helyesnek tartom, de előre kell bocsátanom, hogy írásom nem tanulmány. Politikai írásról van szó, esszéisztikus módszerek alkalmazásával. Természetesen, igyekeztem a valóságot tárgyilagosan megközelíteni, nemcsak egyéni megérzésem alapján, hanem adatokkal is alátámasztva, mellőzve azonban a szokásos tudományos módszert. Az egyes kérdések tárgyalásánál nem állítom fel a tézist vagy tudományos feltevést, nem vetem alá analízisnek a vizsgálat tárgyát, és nem adok megoldást, illetve nem fogalmazom meg határozott következtetésemet. A kérdéseket inkább felvetem, sok esetben jelenségekkel és vélemény-

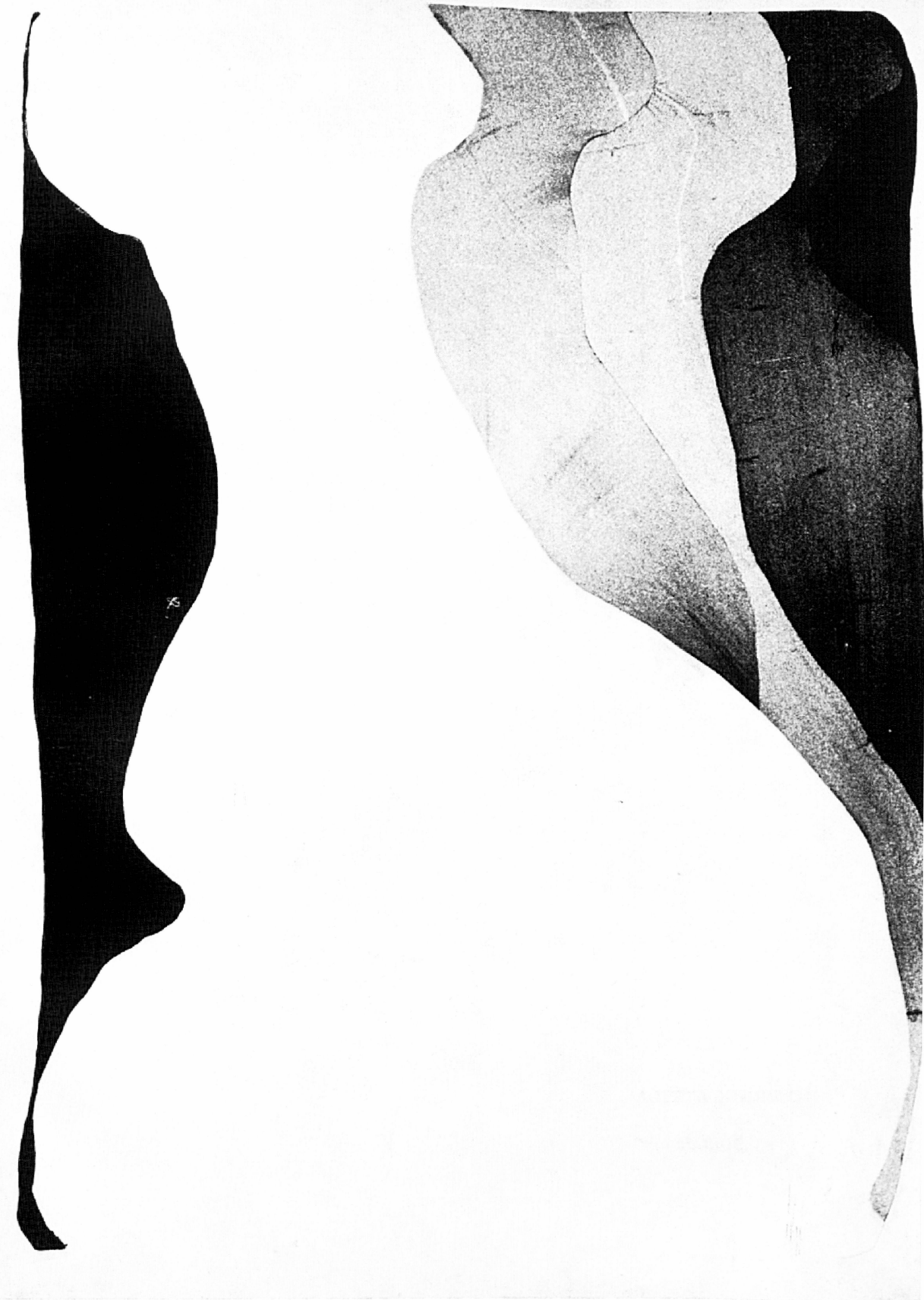
nyekkel példázom, anélkül, hogy azokat behatóbban kvalifikálnám. Innen van azután az „érintett” kérdések sokasága és a szükségszerű hézagosság az egyes részletpkérdések felvetésében.

Valóban, írásom lényege a kérdésben felvetett két dolog, noha megjegyzem, hogy a nemzeti kisebbség nemzeti kollektivitásának kérdését mint felismert és elismert tényt tárgyalom, utalva arra, hogy volt időszak, amikor ezt a kollektivitást egyes szakíróink (de politikai dokumentumaink elemzése alapján is mondhatjuk ezt) kétségbe vonták vagy legalábbis megkérdőjelezték. Véleményem szerint ez az 1962—63-as időszaktól a legutóbbi alkotmánymódosításokig nem egyértelműen tárgyalt kérdés volt, függetlenül attól, hogy ezt a kérdést ilyen formában egyes vajdasági vezető emberek és politikai testületek a maguk részéről sohasem vonták kétségbe.

Ezt a kollektivitást a mai szükségletünk szempontjából elismertnek és feltételezettnek tekintem írásomban, noha tisztában vagyok azzal, hogy egzaktt, pontos meghatározása, mibenlétének elemzése rendkívül nehéz, és e munka (legalábbis, ami a tudományos szabatossággal való meghatározásokat illeti) még a jövő kutatóira vár. A kérdés realitásának felismerése vitathatatlan és elegendő mértékben szembetűnő ahhoz, hogy a politikai gyakorlat, a szocialista öngazgatási viszonyok építése figyelembe vegye.

Ezzel kapcsolatban hangsúlyozom a nemzeti kollektivitás kifejezésének lehetőségeit és annak szükségességét, hogy politikai rendszerünk politikai alakulása ezt a nemzeti kollektivitást megfelelőbb módon fejezze ki. Természetesen, a kérdés e vonatkozását csak felvetem, fontoságát hangsúlyozom, de nem adok megoldásokat, még azokat sem említem meg, amelyek már előzetes politikai beszélgetések során szóba kerültek. Ez véleményem szerint nem egy szerzőnek a munkája kell hogy legyen. Részletesebb elemzést és konkrét politikai megállapodásokat igényel. Ezért e tekintetben a választ váró nem kap feleletet, és találgatásokba is bocsátkozhatik.

Véleményem szerint a nemzetiségek mint nemzeti kollektivitások érdekeiket különböző szinten és módon fejezik ki, s ezek az érdekek nem választhatók el a saját nemzeti kollektivitásukon belül létező osztályszempontoktól, illetve a társadalmi-politikai közösségek (község, tartomány stb.) más nemzetiségeinek érdekeitől vagy az uralkodó osztályérdeket tükröző társadalmi viszonyoktól, és még kevésbé helyezhetők szembe velük. A kollektív nemzeti érdekek kifejezése, amikor a nemzetiségekről van szó, véleményem szerint szintén változásokat fog követelni politikai rendszerünk fejlesztése során. Ezek a változások meglátásom szerint nem igényelnek alkotmányjogi változtatásokat, tehát nem igénylik az alkotmány és az alkotmányerejű tartományi törvény rendelkezéseinek módosítását, annál inkább napirendre kerülnek a választási törvény egyes rendelkezései, a választóegységek létrehozásának kritériumai, különösen a községi képviselőtestületek esetében, továbbá a jelölést megelőző eljárás és maga a jelölés módja. Ezenkívül a jövőben valószínűleg mindinkább előtérbe kerül a küldöttrendszer elve, és ezért fontos lesz, hogyan fogalmazza meg a megbízó testület nemcsak a

CSERNIK ATTILA

„Hullafoltok”

többségi, hanem a kisebbségi véleményt is, így többek között az egyes nemzeti vonatkozásokban is kialakult álláspontokat. Sok vonatkozást tételes törvények formájában a jövőben sem leszünk képesek szabályozni. Ezért fontos a Szocialista Szövetség és más társadalmi-politikai szervezetek működésének olyan irányú tökéletesítése, hogy hatatosabban kifejezésre juttassa a nemzeti kollektivitásból eredő törekvéseket is. Ez természetesen része a politikai rendszernek, de véleményem szerint nem bontaná meg, még kevésbé vonná kétségbe a meglévő kommunális rendszer hálózatát, a kommunán belüli öngazgatási struktúrát vagy az autonóm tartomány soknemzetiségű dolgozóinak osztályérdekeken alapuló egységes politikai rendszerét.

KÉRDÉS: A nemzeti kollektivitás kifejezésével kapcsolatban felmerül a nemzeti és osztályjelleg összefüggése. Véleménye szerint írása kelthet-e olyan benyomást, hogy elhanyagolja az osztályszempont kidomborítását?

VÁLASZ: A választ az olvasóra bízom. Én csak szándékomról beszélhetek. Természetesen, nem szándékoztam elhanyagolni az osztályszempontot, mert az osztály- és a nemzeti szempontot többszörösen összefüggő, egymásra ható valóságnak tekintem. Az osztályszempontot a nemzetiség jelenében és jövőjében elsősorban nem verbálisan igyekeztem kifejezni, hanem azzal, hogy az osztályérdekben gyökerező, de ugyanakkor a nemzeti fejlődést is lényegesen meghatározó mozzanatokat hozok előtérbe.

Így, a Kommunista Szövetség tagságában való részvétel — figyelembe véve a JKSZ osztálytartalmát, szerepét politikai rendszerünkben — szerintem meghatározóan fontos, nemcsak a társadalmi viszonyok általános alakulása, hanem a nemzetek közötti viszony alakulása, és még szűkebben, egy-egy nemzetiség egyenrangúságának további kiteljesedése szempontjából is. Természetesen, ez a kérdés nem új, ma is napirenden van a pártszervezetekben; jómagam nem részletezem ezt ebben az írásomban, mert a kérdés nyilvános tárgyalásától rendszerint eltekintünk. Mindenesetre, fontossága nem kétséges. Még ha e téren gyors változások nem is várhatók, ez állandó feladat, amely messze meghaladja a belső pártügyek témakörét, sőt bátran mondhatjuk, hogy egész társadalmunk kérdése, mert a társadalmi viszonyok egész szövevényét fejezi ki, és lényegesen visszahat rájuk.

Egy másik lényeges körülmény, ahol az osztályszempontot igyekeztem kidomborítani, egy-egy nemzeti közösség kvalifikációs szerkezetének, úgy is mondhatnám: szociális struktúrájának alakulása. Ezt megint csak nem elsősorban a politikai és nemzeti szabadságjogok szempontjából közelítettem meg, hanem úgy, hogy hangsúlyozom, milyen fontos minden öngazgatási közösség, de minden család számára is azoknak a lehetőségeknek kellő, optimális felhasználása, amelyeket meglévő iskoláztatási rendszerünk nyújt a magasabb kvalifikáció elérése és a nagyobb produktivitású termelő munkába való bekapcsolódás szempontjából. Ez azért fontos, mert a jövőben a jövedelem szerinti elosztás következetesebb megvalósulása, a már küszöbön álló technológiai-tudományos forradalom egy-két évtized után fogja csak ténylegesen kive-

títeni azokat a kvalifikációs és szociális struktúrában ma létrejövő elemeket, amelyek nemcsak egy-egy nemzeti közösség társadalmi lényét szabják meg, de általános társadalmi helyzetüket is lényegesen befolyásolják majd. A jövőben is eszközölhetünk majd jövedelemátömlesztést a szocialista öngazgatásban szükséges szolidaritás alapján, és a nemzeti egyenjogúság hathatósabb megvalósítása miatt, de ez mind csak korrektúra lehet. Az alapvető viszonyokat mégiscsak az egyén és a kisebb-nagyobb közösségek munkatermelékenységéből eredő jövedelem-szerzés szabja majd meg.

Ez legalább annyira osztályszempontú körülmény, mint maga az egyenjogú viszonyok tükröződése a nemzeti kollektivitások egymás közti viszonyában. Természetesen itt sem várhatunk látványos, gyors változásokat, de éppen ezért a körültekintő vizsgálódás, a felelőségek elhárítása és a megfelelő intézkedések foganatosítása állandó társadalmi támogatást igényel.

Az osztályszempontot igyekeztem hangsúlyozni a kultúra terén jelentkező problémák értékelésében is. Szerintem ugyanis a kultúra terén nemegyszer látványos eseményeknek vagyunk tanúi, esetleg részesei is, néha a viták nagy hullámokat vernek fel, de jelentőségüket mégsem kell túlbecsülni. Itteni kulturális életünk különben is még mindig kitapinthatóan „irodalomközpontú”. Ez nem véletlen jelenség, megvannak az okai, de érzésem szerint máris eltolódnak a súlypontok a társadalmi tudat szélesebb skálájú és teljesebb kifejeződése felé. Ezért, bár kétségtelen, hogy kultúránk bővelkedik incidentáris eseményekben, és ilyen értelemben igen izgalmas, viharos területe a közéletnek, igyekeztem megindokolni ennek a területnek viszonylagos jelentőségét társadalmi fejlődésünk és politikai viszonyaink alakulása szempontjából. Amennyiben alapot adtam volna annak a következtetésnek, hogy helyesnek tartom a kultúra és az irodalom kérdéseinek háttérbe szorítását, legalábbis addig, amíg más, a társadalmi fejlődés szempontjából lényegesebb kérdések kedvező elintézését nyernek, ez természetesen téves megállapítás lenne, mert leegyszerűsített osztályszempont túlhangsúlyozását jelentené. A hosszú lejáratú feladatok természetesen nem zárják ki a kulturális vagy irodalmi kérdések intézését. A magam részéről nem elsőbbségi sorrendeket szándékoztam felállítani, hanem igyekeztem megindokolni véleményemet, hogy az irodalmi vitáknak és problémáknak megvan a maguk reális helye, nem lebecsülendő, de sokszor nem is központi fontosságúak egy-egy nemzetiség helyzete és fejlődése szempontjából.

Elsősorban a magyarokról írtam cikkemben, mert a magyar olvasót tartottam szem előtt. Természetesen, Vajdaság osztály- és nemzetiségi viszonyainak sokrétűsége egy-egy, a magyar nemzetiséggel kapcsolatban érintett jelenséget vagy felfogást általánosabb érvényűként erősíthetne meg, vagy kidomborítaná csak egy nemzetiségre (ebben az esetben a magyarokra) érvényes jellegét.

KÉRDÉS: Írásában számos példára utal, sokféle véleményt, felfogást tár fel a nemzetiségi problémakörből. Milyen funkciót tulajdonít ezeknek a példáknak?

VÁLASZ: Az említett nézetek, felfogások és adottságok elsősorban valóban példák. Példázt arra, hogy a nemzetek közötti viszonyban gyakran nemcsak egyszerűen két vagy több nemzeti csoport vagy közösség viszonya forog fenn, hanem számbeli többségben és számbeli kisebbségben lévő csoportokról és érdekeik összehangolásáról van szó. Ugyanazt az intézményt vagy jelenséget az adott helyzetben jelentkező különbségek miatt különbözőképpen ítélik meg egy-egy nemzetiségi csoport tagjai, és ezért az egységes vélemény kialakítása meglehetősen bonyolult folyamat, és nem lehet csak egy nemzeti csoport megérzése alapján eldönteni. Ezzel kapcsolatban említtem meg az ún. területi, illetve a homogén iskolák kérdését, a közművelődési egyesületek belső szervezeti felépítését és egymás közti kapcsolatát, a közművelődési egyesületek vertikalizmusát valamint a meglévő kommunális rendszer hálózatának szerepét egyes különleges nemzetiségi érdekek kifejezésében és megvalósításában.

Nem szándékoztam a példák kapcsán helyzetfelmérést, értékelést végezni. Mindenesetre az a körülmény, hogy az egyes véleményeket, jelenségeket nem körvonalaztam határozott módon, mert nem szándékoztam részletezni horderejüket, fajsúlyukat, vagy környezethez, társadalmi réteghez és öngazgatási szinthez kötni őket, bizonyos hiányérzetet keltethet az olvasóban, különösen az olyan olvasóban, aki ezt nem illusztrációnak fogadja el, hanem helyzetfelmérést akar belőle kiolvasni. Egyenesen a politikai spekuláció területére tartozik pl. az a találgatás, hogy ezeknek a nézeteknek és helyzeteknek említése a tartományi pártvezetőség végrehajtó szerveinek elmarasztalását jelentheti.

KÉRDÉS: Véleménye szerint kedvező-e a nemzetek és nemzetiségek közötti viszony alakulása? Miért tartotta fontosnak, hogy éppen most emeljen szót a „hívatlan atyáskodás”, az ún. paternalizmus ellen?

VÁLASZ: Egy bizonyos: változnak a nemzetek és nemzetiségek közötti viszonyok és kapcsolatok, szerintem olyan értelemben, hogy mind több és több szocialista jelleget tartalmaznak. E változások nemcsak a komplett nemzetek közötti viszonyokra, hanem a nemzetiségi viszonyokra is rányomják bélyegüket, például a társult munka olyan önálló szervezeteire is, amelyek specifikus nemzeti sajátossággal bírnak. E változásokat felmérni, tudományos pontossággal kimutatni eléggé nehéz feladat — bár nem lehetetlen —; ilyenfajta felmérést tudomásom szerint még nem végzett senki. Éppen ezért van, aki érzékeli, van, aki szubjektíve ítéli meg, és ismét van, aki észre sem veszi a minőségi változást.

A nemzetek és nemzetiségek közötti viszonyokban előállt változásokat szerintem két alapvető tényező váltotta ki. Az egyik az öngazgatásnak mint tartós társadalmi viszonyoknak a megerősödése társadalmunkban és az ennek megfelelő nem etatista társadalmi viszonyok erősödése. Egész politikai rendszerünk ilyen értelemben fejlődik. Politikai életünkben, a nemzetiségi szférákban is, egyre kevésbé az államigazgatás dominál, mindinkább a közvetlen demokrácia, a közvetlen emberi viszonyok jutnak előtérbe. A szocialista öngazgatás szempontjából nézve a másik

fontos tényező a nemzetiségek szociális struktúrájának kedvező alakulása.

A politikai viszonyokban létrejövő változások eredményeképpen mindinkább megvalósul az a meghirdetett elvünk is, mely szerint a nemzetiségek nálunk az egyenjogúság politikájának nem passzív tárgyai, hanem saját helyzetük alakításának alanyai. Ezáltal is kiteljesedik az öngazgatás mint általános és szövevényes társadalmi viszony, s ez is elősegíti, hogy a nemzetek és nemzetiségek közötti kapcsolatok mindinkább szocialista jellegűvé váljanak. Más szóval: kevésbé formális, tehát tisztább politikai viszonyok jönnek létre.

Ilyen nézőpontból tekintek a nemzetiségi problémákkal kapcsolatban az „atyáskodás”, az ún. paternalizmus kérdésére is. Az a viszonyulás, amely valamikor, mondjuk, tíz évvel ezelőtt egyedül lehetséges és vitathatatlanul helyes volt, ma, a beállt eredményes fejlődés következtében már nem mindig egyedül lehetséges és már nem vitathatatlanul helyes. Nem egyszerű megállapítani, mi a helyes és mi nem, hiszen egy-egy dolgot más-más helyzetből szemlélve különféleképpen is értékelhetünk. Éppen ezért fontos a bizalom és a valóságos érdekeket tükröző vélemények kölcsönös méltánylása alapján tartalmában is öngazgatási megoldáshoz jutnunk, elkerülendő a formális szótöbbségen alapuló majoritációt.

Írásomban ilyen megfontolásból hangsúlyozom: egy-egy kisebbségi közösségnek meg kell szoknia, hogy számára nem elég a felismerés és a szilárd meggyőződés, hogy birtokolja a dolgok igazi nyitját; igazáról másokat is meg kell győznie. Néha el kell tűrnie a kezdeti értetlenséggel járó kellemetlenségeket is, sőt adott esetben meg kell békélnie a gondolattal, hogy az ő igazsága nem igazság mindenki számára, vagyis nem általános érvényű igazság.

KÉRDÉS: A nemzetiségek egyenjogúságának problémáit taglalva szándékában állt-e a jelenlegi politikai légkör minősítése?

VÁLASZ: Nem szándékoztam minősíteni a pillanatnyilag uralkodó politikai légkört sem Vajdaságban, sem azon kívül. Ha azonban már erről beszélünk, elmondhatom: osztom azok véleményét, akik szerint a politikai légkör ma kedvezőbb, mint tegnap volt — és remélem, hogy holnap még kedvezőbb lesz, mint amilyen ma. A megfelelő légkör fontosságára azért hívtam fel a figyelmet, mert a törvényes rendelkezések és más öngazgatási döntések megvalósítása nemcsak e rendelkezések és döntések számától függ, hanem attól is, sőt elsősorban attól, mennyire támogatja a döntéshozatalt egy-egy adott környezet. A nemzeti egyenjogúságot igenlő politikánk ezen a ponton is közügy. S a felelőségek is sokrétűek; ha úgy tetszik, „sokszintűek”, „soknemzetiségűek”. A sikertelenségek és eredmények az egész adott környezetet marasztalják el vagy dicsérik.

HID IRODALMI, MŰESZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT. — 1970. OKTÓBER—NOVEMBER. — KIADJA A FÓRUM LAPKIADÓ VÁLLALAT. — SZERKESZTŐSEG ÉS KIADÓHIVATAL: NOVI SAD, VOJVODA MIŠICA UTCA 1. — SZERKESZTŐSEGI FOGADÓÓRÁK: MINDENNAP 10-TŐL 12 ÓRAIG. — KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA. — ELŐFIZETHETŐ A 657-1-255-ös FOLYÓSZÁMLARA. BEFIZETÉSKOR KÉRJÜK FELTÜNTETNI A HÍD NEVET. — ELŐFIZETÉSI DÍJ BELFÖLDÖN EGY ÉVRE 20.—, FÉL ÉVRE 10.—, EGYES SZÁM ÁRA 2.— DINÁR, KÜLFÖLDRE EGY ÉVRE 37,50, FÉL ÉVRE 18,75 DINÁR; KÜLFÖLDÖN EGY ÉVRE 3.— DOLLÁR, FÉL ÉVRE 1,50 DOLLÁR. — KÉSZÜLT A FÓRUM NYOMDAJÁBAN NOVI SADON.

VARGA LÁSZLÓ

**A
JUGOSZLÁVIAI
MAGYARSÁG
TÁRSADALMI - POLITIKAI
HELYZETE***

* Az itt közölt tanulmány, kisebb változásoktól és kiegészítésekkel eltekintve, a szerző diplomamunkája, amelyet a belgrádi egyetem Politikai Tudományok Karának bizottsága előtt védett meg. A bizottság elnöke dr. Radoslav Ratković, a kar dékánja volt, tagjai dr. Vlada Cetković és dr. Reháč László. Az eredeti műhöz 2,5 ívnyi függelék is tartozik, dokumentáris és statisztikai anyaggal, amelyek közlésétől ez esetben eltekintünk.

A jugoszláviai magyarság társadalmi és politikai helyzetét ma nyilvánvalóan az a folyamat jellemzi alapvetően, amelynek során a nemzeti kisebbség, majd fél évszázados állapotából, nemzetiséggé alakul át. Pontosabban: a sajátos védnökség alatt lévő nemzeti kisebbségnek az állapotából a nemzetiséggé, tehát az öngazgatású jugoszláv szocialista közösség alkotó részévé, szubjektív tényezőjévé való átalakulás folyamata ez. Eközben, természetesen, nem az elnevezés újszerűsége, maga a terminus a lényeges (amely egyébként is többek szerint vitatható), hanem maga a folyamat, amelyet az öngazgatás rendszere társadalmilag megalapozott, a JKSZ Központi Bizottságának Brionin megtartott IV. ülése részleteinek összefüggésében eszmeileg megvilágított, az alkotmánykiegészítő rendelkezés pedig a jogrend sáncába bevett.¹

Ez a folyamat egyben azt is jelenti, s ez a tulajdonképpeni értelme, hogy kezdetét veszi a kisebbségi állapotra és létre jellemző kettősség feloldozása és túlhaladása. Annak a kettősségnek, amely a szociális-gazdasági és nemzeti összetevők bizonyos kettéválasztásában jutnak kifejezésre a kisebbség életében. Jobban mondva: a kisebbségek maradéktalanul élvezik ugyan mindazokat a polgárjogokat, illetőleg a bennük kifejeződő társadalmi és anyagi viszonyok adottságait, amelyeket a közösség, minden tagja számára, nemzetiségre való tekintet nélkül megalkot, ám külön jogszabályokkal úgynevezett sajátos jogokat biztosít számukra, mint amilyenek például a szabad nyelvhasználat és iskola-tartás joga, a nemzeti kultúra ápolása stb., hogy ezek alapján a kisebbségek korlátlanul élhessék a maguk, persze nem zárt, nemzeti életét, kultúrájukban kifejezzék nemzeti sajátosságait.² Azonban a dolgozó ember, s ennek megfelelően a nemzetiségekhez tartozó dolgozó érvényesülése a társadalmi munka és elosztás folyamatában új szakaszt nyit a kisebbségi lét kettősségének túlhaladásához, mert harmonikusabban, s mindenekelőtt természetesebb módon kapcsolja egybe a nemzetiségek életének társadalmi és osztály-, valamint nemzeti tényezőit és azok törekvéseit.

Központi jelentőségű kérdése ma ennek a folyamatnak, és pedig nem csupán a jugoszláviai magyarság és általában a nemzetiségek számára, hanem az úgynevezett többség, a többségi nemzeti csoportok, hovatovább az egész társadalom szempontjából nézve is, hogy miként, milyen megfontoltsággal és mekkora sikerrel telítjük új tartalommal a társadalmi-gazdasági és politikai rendszer teremtette új mozgásteret. Mekkora sikerrel kapcsoljuk egybe a nemzetiségek életének két külön síkban futó összetevőjét: az ember és a polgár szabadságjogait és a dolgozó általánosan elfoglalt helyzetét a társadalmi termelésben (ami egyöntetűen vonatkozik mindenkire, tehát a nemzetiségekhez tartozó egyénekre is), az úgynevezett különleges kisebbségi jogokkal, a kisebbségek biztosított jogaival, amelyek körülhatároltak, ám amelyeket szinte már hagyományosan elvonatkoztatnak a nemzetiségek általános társadalmi és politikai helyzetétől.

Ugyanis a forradalom, különösképpen pedig az öngazgatás és a munka szerinti elosztás rendszere sorsdöntően megváltoztatta a termelési viszonyokat. Ez a terület ma ugyancsak társadalmi irányítás és szabályozás tárgyát képezi, míg a ma már hagyományosnak mondható kisebbségi jogok megalkotásának és az állami vagy nemzetközi biztosítékok megfogalmazásának idejében a termelés és az elosztás szférája úgyszólván teljesen a tőke rendeltetése volt. Innen veszi eredetét az, a ma már ugyancsak hagyományosnak mondható, ám a szo-

¹ Vö Varga László: Felszólalás az SZKSZ Központi Bizottságának 1968. május 29-én megtartott 14. ülésén. Az ülés gyorsírói jegyzetei az SZKSZ KB irattárában, Belgrád.

² Uo.

cialista társadalom számára nyilvánvalóan túlhaladott szemlélet, amely a nemzetiségi (kisebbségi) jogok szabályozását és megvalósítását, a legjobb szándék esetén is, az úgynevezett versailles-i kisebbségvédelmi rendszer kitaposott ösvényén járva keresi, megfelelkezve azokról a lényegbevágó változásokról, amelyek a termelési viszonyokban időközben bekövetkeztek.

Éppen ezért, manapság a nemzetiségek életbevágó vagy hétköznapi ügyeinek elméleti áttekintésére vagy gyakorlati megoldására irányuló minden friss törekvésnek (s ez teljes egészében vonatkozik a jugoszláviai magyarság esetére is) elsősorban azokból a lényeges kérdésekből kell kiindulnia, amelyek kifejezik a nemzetiségek életében, különösképpen a létében végbemenő jelenkori változásokat, mint például:

— hogyan és mennyiben szolgálnak természetes alapul az ember és a polgár szabadságjogai és a társadalomban betöltött általános szerepe sajátos (mondhatnám úgy is, hogy nemzeti vagy nemzetiségi) jogainak szabályozására és szükségleteinek kielégítésére, illetve megfordítva,

— a nemzetiségek úgynevezett sajátos jogai és szükségleteik kielégítése hogyan és mennyiben lesz a fennálló alapvető társadalmi viszonyok természetes, nem pedig elkülönített funkciójává;

— hogyan és mennyiben válik mindez a társult dolgozó és polgár, illetve a nem központosított, öngazgató társadalom természetes velejárójává; milyen az egyes tényezőknek a magatartása, igazolják-e, vagy pedig megcáfolják azt, miszerint az öngazgatás és a munka szerinti elosztás rendszere nyújtja a legtermészetesebb és egyedüli lehetséges keretet a kisebbségi lét kettősségének a túlhaladásához, ami egyben azt is jelenti, hogy valóságosan megszűnik kisebbségi mivolta és nemzetiséggé alakul át.³

Ez a tanulmány nem azzal a szándékkal készült, hogy minden oldalról megvilágítsa a jugoszláviai magyarság számára is, kétségtelenül sorsdöntő folyamat minden vonatkozását. Egy tanulmány keretei ehhez nyilvánvalóan szűkre szabottak, lehetőségei korlátozottak. A választás lehetősége azonban még ez esetben is sokféle.

A megválogatás kényszerű körülménye és a valóságos sorsproblémák célszerű méretezése arra készítette a szerzőt, hogy a bevezetőben kifejtett néhány általános szempont felvázolása után, az alábbiakra szorítkozzon:

I. A jugoszláviai magyarság területi elhelyezkedése

II. A gazdasági állapotok és a társadalmi szerkezet átalakulásának vázlatos áttekintése

III. A politikai életben való részvétel és a politikai képviselőlet néhány kérdése

IV. Az egyenrangú nyelvhasználat értelme és jelenlegi helyzete

V. Az iskoláztatás ma még nyílt kérdései

VI. A művelődési élet megszervezésének néhány vonatkozása

VII. Kapcsolatok az anyanemzettel

Másmilyen megfontolással természetesen másféle válogatást lehet szembeállítani az itt felvázolttal. Ez a megválogatás elsősorban azért bírálható, mert mégiscsak, legalábbis első pillantásra, nagyobb teret szentel az oktatás, műve-

³ Ezzel kapcsolatban lásd E. Kardelj alábbi megállapítását: A kizsákmányolás és ugyanakkor a bürokratikus, adminisztratív igazgatás alól is felszabadult munka, valamint a szabad munkás-ember, alkotó-ember, akinek kibontakozását nem béklyózza meg sem a magántulajdon, sem pedig az állami központosítás önkénye, ez az ember lesz egyre inkább a szocialista viszonyok továbbfejlesztésének önálló meghajtó ereje. (Expozé a Szövetségi Képviselőház és a Szocialista Szövetség Szövetségi Bizottságának együttes ülésén az alkotmánytervezet betervezése alkalmával 1962. szeptember 20-án. Egykori sajtókiadvány alapján.)

lődés és nyelvhasználat kérdéseinek. Márpedig ezek eddig is mind a magyarság, mind pedig a társadalom figyelmének központjában voltak, végső soron pedig ugyancsak a sajátos nemzetiségi jogok keretébe tartoznak.

Az ilyen irányú megjegyzés látszólag helytálló lenne, amennyiben azok tárgyalása kizárólag a hagyományos nézőpontok szerint történnék. A szerző szándéka azonban az, és ez indokolja elhatározását, hogy a megváltozott társadalmi viszonyok közepette éppen a megválogatott kérdéseken kísérelje meg felvázolni az általános és sajátos egybekapcsolódásának folyamatát.

I. A JUGOSZLÁVIAI MAGYARSÁG TERÜLETI ELHELYEZKEDÉSE

Jugoszláviában az 1961-es¹ népszámlálás adatai szerint 504 368 magyar élt², ami az ország összlakosságának 2,7 százalékát képezi³. A magyarság területi elhelyezkedése azonban rendkívül tarka képet nyújt. Némely vidéken, különösképpen a határmenti övezetben, kifejezetten nagyfokú a magyarság koncentrációja, olyannyira, hogy néhány községben és még több lakott településen nemcsak összefüggő tömbökben laknak, hanem az összlakosság abszolút többségét teszi ki, máshol viszont szétszórta, szinte néptöredékként él, s csupán elenyésző részét képezi az összlakoságnak.

A magyar nemzetiség megoszlásának jellegzetessége, s különösképpen annak részletes elemzése nem tartozik szorosan e tanulmány tárgykörébe, ámde, tekintettel arra, hogy a lélekszám, az össznépességben képviselt számarány, s nem utolsósorban a szétszórtság, illetve összefüggő népesség koncentrációja számottevően befolyásolja a nemzetiségi szükségletek kielégítését szolgáló előfeltételek megteremtését, s a nemzetiségi és öngazgatói jogok gyakorlati érvényesülésének valóságos terjedelmét, helyesnek tetsző utalni itt a nemzetiségi megoszlás jellegzetes adataira is.

Bosznia—Hercegovina Szocialista Köztársaság területén 1415 magyar él, ami a jugoszláviai magyar etnikumnak mindössze 0,3 százalékát teszi ki, Bosznia—Hercegovina összlakosságának viszont statisztikailag alig kifejezhető hányadát jelenti. Hasonlóképpen van Crna Gora Szocialista Köztársaságban (270 magyar, illetve az etnikum 0,05 százaléka) és a Macedón Szocialista Köztársaságban (252 magyar, illetve az etnikum 0,05 százaléka). A rendkívül kis lélekszámra és számarányra való tekintettel ebben a két köztársaságban nem mutatják ki a magyarság részarányát az összlakosságban.

A Horvát Szocialista Köztársaság területén 42 347 magyar él, ami az itteni magyarságnak 8,4 százalékát teszi ki. Ez Horvátország összlakosságának valamivel több mint 1 százalékát jelenti, ám ugyanakkor a köztársaság legnépesebb nemzetiségi csoportját alkotja. A horvátországi magyarságnak több mint a fele (23 091 lélek) Baranyában és Eszék környékén él, ahol az összlakoságnak csaknem 10 százalékát teszi ki, azzal, hogy egyes körzetekben sokkal nagyobb a számarányuk (Batinán 48 százalék, Hercegszőlősen 28 százalék, Dár-

¹ Statistički godišnjak SFRJ (a JSZNK statisztikai évkönyve), Belgrád, 1964. július, 351—352. oldal.

² Mr. Mirnic Károly adatai szerint, amelyeket a „Demográfiai jellegzetességek a jugoszláviai magyar nemzetiség életében” című tanulmányában közöl, 1921-ben 472 000, 1931-ben 468 000, 1953-ban 502 000 magyar élt Jugoszláviában. Híd, 1970/1, Újvidék.

³ Az összehasonlítások alapján kapott arányokat és viszonyokat nem árt némi óvatossággal kezelni. Ugyanis minden összehasonlítás az 1961-es népszámlálás adatai alapján történt, ám azóta feltételezhetően történtek bizonyos eltolódások a lakosság nemzetiségi szerkezetében. A feltevés a korábbi évek adatainak egybevetésén alapul.

dán 25 százalék). Bizonyos fokú koncentrációról beszélhetünk még Vukovar (2521) és Vinkovci (2273) környékén, míg a fennmaradt, körülbelül 10 000 főnyi horvátországi magyarság szétszórtan él, csaknem az egész köztársaság területén, azzal, hogy úgy-ahogy népesebb, néhány száz főt számláló csoport található Bulincban, Uljanikban, Grubišno Poljén, Garašnicán, Suho Poljén, Polán és Orahovicán.⁷

A Szlovén Szocialista Köztársaságban 10 498 magyar él, illetve a jugoszláviai magyarságnak 2,1 százaléka. Ez a köztársaság összlakosságának 0,7 százalékát teszi ki. Az ottani magyarság területi elhelyezkedésének legfőbb sajátossága a nagyfokú koncentráció. Kis kivétellel úgyszólván mind két község területén él: Lendván (8238), ahol a község összlakosságának 40 százalékát teszi ki és Muraszombaton (1819), ahol az összlakosság 4 százalékát képezi. Ebben a két községben a szlovéniai magyarságnak 96 százaléka él.⁸

A jugoszláviai magyar nemzetiség túlnyomó része a Szerb Szocialista Köztársaságban van. 449 586 magyar él itt, ami a jugoszláviai magyar etnikumnak 89,1 százalékát teszi ki, a köztársaság összlakosságának pedig 5,9 százalékát képezi. Mivelhogy ennek elenyésző része él szűkebb Szerbiában (6816) és Kosovo Szocialista Autonóm Tartomány területén (210), célszerűbb felvázolni a magyar nemzetiség területi megoszlását a Vajdaság Szocialista Autonóm Tartomány területén, ahol az etnikum zöme él.

Vajdaságban 442 560 magyar él, ami az itteni magyar nemzetiségnek 87,7 százalékát teszi ki, a tartomány összlakosságának pedig 23,9 százalékát képezi. A vajdasági magyarság zöme Bácskában van, Bánátban jóval kevesebb, Szerémségben pedig úgyszólván elenyésző a száma.

A magyar nemzetiség a 44 vajdasági község közül kilencben (s ezek egy kivételével mind Bácskában vannak) az összlakosság abszolút többségét alkotja, méghozzá 50,2—88,2 százalékgig menő arányban. Ide, ebbe a kilenc községbe koncentrálódik a vajdasági magyar nemzetiségnek több mint a fele, pontosabban 238 476 fő. További 36 460 magyar, illetve a vajdasági magyarságnak 7,5 százaléka olyan községekben él, amelyekben egyetlen nemzetiség sem teszi ki az összlakosság felét. A fennmaradt része, tehát mindössze 38,5 százaléka, illetve 170 652 fő, olyan községekben oszlik meg, ahol valamely más nemzet vagy nemzetiség alkotja az összlakosság abszolút többségét.⁹

A fentiekből következik, hogy a szétszórtág nem tartozik Vajdaságban (és az országban sem) a magyar (és általában a nemzetiségek) megoszlásának és területi elhelyezkedésének legfőbb jellegzetességei közé, ellenkezőleg „a szerb, a magyar és többé-kevésbé a szlovák nemzetiségű lakosság koncentrációja a községekben alkotott többség szempontjából széles körű lehetőséget nyújt arra, hogy a meglévő politikai és kommunális rendszer útján megoldjuk és szabályozzuk az egyes nemzetiségek érvényesülésével összefüggő kérdéseket, illetve megindítsuk ezt a folyamatot és feltételeket teremtsünk meghatározott, sajátos szükségleteik kielégítésére. Ez elsősorban az iskoláztatásra vonatkozik, a szakképzettség elnyeréséhez szükséges feltételek megteremtésére, az anyanyelv szóbeli és írásbeli használatának érvényesítésére a közéletben, valamint a szkups-

⁷ A JSZNK statisztikai évkönyve (1964. július) és a Horvát Szocialista Köztársaság közigazgatási intézetében készült „A nemzetiségek nyelvhasználati jogának megvalósítása” című tanulmány nyomán.

⁸ A JSZNK statisztikai évkönyve (1964. július), valamint a Szlovén Szocialista Szövetség köztársasági választmányában készített: „A magyar nemzetiség helyzete” című tanulmány alapján (a JDNSZSZ Szövetségi Választmányának irattárából).

⁹ Vö. dr. Rehák László: Vajdaság Autonóm Tartomány lakossága nemzeti megoszlásának jellegzetességei. A nemzetek közötti viszony időszéri kérdései az öngazgatású társadalomban című kötetből, Forum, Újvidék, 1970., 64. oldal.

tinákban és a szélesebb társadalmi-politikai közösségek, társadalmi-politikai szervezetek vezetőségeiben való politikai képviselő megvalósítására, továbbá kezdeményezésekre és közösségek közötti együttműködésre az egész nemzetiségi közösség szempontjából jelentős kérdésekben”¹⁰. Különös jelentőséggel bír éppen ez az utóbbi, már csak azért is, mert a jugoszláviai magyar etnikumnak kilenczede Vajdaságban van, ahol csaknem egynegyedét képezi a tartomány lakosságának, s az életre kelő tartományi autonómia révén egyre több lehetősége nyílik a közügyek befolyásolására s nem utolsósorban saját sorsának rendezésére is. Ugyanis... „az alkotmánytörvény tervezete a politikai berendezésre vonatkozó alapvető és egységes alkotmányos rendelkezések feldolgozásával arra törekszik, hogy tovább fejlessze a választógyűlés és népszavazás intézményét, valamint a helyi közösségeket, amelyekben különösképpen kifejezésre jut Vajdaság jellegzetes társadalmi szerkezete”¹¹.

Igaz ugyan, hogy a magyar nemzetiség, számarányától függetlenül, más nemzetek és nemzetiségek fiaival együtt vesz részt a politikai döntések meghozatalában és az öngazgatás gépezetében, üzemi, falusi, községi vagy tartományi szinten, és ugyan bonyolultabbá, összetettebbé, esetenként kényesebbé teheti a viszonyokat vagy a döntések előkészítésének a módját, ám a társadalom alap-szervezetében megvan a lehetősége arra, hogy önállóan kifejezéshez jusson.

II. A GAZDASÁGI ÁLLAPOTOK ÉS A TÁRSADALMI SZERKEZET ÁTALAKULÁSÁNAK VÁZLATOS ÁTTEKINTÉSE

Igen nehéz, szinte lehetetlen elszigetelten követni, különösképpen pedig felvázolni a jugoszláviai magyarság társadalmi-gazdasági és anyagi helyzetét. Megnehezíti az ilyenfajta vállalkozást az a körülmény, hogy az efféle társadalmi statisztika több mint hiányos, s az elvárta végzett kutatásoktól eltekintve, nem is nagyon szokásos. Ami viszont mégis felkutatatható a régebben végzett kutatások anyagából, az eltérő, gyakran ellentmondó módszerek és célkitűzések miatt igen nehezen összehasonlítható. Ennél is nyomósabban hat azonban az a visszavonhatatlan történelmi igazság, hogy egy-egy vidék lakóinak, illetve társadalmi osztályainak és rétegeinek sorsa, nemzeti hovatartozásra való tekintet nélkül rendkívüli módon összefonódik.

Mindenekfelett vonatkozik ez Vajdaságra, ahol a jugoszláviai magyar nemzetiség túlnyomó többsége él. Az itteni magyarság, az időnként és rétegenként kimutatható jelentékeny sajátosság ellenére is alapjában véve osztozik a tartomány más nemzetiségű lakosságának sorsában. Ezt az álláspontot csak bizonyos mértékben befolyásolja az a körülmény, hogy adott időszakban és adott viszonyok közepette az úgynevezett uralkodó, vagy pedig az elnyomott nemzethez tartozónak vallhatta magát. Ennélfogva, ez a körülmény ugyancsak sajátosan jellemző szempont lehet a magyar nemzetiség társadalmi-gazdasági helyzetének vizsgálatánál, annál is inkább, mert nyomait magán viseli annak szociális szerkezete.

A múltban, de bizonyos mértékben még ma is túlnyomóan mezőgazdasági jellegű Vajdaság úgyszólván mindig a különböző gazdasági rendszerek és viszo-

¹⁰ Dr. Rehák László: Uo. 65—66. oldal.

¹¹ Ilija Rajacić: Expozé Vajdaság SZAT Képviselőháza tanácsainak együttes ülésén az alkotmánytörvény tervezetének betervezése alkalmából, 1969. február 21-én. VSZAT Hivatalos lapjának különkiadása, Novi Sad, 1969. 11—12. oldal.

nyok határán és peremén volt. „Vajdaság határ menti fekvése, függetlenül attól, hogy a tartomány a történelem során melyik országhoz tartozott — Ausztriához, az Osztrák—Magyar Monarchiához, a Szerb—Horvát Királysághoz vagy a régi Jugoszláviához —, mindig roppant fontos, gyakran döntő hatással volt gazdaságára, sőt az említett országok gazdaságpolitikájára is... az itt felhalmozódott tőkét különféle adókkal — kezdve a harmincad néven ismert adótól a régi Jugoszláviában ismert adókig — közvetlenül elvonták innen... E módszerek vizsgálatával nyomon követhető minden egyes országban a régiók és peremvidékek gazdasági kizsákmányolásának politikája. Vajdaság szintén a peremvidékek közé tartozott, sőt gyakran a legfontosabb ilyen peremvidék volt”.¹²

A Vajdaság gazdasági fejlődésére nézve kedvezőtlen körülmények, az átmeneti fellendülés rövid időszakaitól eltekintve — amit inkább kivételnek mint szabálynak kell tekinteni —, jórészt fennmaradtak, és éreztették hatásukat a felszabadulás után is. Rendkívül érdekes és tanulságos dolog lenne felvázolni itt a tartomány gazdasági lemaradásának minden vonatkozását, ám az állapotok érzékeltetése céljából elegendő elmondani, hogy Vajdaságban „az 1948—1952-es időszakban a termelés átlagos 'növekedése' (helyesebben, csökkenése) mínusz 5,7 százalék volt... Egyáltalában Vajdaság gazdasága 1948 és 1956 között a szó szoros értelmében stagnált. Ez azt jelenti, hogy az egyszerű társadalmi újratermelés szintjén volt (tehát a csökkenő társadalmi újratermelésről csak az egyszerű újratermelés szintjére sikerült felvergődnie), mivel az 1952. évet követő időszakban — tehát 1953 és 1956 között — némiképpen fellendült a gazdasági élet; a 9,7 százalékos termelésnövekedés azonban korántsem tudta helyrehozni az előző időszakban történt dezinvestálás következményeit”.¹³ Csupán 1957-től veszi kezdetét az az időszak, amikor Vajdaság gazdasága számottevő ingadozásokkal ugyan, de képes volt némi bővített társadalmi újratermelésre.

A gazdasági beruházások Vajdaságban az egész főszaadulás utáni időszakban az országos átlag alatt maradtak. Lakosonkénti átlagegységben kimutatva az 1947-től 1966-ig terjedő húszesztendő időszakban csupán csak Bosznia—Hercegovinában és Kosovón volt alacsonyabb, mint Vajdaságban. Ehhez, az egyébként sem rózsás helyzethez érdemes hozzáfűzni még két körülményt: a gazdasági beruházásoknak 40 százalékát a mezőgazdaság emésztette fel, ami tekintettel a tartomány gazdasági szerkezetére, önmagában véve még nem is lenne olyan nagy baj, ám a mezőgazdaság közismert helyzete, különösképpen pedig a folyó agrárpolitika következményeként, az ilyen jellegű beruházások hatékonysága jóval kisebb, mint, mondjuk, az iparban; és másodsor, a nemzetiségek lakta községekben, tehát azokban is, amelyekben a vajdasági magyarság zöme él, a beruházások szintje elmarad az egyébként sem magasnak mondható, vajdasági átlag alatt. Például, az 1963-tól 1966-ig terjedő időszakban Vajdaságban az egy lakosra jutó gazdasági beruházás 893 dinárt tett ki átlagban. Ezzel szemben abban a kilenc vajdasági községben, amelyben a magyarság a lakosság többségét teszi ki (és ahol a jugoszláviai magyar nemzetiségnek több mint a fele él), a lakosonkénti beruházások összege (az említett időszakban) a

¹² Dr. Mezei István: A nemzeti egyenjogúság regionális gazdasági tényezői Vajdaságban. A nemzetek közötti viszony időszerű kérdései az öngazgatású társadalomban című kötetből, Forum, Újvidék, 1970. 35. oldal.

¹³ Uo. 41—42. oldal.

következő volt: Csóka 749, Zenta 713, Ada 663, Szabadka 644, Topolya 620, Becse 503, Kishegyes 307, Kanizsa 300, és Temerin 249 új dinár.¹⁴

Az igazság kedvéért meg kell ugyan mondani, hogy 1966-ban a tartomány területén a fejenkénti nemzeti jövedelem 20 index-számmal volt az országos átlag fölött, s ilyen értékelés szerint Vajdaság Szlovénia és Horvátország után a harmadik helyet foglalja el az országos ranglistán. Azonban a teljes igazsághoz hozzátartozik az is, hogy az 1947-től 1965-ig terjedő, majd húszéves időszakban, a fejenkénti nemzeti jövedelem itt 297 index-számmal növekedett (Jugoszláviában 337), s ilyen értelemben az összes köztársaságok és tartományok közül csak Kosovón növekedett lassabban a vajdaságinál.¹⁵

Ezt a körülményt okvetlenül meg kellett említeni, méghozzá nem csupán a teljes kép felvázolása miatt, hanem már csak azért is, mert a politikai közírásban és általában a közéletben rendkívül eltérő, de még inkább eltérő kiindulópontokról levezetett adatok vannak közforgalomban (például rendszerint „megfelelnek” az 1947-től 1952-ig terjedő időszakról). Azonkívül rendszerint figyelmen kívül hagyják a népesedés tényezőjét, amely lényegesen befolyásolja, többek között például, a fejenkénti nemzeti jövedelem növekedési arányának valóságos értékét (Vajdaságban a születési arány szüntelenül csökken, és az elmúlt 15 év alatt a legalacsonyabb az egész országban)¹⁶.

A fentebb felvázolt és egyéb körülmények (a nagybirtokrendszer s annak túlnyomórészt porosz-junker fejlődési útja a rendi hagyományok számottevő maradványaival¹⁷ a lakosság nagyfokú helyváltoztatása¹⁸, közigazgatási-katonai vonatkozású beavatkozások, a mezőgazdaság gépesítése és a mezőgazdasági feldolgozóipar megeremtésének sajátos útjai stb.) messzemenően és hosszú távon befolyásolták a múltban Vajdaság népmozgalmának alakulását. A valóságban szüntelenül ugyanazon törvényszerűség két, merőben ellentétes hatása között őrlődött: a szüntelen munkaerő-fölösleg és munkaerőhiány nyomorította. A tömeges elszegényedés állandóan fenyegető réme nehezedett a dolgozó rétegekre.

A tömeges elszegényedés réme különösképpen fenyegette az itteni magyarság dolgozó rétegeit, annak ellenére is, hogy abban az időben, az első világháborút megelőző korszakban az úgynevezett uralkodó nemzethez tartozott.¹⁹

A szerb parasztság számára a katonai határőrvidék maradványainak hosszú időn át tartó visszamaradása, a németiség számára pedig a kiadós telepés kiváltságok úgy-ahogy védelmet jelentettek, vagy legalábbis lelassították ezt a folyamatot, elodázták az elkerülhetetlen beteljesedését.

A majd félmillió magyar etnikum bevonása a Szerb—Horvát—Szlovén Királyság kereteibe újabb jelentős változásokat hozott a vajdasági magyaroknak

¹⁴ Felhasználtam a Vajdasági KSZ tartományi bizottságának ülésére készült, „A nemzetiségi viszonyok fejlesztésének időszeri eszmei-politikai feladatai” című anyag adatait. A VKSZ KB irattára, Novi Sad, 1968., 9. oldal.

¹⁵ Forrás: Medunacionalni odnosi i Savez komunista Srbije (A nemzetiségi viszonyok és az SZKSZ). Az adatokat Miloš Sindić rendezte. Kiadó a Politikai Tudományok Karának Politikai Kutatóközpontja, Belgrád, 1969. 58—59. oldal.

¹⁶ Lásd Mr. Mirmics Károly idézett tanulmányát.

¹⁷ Ezzel kapcsolatban érdemes ismét utalni Lőrinc Péter tanulmányaira, különösképpen „A nagy póri pör”-re Testvériség-Egység Kiadó, Újvidék, 1950.

¹⁸ Dr. Mezei István már idézett közleményében ezt írja: „A tartomány egész története során élénk forgalmú, változó lakosságú vidék volt... általában fél évszázadonként, később pedig, szinte tízévenként változott a lakosság összetétele, s ez a helyzet egyre újabb és újabb problémákat szül. Vajdaságnak sohasem volt igazi őslakossága. I. m., 38. oldal.

¹⁹ Erdői Ferenc „A magyar paraszttársadalom” című könyvében ezt írja: „Egy nemzeti társadalomban a parasztság mindig alul fekvő réteg, amely nem vesz részt a fölül levő rétegek nemzeti életében, illetve csak egyféléképpen vesz részt benne: termelési eredményeit és emberanyagát szállítja.” Franklin Társulat, Budapest, 155. oldal.

nemcsak nemzeti, de társadalompolitikai mivoltában is. Ismerkedés volt ez a nemzeti elnyomás összes következményeit magába foglaló kisebbségi sors körülményeivel egy türelmesnek legkevésbé mondható nyers hatalom árnyékában és azon túl, vagy részben abból kifolyólag új, jelentős szociális eltolódás állt be a magyar kisebbség társadalmi szerkezetében. A magyarok köréből a volt uralkodó réteg, a nagybirtokosok, úgyszólván teljes számban, az ipari és pénztőke tulajdonosainak nagy része, az állami tisztviselők és a tanügyi munkások nagy részével együtt, élt az optálás jogával, és eltávozott az országból, nem lévén hajlandó vállalni a kisebbségi sorsot, sem pedig a sorsközösséget honfitársaival, akik, még ha mostohagyermekként is, megmaradtak a szülőföld kebelén.²⁰ Magától érthető, hogy a magyar kisebbségi etnikumnak ez a „kettészakadása” nem maradhatott meg (hátrányos és előnyös) következmények nélkül, az igazi tragédia azonban csak ezután köszöntött a kisebbségi magyarokra, még hozzá a földreform formájában.

A nemzeti kisebbségeket, így a jugoszláviai magyarokat is, kizárták a földreformból. Legalábbis, ami a földjuttatást illeti. Azonban nemcsak hogy föld nélkül maradtak a magyar földnélküliek, cselédek, napszámosok, zsellérek és nadrágszíjparellások (a vajdasági munkáskamara akkori becslése szerint mintegy 45—50 000 ember²¹), tehát nemcsak hogy föld, de munka és munkaalkalom nélkül is maradtak. Az agrárreform útján ugyanis részint felosztották azokat a nagybirtokokat, ahol korábban munkát és kenyeret kaptak.

Egyébként a *Híd* akkori becslése szerint a jugoszláviai magyar kisebbség társadalmi szerkezete az alábbi képet nyújtja: „Népünk egyharmada él városokban és kétharmada falvakban és nagy községekben... földművelőink túlnyomó részét, kb. kétharmadát, földtelenek vagy olyanok alkotják, akik birtokukból megélni nem tudnak. A városiakok megoszlása hozzávetőlegesen: egyharmada munkás, egyharmada kisiparos, kiskereskedő, egyötöde értelmiségi, hivatalnok és szabad pályán levő, a maradék egytizede pedig nagybirtokos, nagyiparos, pénzember stb.”²²

Az így alakuló társadalmi szerkezet már önmagában véve magyarizatokat ad arra vonatkozóan, hogy miért és miként vált az itteni magyarság a vajdasági szocialista mozgalom tömegbázisává, hogyan került a Jugoszláv Kommunista Párt eszmei vonzóerejének hatáskörébe (volt időszak a két háború között, amikor Vajdaságban a JKP tagságának csaknem egyharmada magyar volt). És ha már a társadalmi szerkezetből levezethető eszmei és politikai körülményeknél tartunk, fel kell jegyezni a következőket is: azáltal, hogy ugyancsak megtizedelődött a magyarság „saját”, „nemzeti” uralkodó osztálya, „jelentős mértékben csökkent annak a lehetősége, hogy a magyar polgárság a nemzeti összefogás és az osztálybéke örve alatt rákényszerítse az etnikumra szűkkeblű osztályérdekeit és valamennyi jugoszláviai magyar kizárólagos képviselőjének tüntesse fel magát”²³

A felszabadulás után további jelentős eltolódás következett be a magyarság társadalmi szerkezetében. A történelem folyamán „a földreform első ízben juttatta földhöz a magyar agrárproletariátust (18 830 magyar család, azaz minden második bejegyzett földigénylő több mint 80 000 katasztrális hold földhöz ju-

²⁰ Ezzel kapcsolatban lásd dr. Rehák László: A jugoszláviai magyarok az öngazgatású szocialista társadalomban. *Híd*, 1969/6, Újvidék.

²¹ Prokopyy Imre: A jugoszláv agrárreform. Husveth és Hoffer Kíndása, Lugo, 1933., 25. oldal.

²² Dr. Steinfeld Sándor: Hozzászólás (3. közlemény). A háború előtti *Híd* antológiájában, *Híd*, 1934—1941, Forum, Újvidék, 1964., 88. oldal.

²³ Dr. Rehák László: A jugoszláviai magyarság nemzeti és politikai fejlődése. Közlemény a Krapinske Toplicén megtartott tudományos tanácskozáson. Kéziratban, 7. oldal.

tott)".²⁴ Hogy megértsük az esemény nagyságát, elegendő utalni arra, hogy ezzel a földosztással minden ötödik magyar család földet kapott.

Az elkövetkező években lényegesen lelassult a társadalmi átrétegződés. Így például a földművesek aránya a magyarság szociális szerkezetében a következőképpen alakult: 1948-ban 47,3 százalék, 1953-ban 53,6, 1961-ben pedig 45,7 százalék. Ugyanakkor a földművesek részaránya átlag Vajdaságban valamint a szerb nemzetiségű lakosságnál így alakult: 1948-ban 61,1, illetve 69,5 százalék, 1953-ban 62,1 illetve 63,4, 1961-ben pedig 52 illetve 49,4 százalék. Az igazság kedvéért meg kell ugyan mondani, hogy Vajdaságban, a horvátok után (1961-ben 42,6 százalék) a magyarok körében van a legkevesebb földműves²⁵ (aminek viszont megvannak a gazdasági, politikai és történelmi előzményei), ám megmarad a tény, hogy a vajdasági magyarság társadalmi szerkezete bizonyos fokig konzerválódott. Ez a következtetés egyébként nem csupán a mezőgazdasági lakosság lassú lemorzsolódásán alapszik. Itt kell megemlíteni, hogy bár az 1961-es népszámlálás adatai szerint Vajdaságban a foglalkoztatottaknak 25,9 százaléka magyar volt — 1948-ban 33,9 százaléka —, szerbiai összesített adatok szerint a magyaroknál viszonylag lassan növekszik az aktív lakosságnak munkás, értelmiségi és hivatalnok foglalkozású része (1948-hoz viszonyítva mindössze 38,6 százalékkal, míg ugyanabban az időszakban Szerbiában átlag 77,6 százalék).²⁶ Ha viszont a foglalkoztatottak szerkezetében különválasztjuk a hivatalnokokat (beleértve természetesen minden értelmiségi foglalkozást is, amit a statisztika egyszerűen hivatalnoknak mutat ki) és a munkásokat, akkor a munkaviszonyban levő magyaroknak 18,2 százaléka tisztviselő és értelmiségi foglalkozású (az országos átlag 30,2 százalék), 81,8 százaléka pedig munkás (országos átlag 69,8 százalék)²⁷ s ezeknek is 47,2 százaléka szakképzetlen vagy betanított munkás. Közelebbi (tehát nem országos) összehasonlításként elegendő megemlíteni, hogy a munkás és hivatalnok—értelmiségi arányt tekintve, az ország nemzeti és nemzetiségei közül egyedül az albánok vannak a magyarok mögött.

A közölt adatok, s mindazok a még rendelkezésre állók, amelyeket helyszűke miatt kényszerűen mellőzni kell, arra utalnak, hogy a jugoszláviai magyarság társadalmi átrétegződése és foglalkozási szerkezetének korszerűsödése nemcsak hogy lényegesen lelassult, hanem ma már számottevően elmarad az országban végbemenő hasonló folyamatok s nem utolsósorban a szükségletek és lehetőségek mögött.

Ennek az állapotnak az első számú következménye anyagi vonatkozású. Olyan helyzetben ugyanis, amikor az ember anyagi helyzete szinte kizárólag vagy jórészt a társadalmi munkában megvalósított személyi jövedelmétől függ, ezt viszont a szakképzettség befolyásolja jelentős mértékben, a társadalmi és foglalkoztatási szerkezet bármilyen lemaradása a legközvetlenebb módon befolyásolja nemcsak az egyént, hanem az egyének révén az egész nemzetiségi etnikum anyagi helyzetét. Ez a helyzet most a jugoszláviai magyar nemzetiség esetében.

Ugyanakkor ez az a rendkívül érzékeny pont a nemzetiség, de nemkülönben a soknemzetiségű közösség életében is, amelyen az öngazgatású társadalom még nem tudott eléggé hathatós gátat vetni az ösztönszerűségnek. Nem dol-

²⁴ Dr. Rehák László, idézett tanulmány, Híd, 1969/6, 654. oldal.

²⁵ Položaj i prava narodnosti u svetlu ustavnih odredbi (A nemzetiségek helyzete és jogai az alkotmányrendelkezések tükrében). Az SZKSZ Központi Bizottságának 14. ülésére készített előzetes anyag, 20—21. oldal.

²⁶ Uo., 25. oldal.

²⁷ Dr. I. Stanojević és dr. M. Sentić: Neke promene u medunacionalnoj strukturi i odnosima u Jugoszlaviji (A nemzetiségi szerkezet és viszonyok megváltozása Jugoszláviában). Statistička revija, Belgrád, 1968/1—2. szám, 16—17. oldal.

goztra még ki a részletességig menő alaposággal a nemzetiségi politika és a szociális törekvések szerves és céltudatos összefonódásának öngazgatási gyakorlatát, hogy úgy mondjam, a napipolitika szintjén is. Ez a feladat még előttünk áll, annál is inkább, mert meglátásaink és rádöbbenéseink is újabb keletűek, mint ahogyan újabb keletűek az öngazgatási gyakorlatnak korszerű, nem dogmatikus értelmezése is.

A másik, ma még kevésbé érzékelhető és szembeötlő következménye ennek a viszonylagos lemaradásnak csupán előrejelezhető. Még hozzá nem csupán a jugoszláviai magyarság általános kulturális fejlődése szempontjából, hanem attól sokkal mélyrehatóbban is. Ma, a műszaki forradalom előestéjén, amikor a magasszakképzettségű káder egyre inkább a „multiplikált munka hordozója, egy-egy nemzetiség, ebben az esetben a magyarok, értelmiségi arányszáma mutatja nemzeti kollektivitásának fejlettségi fokát”.²⁸

A visszamaradás okai sokfélék és legkevésbé sem vezethetők vissza csupán a nemzetiségi politikában megnyilvánult és már közismert hibákra és elferdülésekre, amelyeket a JKSZ Központi Bizottságának Brionin megtartott ülésén olyan határozottan elítéltek.

Az általános politikai viszonyulás mellett, amely természetesen nem maradhatott teljesen az említett elferdülések hatásán kívül, a lényegesebb okok közé kell sorolni Vajdaság általános gazdaságpolitikai helyzetét, a jugoszláviai magyarságnak fentebb vázolt társadalmi-gazdasági helyzetét, az iskolahálózat, mindenekelőtt a középfokú iskolák fejletlenségét, az anyanyelven való oktatás állapotát, a magyarok által beszélt nyelv közmegebecsülését, az ösztöndíjazást és még megannyi más tényezőt. S mindezekén túl, ez a dolgok végső konklúziója, mindannyiunk számára megmarad a halaszthatatlan feladat: gyorsabban társadalmisítani és az öngazgatás valóságos hétköznapi ügyévé tenni a nemzetiségi viszonyoknak ezt a vonatkozását is, mert valójában oda is tartozik.

III. A POLITIKAI ÉLETBEN VALÓ RÉSZVÉTEL ÉS A POLITIKAI KÉPVISELET NÉHÁNY KÉRDÉSE

Mindjárt a vizsgálódás elején meg kell állapítani, hogy a magyar nemzetiség jelenlevő, sőt számottevő tényezője a tartomány és azon túl az ország politikai életének. Természetesen korántsem azért, mintha erre lenne rendelve, hanem egyszerűen számos körülmény természetes közrejátszása folytán, amelyek közül elegendő megemlíteni a következő hármat:

a) A jugoszláviai magyarság társadalmi és osztályhelyezete olyan volt, hogy a dolgok természetes logikája folytán zömében a munkás és szocialista mozgalomhoz vagy annak vonzókörébe tartozott;

b) egyre szélesebb körben tudatosodik, hogy társadalmi (nemcsak nemzeti) jogait a közéletben való aktív részvételével biztosíthatja;

c) a Kommunista Szövetség különös gonddal ügyel arra, hogy a társadalom minden közülete megnyíljon és egyre inkább meg is nyílik a nemzetiségekhez tartozók előtt; hogy a nemzetiségek jelen legyenek és képviseltesék magukat a különféle szervezetekben és testületekben.

A magyar nemzetiség társadalmi és politikai tevékenységének megvan a maga szintgörbéje, kifejezetten felfelé ívelő időszakokkal és tagadhatatlan visszaesésekkel. Alapvető azonban az, s ezt nem árt ismételten hangsúlyozni, hogy a

²⁸ Dr. Rechák László: I. m., Híd, 1969/6, 659. oldal.

JKP, majd a JKSZ általános irányvonala serkentette a magyar nemzetiség politikai és forradalmi tevékenységét, s ami a legfontosabb: éppen ezáltal segítette elő a bizalmatlanság és érthető előítéletek eloszlását.

„Az első forradalmi akciók: a néphatalom megszervezése és kiépítése, a megszállók munkatársainak nyilvános megfosztása a szavazati jogtól, a választók új jegyzékeinek összeállítás, a tavaszi közvetlen választások, a király és az emigráció politikai mesterkedésire való nyilvános reagálás, a hadinyereség elvétele nyilvános tárgyalások útján, de mindennekföltre a köztársaság kihirdetése és a földreform — a magyar nemzeti kisebbség soraiban is igen nagy politikai változásokat eredményezett. Az általános politikai mozgósítás mellett igen nagy jelentőségű volt az új társadalmi értékrend kialakítása, az emberek politikai értékelése új kritériumainak kialakítása, melyben a szociális helyzet és a társadalmi tekintély játszott a fő szerepet.”²⁹

A politikai rendszer fejlődésével és terebélyesedésével, különösképpen pedig az öngazgatás kiterjedésével és elmélyülésével egyenes arányban nyitak meg az új lehetőségek a magyar nemzetiség nagyobb arányú részvételére a politikai életben. Mégpedig, nemcsak külsőleg nézve, látszólagosan, az erős központi hatalom árnyékában, hanem valóságosan és egyre inkább érdemlegesen. Azonban, függetlenül attól, hogy a jugoszláviai magyar nemzetiség részvétele a politikai életben, különösképpen pedig az öngazgatás gépezetében, egészében véve jónak minősíthető, feldolgozásra, magyarázatra és mindenekelőtt megoldásra vár néhány lényegbevágó kérdés, amelyeknek kimenetele jótékonyan befolyásolná a magyarság hatékonyabb öngazgatási tevékenységét, mind az etnikum, mind pedig a közösség javára.

Már szinte közmondásos, hogy a jugoszláviai magyarság hagyományos munkásosztály nálunk. Nem is alaptalan ez, ha tudjuk, hogy — egyes becslések szerint a második világháború előtt a vajdasági munkásosztálynak felét magyarok alkották, habár általános arányszámuk a tartomány összlakosságának egynegyedét tette ki³⁰. Ennek ellenére, a JKSZ saját soraiban mind a mai napig nem tudta helyreállítani a nemzetiségi arányokat, legalábbis, ami a magyarokat (és általában a nemzetiségiket) illeti. Nemcsak a Vajdasági Kommunista Szövetség ügye ez, hanem a horvát és a szlovén is, habár a dolog nyilvánvalóan Vajdaság számára a legnagyobb jelentőségű és a legsürgetőbb.

Amikor a JKSZ Központi Bizottságának végrehajtó bizottsága 1969-ben meghozta határozatát a nemzeti kisebbségek helyzetéről, Vajdaságban 11 118 magyar tagja volt a Kommunista Szövetségnek, ami akkor a tagság 10,6 százalékát jelentette (a tartomány összlakosságának 23,9 százaléka magyar). Ez egyben hosszú éveken át a legmagasabb százalékarány a Kommunista Szövetség vajdasági szervezetében, mert azóta bizonyos eltérésekkel ugyan, de a magyarok részaránya lassú, ám szüntelenül csökkenő irányzatot mutat. Csupán a legutóbbi időben, a fiatalság merészebb felvételével tapasztalható javulás, ám ez a pozitív jelenség egyelőre nem tudja helyrehozni a dolgot és lényegesebben megváltoztatni a már ismert képet.

Egészen a közelmúltig a legkülönbélebb elméletek és elméletecskék keltek szárnyára annak a magyarázataként, hogy miért is nincs elegendő magyar a Kommunista Szövetség szervezetében. Kisütöttek, hogy a magyarokban nincs elég forradalmi szellem, hogy többit törödnék a saját ügyeikkel, mint a közél, hogy körükben igen erős a patriarkális befolyás, hogy vallásosak, hogy...

Nem elhíhetetlen, hogy ezeknek a kifogásként talált kibúvóknak mindegyikében van némi igazság is. Az igazsághoz azonban nyilvánvalóan hozzá tarto-

²⁹ Dr. Rechák László: I. m., 1969/6, 654. oldal.

³⁰ Uo.

zik az is, hogy ilyen tulajdonságok, kisebb vagy nagyobb mértékben, fellelhetők más népek fiainál is. Az okokat tehát, amelyek természetesen sokfélék és szövevényesek, másutt kell keresni.

A legnyomósabb okok egyikét, vagy talán éppen a legnyomósabbat a JKSZ szociális összetételében kell keresni. A JKSZ soraiban, ugyanis, viszonylag kevés a munkás, ezt több ízben megállapították már felelős pártforumok, a magyarok viszont jelentős számban munkások. A JKSZ-ben kevés, úgyszólván alig van paraszt, viszont a magyarság jelentős hányada még ma is földműveléssel foglalkozik. A magyarok között viszonylag kevés az értelmiségi és a hivatalnok, főleg magasabb, felelős beosztásban, viszont éppen ez a réteg igen népes a Kommunista Szövetség szervezetében.

Természetesen végtelenül leegyszerűsített okfejtés ez, de nyilvánvalóan éppen itt kell kezdeni az okok feltárását és a magyarázatot arra vonatkozóan, hogy miért kevés a magyar a Jugoszláv Kommunista Szövetség szervezeteiben. Az effajta okok viszont, alapjában véve, mégiscsak rajtuk kívül állóak.

Nem lehet elhallgatni, hogy volt időszak, amikor, néhol kevésbé, máshol jobban, a bizalmatlanság szötte a láthatatlan akadály szálait.

Egyes környezetek zártsága, a tagság lassú ütemű felfrissítése és más hasonló, a KSZ-szervezetek belső életéből fakadó okok ugyancsak oda hatottak, hogy a meglévő összetétel és vele együtt az állapotok is bizonyos fokig konzerválódtak. És végül, de nem utolsósorban, az ide ható tényezők közé kell sorolni a Kommunista Szövetség nyelvhasználati gyakorlatát is a vegyes nemzetiségű területeken. Mert ha a politikai tevékenység értelme jórészt abban van, hogy az ember realizálja, kifejezze önmagát és környezetét, akkor a kifejezés nehézsége már önmagában véve is visszahúzó tényezőként hat.

Valamilyest részletesebben, ám megközelítően sem elég részletességgel vázoltam a magyarok részvételét a JKSZ soraiban. Nem azzal a szándékkal tettem ezt elsősorban, hogy mindenáron kimutassam a nemzeti arányok helytelenségét; megtették ezt előttem már mások, legmérvadóbban pedig a JKSZ felelős fórumai. Ennél sokkal lényegesebbnek tartom utalni arra a tényre, hogy a JKSZ nálunk a politikai élet főbb irányvonalának megalkotója, szubjektív tényező, amely lényegbevágóan befolyásolja a politikai nézetek és cselekvések, általában véve a politikai élet minden területének alakulását. Amennyiben soraiban nincs kellőképpen jelen a magyar (vagy bármely) nemzetiség, nemcsak hogy aránytalan a JKSZ fejlődése, hanem nézeteinek megfogalmazása, tevékenységének kibontakozása sem számolhat teljességgel. És megfordítva: ha a magyarság nincsen megfelelően képviselve a JKSZ-ben (taglétszámmal és érdemlegesen egyaránt) csökken a lehetősége, hogy a politika demokratikus megfogalmazásának körülményei közepette kifejezze törekvését és érdekeit, miközben természetesen nem csupán a jól felfogott nemzeti illetve nemzetiségi érdekek kifejezésére gondolok, hanem törekvéseinek összességére.

A képviselő-testületek, s a politikai és társadalmi szervezetek választmányainak nemzetiségi összetétele fölött mindig külön gonddal őrködött a JKSZ. Ennek megfelelően a jugoszláviai magyarok helye nemcsak hogy soha nem volt kétséges, hanem többé-kevésbé számarányának megfelelően vagy azt megközelítően kapott helyet ezekben a testületekben. Elsősorban vonatkozik ez a munkásönigazgatás szerveire, s jórészt a hatósági képviselői szerveire is. Az önigazgatás egyéb területi szervei már tarkább képet nyújtanak, úgyhogy egyes ágazatok esetében (oktatás, tudomány, művelődés, pénzügy, társadalombiztosítás, biztosítótársaságok stb.) az eltolódások aggasztónak is mondhatók. Hasonló, vagy talán még súlyosabb a helyzet a választás vagy kinevezés útján betöltött felelős tisztségek esetében (a szövetségi közigazgatásban, például, egy magyar

van, amit százalékban szinte ki sem lehet fejezni, a JKSZ Elnökségének politikai szakszolgálatában pedig egy sincs).

Ezzel kapcsolatban okvetlenül meg kell említeni három, egészen jellegzetes és külön kimutatható tünetet. Először: a magyarok részaránya hosszabb időszakon át lassú, de szüntelenül csökkenő irányzatot mutat. Másodszor: a közvetlen végrehajtó hatáskör növekedésének arányában csökken a magyarok száma az egyes testületekben (és főhivatalokban) és harmadszor: minél távolabb van egy testület a községtől, úgy csökken a magyarok (és a nemzetiségiek) száma.³¹

A jugoszláv néphadsereg, a maga részéről, már megállapította, hogy hányadán is állunk a tisztikarban a nemzetiségiekkel, közöttük a magyarokkal is. A pusztán tényen kívül sürgette ezt a számvetést a területi honvédelmi alakulatok létrehozása és a jugoszláv néphadsereg KSZ-bizottságának az a határozata is, hogy ezekben az egységekben a legénység és a lakosság összetételétől függően a magyart (és az albánt) is beiktatja a vezénylési nyelvek sorába. Hozzá kell fűzni, hogy a hadsereg nem most kezd csupán a magyar tisztigárda kiképzését. 1962 óta sok erőfeszítés történt e téren, s jórészt ennek köszönhető, hogy a jugoszláv néphadsereg magyar nemzetiségű tisztjeinek több mint kétharmada viszonylag fiatal, kiképzésben a háború után részesült, ami egyben azt is jelenti, hogy az úgynevezett háborús és háború utáni tisztek aránya a magyarok esetében a legjobbak közé tartozik. Ettől eltekintve, a jugoszláv néphadsereg KSZ-bizottsága legutóbbi ülésén is szorgalmazta a magyarok tömegesebb felvételét a tiszti iskolákba, beleértve a tartalékos tisztek iskoláit is, hogy létszámuk megfeleljen a magyar lakosság számarányának.^{31*}

A Szövetségi Képviselőház ugyancsak felmérte a jugoszláviai diplomáciai szolgálat nemzetiségi összetételét és megállapította, hogy azt sürgősen meg kell javítani. Kihat ez majd a magyarok bevonására is, annál is inkább, mert az egész diplomáciai szolgálatban egy magyar van. Itt azonban még egyelőre csupán a dolgok felmérésénél tartunk, ami kezdetnek biztató ugyan, de a holtpontról még nem mozdultunk el.

Ami a gazdasági vezetők nemzetiségi összetételét illeti, Vajdaságban: „a szerbek alkotják a lakosság 54 százalékát, s a gazdasági vezetők 71 százalék, a horvátok a lakosság 7,8, a vezetők 6,1 százalékát, a crnagoraiak a lakosság 1,8, a vezetők 4,4 százalékát, a magyarok a lakosság 23,9, a gazdasági vezetőknek pedig 10,3 százalékát”.³²

Az utóbbi időben, a választási rendszer demokratizálódása folytán valamelyest bonyolultabbá és kényesebbé válik a különféle testületek nemzetiségi összetételének biztosítása, bár ismételten megerősítették, hogy a „nemzetiségi kulcsot” továbbra is tiszteletben kell tartani, sőt, mondhatnám, az utóbbi időben egyre nagyobb eréllyel követelik ennek következetes betartását. Ez viszont azt jelenti, hogy a „nemzetiségi kulcsért”, a testületek megfelelő nemzetiségi összetételéért új, megváltozott körülmények között kell küzdeni, ami nemcsak nagyobb fokú érzékenységet és politikai bölcsességet követel a választótestületektől, különösképpen az ott tevékenykedő kommunistáktól, hanem egész sor,

³¹ A Vajdasági Kommunista Szövetség adatai szerint az öngazgatás jogát gyakoroló tanácsokban, illetőleg azok végrehajtó szerveiben, a magyarok a következő arányban vannak képviselve: a gazdasági szervezetekben 24,8 illetve 22,7 százalék, a földművelésszervezetekben 20,2 illetve 17,7, elemi és középiskolákban 16,1 illetve 15,3, a főiskolákon 14,3 illetve 22,5, a tudományos intézetekben 19,6 illetve 12,1, egészségügyi intézményekben 17,9 illetve 13,7, a népjóléti intézményekben 20,7 illetve 22,4, a bankokban és pénzügyintézetekben 18,4 illetve 13,8, a társadalombiztosító intézetekben 17,4 illetve 8,3, a biztosító-társaságoknál 0,1 illetve 0, a tartományi közigazgatási szerveknél 6,5, a községi közigazgatási szerveknél pedig 12,8 százalékban.

^{31*} Vö. a JKSZ Elnökségének közlönye, 1970/17.

³² Mirko Tepavac, a belgrádi Politikai Kutatóközpont már idézett kiadványában, 156. oldal.

tudatosan foganatosított politikai intézkedést, a választáskor számításba jövő emberek előzetes „kifuttatása”, affirmálódása terén.

És végül, hátramaradt még egy kérdés a „politikai jelenlét” köréből, amelyet ez alkalommal nem lehet megkerülni. Talán így kellene megfogalmazni: a magyar etnikum befolyásának lehetőségei és határai képviselőik megválasztására és magatartására. A kérdés így megfogalmazva talán furcsán hat, vagy csak egyszerűen szokatlan, de tény az, hogy ilyen vagy olyan ürügy kapcsán, ilyen vagy olyan megfogalmazásban ma már nemcsak szóbeszéd tárgya néhanapján, hanem előretolakodott a közgondolkodásban is.

A társadalom alapszervezeteiben, a munkaközösségben és a községben úgy-ahogy világos a helyzet, s ha a vizsgálódás körébe bevonjuk a gazdálkodási egységeket és a helyi közösségeket is, talán még világosabb: itt a társadalmi-gazdasági és a politikai rendszer keretében a magyaroknak, úgy is mint dolgozóknak és úgy is mint polgároknak, megvan a lehetőségük arra, hogy nekik, tehát érdekeiknek megfelelő képviselőt válasszanak, s annak közéleti szereplését befolyásolják. Különösképpen vonatkozik ez azokra az esetekre, ahol összefüggő tömbökben laknak, illerve az össznépszerűség többségét teszik ki. Ennek az elvi lehetőségeit már megvizsgáltam az első fejezetben, s most itt felesleges lenne erre visszatérni. Természetesen, ha érdemében vizsgáljuk ezeket a lehetőségeket, s azt, hogy hogyan élnek vele a többségi magyarok, akkor megannyi vonatkozását elemezhetnénk a dolgoknak, mint például, a jelöltállítást, a jól felfogott érdekek nyilvános szembeállítását és demokratikus egybehangolását, a választóképviseelő viszonyt stb. Ezek azonban a politika demokratikus kialakításának, az öngazgatású döntések meghozatalának és általában a közakarat kifejezésének és képviseletének az általános kérdései, s mint ilyenek, elsősorban nem magyar és nemzetiségi vonatkozású sajátosságok, hanem a politikai rendszer működésének a kérdései, amelyek többé-kevésbé az egész országban azonosak, vagy legalábbis hasonlóak.

Valamelyest bonyolultabb a helyzet a ritkán lakott nemzetiségi területeken, ott, ahol a magyarság a szó szoros értelmében, tehát számbelileg, alkot kisebbséget. Itt nyilván az alábbi három körülményre kell felhívni a figyelmet, amelyek a nemzeti egyenjogúság általánosan elfogadott elvei mellett befolyásolják a számbeli kisebbségben élő magyarok érdekeinek affirmálódását. Először: a zömében magyar lakta községekben létesített intézmények, s nem utolsó sorban az ott kialakult gyakorlat, az ott szerzett tapasztalatok ösztönzőleg hatnak más vidékekre is. Ilyen értelemben kétszeresen felelős a zömében magyarlakta községek s minden intézményük szerepe a nemzetiségi jogok kielégítése terén. Másodsorban: a környezet, tehát a többségi környezet fogékonysága és érzékenysége a számbeli kisebbségben élő nemzetiség szükségletei iránt, és harmadszor: a magyar lakosság szavazataival is megszerzett mandátum sajátos módon kötelez, függetlenül attól, hogy magyar vagy nem magyar nemzetiségű kapta azt.

Valamelyest idevág és majdnem hasonló elemek alapján vizsgálható a tágabb társadalmi közösségekre gyakorolt vagy gyakorolható hatás kérdése is.

Van azonban a magyarság politikai jelenlétének egy újabb vonatkozása is, amelyet eddig nem tanulmányoztunk kellőképpen. Közjogi vonatkozású ez, és az Alkotmány XIX. függelékének 1. és 2. pontja tette időszerűvé. A XIX. függelék beiktatásáig ugyanis alkotmányjogilag tisztázatlan volt, hogy a nemzetiségek jogai kollektív jognak tekinthetők-e vagy sem. Mivelhogy az 1963-as Alkotmány a nemzetiségi jogok zömét „Az ember és a polgár szabadságai, jogai és kötelezettségei” című fejezetbe foglalta, sokan hajlamosak voltak arra, hogy ezeket kizárólag meghatározott személyekre vonatkoztatott, úgynevezett alanyi jogoknak tekintsék. A XIX. alkotmányfüggelékéből, illetve annak 1. és 2. pontjából azonban már világosan következik, hogy a nemzetiségi jogok kol-

lektív jogoknak tekintendők, mivelhogy a „nemzetiségek, egészében véve az ország társadalmi viszonyainak meghatározott, külön társadalmi csoportját alkotják . . . A XIX. függelék eddig a legteljesebben kifejezi azt a felfogást, hogy a nemzetek közötti és szocialista viszonyokban, a szuverenitást kivéve, minden tekintetben egyenlő szubjektumokról van szó”³³.

Arról viszont már nincsenek világos elképzelések, hogy hogyan is néz ki a kollektív nemzetiségi jogok gyakorlásának az intézménye és rendszere. Azaz, hogy pontosabb legyen, a jog intézményesült, alkotmányos erőre emelkedett, de ennél több nemigen történt. Előttünk áll még tehát, hogy megkeressük ennek az útját, természetesen úgy, hogy a társadalmi-politikai rendszer alapvető intézményei, mindenekelőtt a dolgozók öngazgatása a munkaközösségben és a polgárok öngazgatási joga a községben, beleértve az érdekközösségek társadalmi igazgatását is, ezzel gyarapodjanak, s ne pedig szegényedjenek. Illetve, hogy a demokratikus öngazgató rendszer és a vajdasági autonómia a nemzeti érdekek és szükségletek teljesebb kifejezésével gazdagodjon.

Ez az, ami világos, amihez semmi kétség nem fér. S ezek szerint ez az az általános kiindulópont is, amelyből a kollektív nemzetiségi jogok gyakorlására az érdemi megoldást kereshetjük. Ez persze főleg Vajdaságra és a vajdasági magyarságra vonatkozik, mert például Horvátországban a Horvátországi Magyarok Szövetségének megalakulásával (még a XIX. alkotmányfüggelék meghozatala előtt) ez a kérdés, legalábbis formailag, megoldódott a valóban maroknyi nemzetiség számára.

IV. AZ EGYENRANGÚ NYELVHASZNÁLAT ÉRTELME ÉS JELENLEGI HELYZETE

Az öngazgatási rendszer fejlődésével a nyelvhasználatnak egyre nagyobb a jelentősége, különösképpen a nemzetiségek számára, méghozzá nem csupán a művelődés és a szellemi élet, hanem elsősorban a közvetlen demokrácia eszközeként. A társadalom átalakulásának és emberibbé válásának sajátos és saját útjaként jelöltük meg nálunk az olyan viszonyok kialakítását, amelyekben az ember teljesebben kifejezi egész lényét, kiteljesül emberi mivolta. Ennek a kiteljesülésnek egyik előfeltétele, mondhatnánk tartozéka, legalábbis a nemzeti-
ségek számára egy soknyelvű és soknemzetiségű közösségben az anyanyelv szabad és egyenrangú használata. Ezek az alapvető indítékok, amelyek folytán a társadalom további demokratizálódásával egyidőben, a munkatöbblet feletti rendelkezésnek a dolgozók javára történt eltolódásával párhuzamosan felélénkült az eszmecsere, kialakult az igény a nemzetiségek egyenrangú nyelvhasználatáról a vegyes nemzetiségű területeken.

„Egy központosított, etatisztikus szervezetű társadalomban a hatalom, illetve politikai szervezet központi szerveinek akarata, sorsdöntően befolyásolja a társadalmi élet összes területcinek rendszabályozását és kialakítását, beleértve a nemzetiségek életkörülményeinek alakulását is. Ilyen körülmények közepette az úgynevezett bázisban, a társadalom mikroképződményeiben, a társadalom alapegységeiben már viszonylag kisszámú, jól szervezett káderrel is aránylag egyszerű módon ki lehet alakítani kedvező vagy legalábbis megfelelő közhangulatot a központi hatalom akaratának végrehajtásához. Azonban az öngazgatás

³³ Dr. Koča Jončić: Aktuelna pitanja položaja narodnosti u SFRJ (A nemzetiségek helyzetének időszeri kérdései a JSZNK-ban). Közlemény az 1970 márciusában tartott Krupinske Toplice-i tudományos tanácskozáson, kézirat, 4. oldal.

és a közös javaknak a befektetett munka arányában történő elosztása alapjában megváltoztatja ezt az egyszerű és majd-majd kényelmesnek mondható állapotot. Elsősorban olyan értelemben változnak meg a viszonyok, hogy a társadalom alapegységeiben, a munkaközösségekben, a községekben és azokon belül az úgynevezett mikroképződményekben kialakul az érdemben határozó öngazgató központok és területek egész láncolata. Megindul tehát a folyamat, megnyílik az út az olyan társadalmi viszonyok kialakítása felé, amelyekben nem az emberekkel rendelkeznek majd, hanem az emberek döntenek saját ügyeikről, élet- és munkafeltételeik kialakításáról, és, természetesen, intézik közösségük ügyeit is.”³⁴

A társadalmi gyakorlat előmozdítására tett mostani erőfeszítéseket, beleértve a nyelvhasználat ügyét is, nagyban elősegíti, serkenti és szinte parancsolóan megköveteli egyrészt a meglévő és öröklött viszonyok demokratizálása az öngazgatói bázisban, a dolgozó embernek, a szocialista viszonyok legszámottevőbb és a jövőben egyedüli tényezőjének egyre markánsabb szerepe, akinek a nyelv alapvető kulturális és politikai eszköze a demokratikus szabadságjogok megvalósítására; másrészt a JKSZ Központi Bizottságának IV. ülése után a politikai felépítményben megindult változások, s nem utolsósorban a nemzetiségi viszonyok felfogásában és gyakorlati rendezésében felmerült kétségek, félreértések és elferdülések elhárítása.

Ezeknek a tényezőknek az összhatására kialakultak a feltételek a nemzetiségi nyelvhasználat átfogóbb, politikai szempontból következetesebb, s jogilag tökéletesebb szabályozására a közéletben, elsősorban a munkaközösségekben, a helyi közösségekben, a kommunában és természetesen a tartományban. Tehát, elsősorban azokban a társadalmi alapegységekben, amelyekben az emberek, úgy is mint dolgozók és úgy is mint polgárok tömegesen, közvetlenül és szervezett módon gyakorolják öngazgatói jogaikat, szervezik a termelést és végzik a javak elosztását, tehát intézik saját és közösségük ügyeit. S fűzzük hozzá: ugyanakkor itt vannak azok a szervek, intézmények és szolgálatok, amelyek különféle meghatalmazások alapján döntenek a polgárok jogait és kötelezettségeit érintő ügyekben.

A magyar nemzetiségű ember számára ilyen körülmények között létfontosságú dolog, hogy ura legyen a helyzetnek, hogy a dolgok teljes ismerete alapján megfogalmazza és kifejezze érdekeit, meglátását és elhatározását. Ha kimarad ebből a társadalmi munkából, ha távol tartja magát, nemcsak hogy mellékalakjává válik az őt körülvevő eseményeknek, hanem kevésbé lesz hasznos a társadalmi munkában, jól felfogott érdekei pedig nem juthatnak kifejezésre, s ennél fogva valóra váltásuk is rajta kívül álló tényezőkön múlik. Ahhoz viszont nem fér kétség, hogy az ember anyanyelvén tudja a legtrókéletesebben, legvilágosabban és legteljesebben kifejezni akarását, elhatározását, kifejezésre juttatni egész önmagát. Amennyiben erre nincs kellő lehetősége, mindenféleképpen megrövidül. Úgy is mint dolgozó, akinek nem adatott meg a lehetőség, hogy kifejezze érdekeit, s úgy is mint nemzetiségi ember (vagy csupán ember, a nemzetiségi elhagyásával), akinek le kell mondania nyelvéről, hogy kifejezhesse érdekeit.

Elméleti vonatkozásai ezek az egyenrangú nyelvhasználatnak az öngazgató társadalomban. Elméleti tételek, amelyeket elfogadottnak tekinthetünk. Elfogadottaknak és elvileg túlsúlyban levőknek. Ezeket a nézeteket eszmeileg a Ju-

³⁴ Varga László: Előadói beszéd a JDNSZSZ Szövetségi Választmánya nemzetiségügyi tagozatának III. ülésén, 1968. szeptember 30-án. Gyorsírói jegyzet a JDNSZSZ SZV irattárában, 4–5. oldal.

goszláv Kommunista Szövetség alapozta meg, az alkotmányfüggelék, és a Tartományi Alkotmánytörvény pedig jogi formába öntötte.

Ugyanakkor ez azt is jelentette, hogy kezdetét veheti a saját etatizmusunk révén eltörzített nyelvi viszonyok gyökeres megváltoztatása. Mert ma már sokunk számára teljesen nyilvánvaló, hogy „az állami tőke, amely a magántőke államosítása révén jött létre, természetesen az állami nyelvet helyezte előnybe. És ez a nyelv — az addig nem tapasztalt méretű, egységes irányítás alatt levő tőkével rendelkező mindenható állami gépezet nyelve — behatolt a közélet minden porúsába”³⁵, ami a hivatalos és közakarat ellenére nemcsak a jugoszláv népek nyelvhasználati gyakorlatán hagyott mély nyomokat, hanem méginkább veszélyeztette a nemzetiségi nyelvek közéleti megmaradását.

Az így létrejött helyzet megváltoztatása, a természetes állapot visszaállítása rendkívül bonyolult és hosszadalmas folyamat lesz, attól a megállapított ténytől függetlenül, hogy az egyenrangú nyelvhasználat ügye eszméileg tisztázódott és a legmagasabb szinten is jogerőre emelkedett. Hosszadalmas lesz, méghozzá nem csupán a feltételezett és tudott ellenállás miatt, amelyet a megmaradt nacionalista erők, de még inkább a bürokratikus megszokás és az unitáris számítások egyébként is táplálnak, hanem számos más körülmény összhatása folytán is.

Mindenekelőtt a Kommunista Szövetség szervezeteiben és vezetőségeiben kell táplálni a nyelvi egyenjogúság és türelmesség gondolatát, s tudatosítani a nyelvi egyenjogúság múlhatatlan szükségét, különösképpen a kommunisták ilyen vonatkozású cselekvő és felelősségteljes közreműködését az öngazgató szervezetekben. Ezt az utóbbit annál is inkább fontos hangsúlyozni, mert a nyelvi egyenjogúság esetében is érvényes az a nagy számú KSZ-szervezetre vonatkozó megállapítás, amelyet körülbelül így lehet megfogalmazni: „nincsenek kellemetlen incidensek, a nemzeti békesség állapotában élünk, tehát nincs semmi baj”. Mondani sem kell, hogy ez a boldog semmittevés tétlen állapot, megbékélés a kialakult helyzettel és végső fokon és valójában az eltorzult nyelvi viszonyok tudatos vagy öntudatlan tartósítása.

Az ilyen felfogás, természetesen, erőteljesen rányomja bélyegét a nyelvhasználat jogi szabályozására csakúgy, mint magára a gyakorlatra is. A magyar (és általában a nemzetiségi) nyelv egyenrangú használatának jogi szabályozása egyébként a következőképpen áll: a szélesebb társadalmi-politikai közösségekben az alkotmány módosításakor ez elvileg megtörtént, úgyhogy a magyar nyelv a törvényhozás és az eljárás nyelve lett a Szerb Szocialista Köztársaságban és természetes Vajdaság Autonóm Tartomány képviselőházában és ennek szerveiben. Mindkét képviselőház illetékes szervei most dolgoznak a törvénytervezeteken, amelyek ezt az alkotmányos elvet jogszabályba foglalják. A községekben, különösen pedig a munkaszervezetekben, késik ez a munka. Részben azért, mert a köztársasági illetve tartományi törvény rendelkezéseit várják, részben pedig a már más vonatkozásban is említett okok miatt. Két szlovén községet, amelyben számottevőbb a magyarok száma, köztársasági előírással kötelezően kétnyelvűvé nyilvánítottak már korábban, s ezekben a községi státutum és egyéb helyi előírások rendelkeznek a magyar nyelv használatáról.³⁶ Horvátországban, a hozzáférhető adatok szerint, ezen a téren nem valami sokat tettek mind a közelmúltig, úgyhogy a magyar nyelv nem honosodott meg a

³⁵ Varga László: Felszólalás az újvidéki politikai tanulmányi központban tartott tanácskozáson. Megjelent „A nemzetek közötti viszony időszerű kérdései az öngazgató társadalomban” című kötetben. Forum, Újvidék, 1970., 166. oldal.

³⁶ A lendvai községi szklupstina közigazgatási apparátusának 86 munkahelye közül 82-n előírták a magyar nyelv kötelező ismeretét, s ezek közül 74-et töltöttek be. (A Szlovén Szocialista Szövetség köztársasági választmányának már idézett anyagából, 13. oldal.)

községi közigazgatásban és a közszolgáltatásokban.³⁷ Vajdaságban a nemzetiségi jogok érvényesülésének tanulmányozásával megbízott képviselőházi csoport jelentése szerint a magyar nyelv használatának jogi szabályozása a községekben igen fogyatékos, sőt sok esetben elmarad a már kialakult gyakorlat mögött.³⁸

A valóságos és egyenrangú nyelvhasználat a jogszabályozásnál is jóval nehezebb és összetettebb része a nyelvi egyenjogúságnak. S ezek között is első helyen kell megemlíteni a káderproblémát és mindazt, ami ehhez tartozik.

Az a körülmény, hogy az évtizedek folyamán egyre jobban zsugorodik a kétnyelvű közigazgatási és egyéb szakképzett dolgozók tábora, már eleve korlátot szab a tényleges nyelvi egyenjogúságnak. Ennek folytán a nyelvismeret aránya majd-majdhogy megegyezik a nemzetiségi arányokkal (kivéve részben a nemzetiségieket). Azonban a köztisztviselők nemzetiségi összetétele, még ha a legeszményibb is az, önmagában véve nem szavatolja a valóságos nyelvi egyenjogúságot, akkor, amikor a hivatalnokok zöme egy nyelvet beszél, az anyanyelvét. Most viszont az a helyzet, hogy még a köztisztviselők nemzetiségi összetétele is eltolódott a nemzetiségiek rovására, ennél fogva a nyelvi egyenjogúság legsúlyosabb gátló körülménye, a szubjektív és eszmei vonatkozások mellett, a közhivatalok személyi összetételében, annak egynyelvűségében és egynyelvű kiképzésében van. Egyébként, például, Vajdaságban a községi közigazgatás nemzetiségi és szakösszetétele, a Szerbiai Közigazgatási Intézet³⁹ adatai alapján, a következő képet nyújtja: az egyetemi végzettségű hivatalnokok 74,1 százaléka szerb, 8,41 százaléka magyar, a főiskolai végzettségűeknél ez az arány 57,6 : 17,3, a középfokúaknál 67,76 : 14,77 és az alsófokúaknál 66,51 : 17,25 százaléka. Még számottevőbb ez az eltolódás, ha egészében szemléljük Vajdaság közigazgatási gépezetét, beleértve a tartományi igazgatási szerveket is. Mirko Tepavac szerint ugyanis „a lakosságnak 54 százaléka, az adminisztrációnak pedig 75 százaléka szerb, a magyarok a lakosság 23,9 százalékát, a köztisztviselőknek pedig 8 százalékát képezik...”⁴⁰

Eltekintve a közhivatalnokok összetételének számos, és tegyük hozzá, nem jelentéktelen kérdéséről, még hozzá nem csupán a közigazgatásban, hanem az egyéb szolgálatoknál is (igazságügy, közszolgáltatások és közművek, munkaközösségek) külön nyomatékkal kell hangsúlyozni, hogy a különféle szakmai képesítésű közhivatalnokok képzése a közigazgatás, bíróság, közszolgáltatások és munkaszervezetek számára, azoknak kiképzése a több nyelvű ügykezelés szakszerű intézésére a vegyes nemzetiségű területeken (beleértve természetesen a magyar nyelvet is) napjaink követelő parancsa.

A káderképzés és még általánosabban a káderpolitika, rövid lejáratú intézkedései között elsősorban kell megemlíteni az átképzést, a szaknyelvű kiképzést és a meglévő és felkutatható szakkáderek célszerűbb elhelyezését (egyelőre a felvételi pályázatok szövegében szerepel egyre gyakrabban a magyar nyelv ismeretének követelménye), a hosszabb távú intézkedések között pedig a funkcionális és céltudatos egyetemi és főiskolai képzés (beleértve a szükséges tantervi

³⁷ „A népesebb magyar nemzetiségi csoportot számláló községek közül (Pélmonostor, Eszék, Jakovo, Vinkovci, Vukovar, Pakrac) csupán a pélmonostori község statútuma rendelkezik a magyar nyelv használatáról, de az is szerfölött hiányosan.” (A Horvát Szocialista Köztársaság közigazgatási intézetének már idézett tanulmányából, 10. oldal.)

³⁸ „A községi statútumokban 106 szakasz foglalkozik ezzel, de közülük csak igen kevés, mindössze 16 tekinthető teljesen elfogadhatónak.”! (A képviselői csoport jelentéséből. A VSZAT képviselőházának irattárából, 4–5. oldal.)

³⁹ Upotreba jezika narodnosti u državnim organima i organizacijama koja vrše javna ovlašćenja (A nemzetiségek nyelvhasználata az állami szervezetekben és a közhivatalokban). Szerbia Közigazgatási Intézetének tanulmánya, Belgrád, 1970., 9. oldal.

⁴⁰ Mirko Tepavac a belgrádi Politikai Kutatóközpont már idézett kiadványában, 155. oldal.

módosításokat) és az ösztöndíjazás ígér megoldást.⁴¹ Ennek megfelelően az újvidéki egyetemre és a vajdasági főiskolákra vár a felelős feladat (vonatkozik ez egyébként minden több nyelvű és több nemzetiségű környezetben működő oktatási intézményre), hogy maradéktalanul elvégezze küldetését és elsősorban a jogi, bölcsészeti, közgazdaságtudományi, mezőgazdasági és orvosi karon, ahol a magyar nemzetiségű területek számára is képezik a szakembereket, megnyissa a szaknyelvi lektorátusokat, s megteremtse a szükséges előfeltételeket (ezek néhol már most megvannak), hogy minél előbb, de mindenesetre belátható időn belül megindíthassa a magyar nyelvű szakoktatást is. Ezáltal intézményessé és komolyan szakavatottá válik a közhivatalnokok és általában a legmagasabb végzettségű szakemberek képzése a soknyelvű környezet számára, a fiatalok pedig (még hozzá nem csupán a nemzetiségiek), akik tanulmányaik befejezése után egyes nemzetiségű vagy magyar környezetben szándékoznak elhelyezkedni, idejében felkészülhessenek hivatásuk maradéktalan betöltésére. A szak- és terminológiai szótárak kidolgozása és kiadása — ami részben már folyamatban van —, a közigazgatási és egyéb műveletek szabványosítása magyar nyelven is, nagyban elősegíti majd nemcsak a nyelvapolást, hanem hathatósan előmozdítja a közhivatalok kulturált több nyelvű működését, ami az iskolák mellett valóságos alapja lehet a nyelv ápolásának.

És végül meg kell még említeni, hogy a közélet nyelvi egyenjogúságának gyakorlati megvalósulása számottevően függ a magyar nemzetiség magatartásától is. A múlt és a kisebbségi sors tapasztalata ma még bizonyos fokig gátló körülményként hat ugyan, azonban visszavonhatatlanul igaz az is, hogy éppen az öngazgatói szellem és gyakorlat elterjedése nyomán az emberek mindinkább tudatában vannak jogaiknak, ami azután már azt is jelenti, hogy a magyar nemzetiség egyre természetesebbnek tartja, hogy polgári és öngazgatási ügyeit anyanyelvén intézze. Ez pedig minden kétséget kizárólag visszahat majd az öngazgatás, közigazgatás, a közszolgálatok, a kereskedelem, a vendéglátóipar és általában a munkaszervezetek nyelvi gyakorlatára, s így a valóságos soknyelvűség további alakulására is.

V. AZ ISKOLÁZTATÁS MA MÉG NYÍLT KÉRDÉSEI

Nem lehet ebben a fejezetben teljes alapossggal kifejtteni és összefoglalni a magyar nemzetiség iskoláztatásának összes vonatkozásait. A célkitűzésen és a terjedelmi korlátokon túl a teljesség ellen szól az a körülmény, hogy a problémák egy része általános vonatkozású, oktatásügyünket egészében, s nem csupán a nemzetiségieket érinti, másrészt pedig számos vetülete a tanügyi szakdolgozatok keretébe tartozik.

Ugyanakkor nem tartozik szorosan a célkitűzéshez az sem, hogy bemutassam a fiatalság iskoláztatása terén elért, s nyomban jegyezzük meg — igen számottevő eredményeket. Végső fokon tudott dolog, hogy zömében négy- és hatosztályos elemi iskolákat örököltünk, mint ahogyan tudott dolog az is, hogy gyakran még azok sem voltak hozzáférhetők, a puszták népe és a falusi szegénység gyermekei számára. S ha a felemelkedés görbéje nem is mindig lenyűgöző, tudnivaló, hogy a magyarságnak korábban viszonylag kedvező iskolázottsága

⁴¹ Vajdaságban mindössze három községben látták elő az ösztöndíjazás, kettőben a továbbképzés és további három községben a szerbhorvát és magyar nyelvtanfolyamok megindításának lehetőségét. A szerbiai Közigazgatási Intézet már idézett elemzése alapján, 8. oldal.

ellenére is igen lentről indultunk. Elegendő emlékeztetni csupán arra, hogy a felszabadulás után szinte alig volt okleveles tanítónk, a középiskolai tanárokat meg úgyszólván nagyítóval kerestük a meginduló iskolák számára, a tankönyvhiány meg a megannyi más baj csak tetézte a nyomorúságot.

Ez a kor azonban ma már messze mögöttünk van, s jóval ellátottabb körülmények közepette lehetőség adódik arra is, hogy hosszabb időszak tendenciáját látva felmérjük, merre tart a jugoszláviai magyarság oktatásügye, vagy még pontosabban: hol csomósodnak annak ellentmondásai.

A vizsgálódást egy általános megfigyeléssel kell kezdeni. Nem mondhatnám, hogy kifejezetten magyar sajátosság, tapasztalható ez másoknál is, és ennél fogva országos jelenségnek is tekinthető, csak hogy a magyarok (és általában a kis lélekszámú nemzeti közösségek) esetében a következmények súlyosabbak. Arról van ugyanis szó, hogy az iskoláztatást mindenekfelett művelődésként fogták fel, s nem úgy, mint a nemzetiségi és egyben társadalmi szükségletek kielégítésének hathatós vagy talán leghathatósabb eszközét is, amely a továbbfejlődés szempontjából olyan létfontosságú kérdést van hivatva előmozdítani, mint például a nemzetiség szociális és foglalkozási szerkezetének átalakulása. Adjuk még hozzá, hogy egy időszakban nem éppen kiskorú ingadozás volt tapasztalható az anyanyelvű oktatás funkcióját illetően, és máris kirajzolódnak azok a gócok, amelyeknek feltárásával hathatósabban előmozdítható a magyarság iskoláztatásának ügye.

Korábban már kimutattam, hogy az utóbbi időben lelassult a jugoszláviai magyarság társadalmi átrétegződése. Ugyanakkor közismert dolog, hogy különféle szakképzetségű egyetemi, főiskolai és középiskolai végzettségű káderek hiányoznak, ami a magyar nyelv egyenrangú használatával még kifejezettebbé vált. Ma már tudott dolog, hogy a nem eléggé fejlett iskolahálózat, az iskoláztatási politika, az ösztöndíjazás és egyéb körülmények is hathatósan közrejátszottak, hogy ilyen ma a helyzet.

Az alábbiakban összehasonlítások alapján ismertetem, hogy a középfokú és egyetemi oktatás, tehát a tulajdonképpeni szakmai és szakképzés, mennyire hat ki a foglalkozási szerkezet átalakítására. Az összehasonlításoknál figyelembe kell venni, hogy a magyaroknál valamelyest alacsonyabb a népszaporulat, bár ez Vajdaság más nemzetiségű öslakosságára is jórészt vonatkozik.

A középiskolák esetében figyelemreméltóak az alábbi adatok: a vajdasági középfokú szakiskolákban és technikumokban a tanulók száma több mint megkétszereződött az 1960-tól 1966-ig terjedő időszakban, a magyarok száma 1,6-szer lett nagyobb (ezeknek fele nem részesül anyanyelvű oktatásban); a tanító- és óvónőképzőkben is megkétszereződött a tanulók száma, a magyar nemzetiségűek száma viszont csökkent (kisebbség a szükségletek, azonkívül az itt végzetek szinte kizárólag a magyar nyelvterületen tudnak elhelyezkedni); a gimnazisták száma az említett hat év alatt 2,5-szeresen növekedett, a magyar nemzetiségű gimnáziumi tanulók száma viszont csak mintegy 10 százalékkal; a szakmunkásképző iskolák tanulóinak száma az említett időszak alatt 1,5-szeresére növekedett, a magyarok száma 10 százalékkal csökkent (ebből kétharmada nem részesülhet anyanyelvű oktatásban)⁴².

Az igazság kedvéért meg kell mondani azt is, hogy a magyar tannyelvű középiskolák száma majdnem megháromszorozódott ebben az időszakban. Tulajdonképpen ebben az időszakban nyíltak meg az első magyar tannyelvű középfokú szakiskolák Vajdaságban (nem számítva ide az úgynevezett szabadkai

⁴² Aktuelni idejno-politički zadaci u razvoju međunacionalnih odnosa u Vojvodini (A nemzetiségi viszonyok fejlesztésének időszeri eszmei-politikai feladatai Vajdaságban). A VKSZ tartományi bizottságának anyaga, 9. táblázat.

gyakorlatot), ám mindez sokkal inkább előmozdította az anyanyelvű szakképzést, mint a diáklétszám ugrásszerű növekedését. Pedig erre legalább akkora szükség volt, mint amarra, hogy valamelyest is bepótoljuk a korábbi évek szüntelen lemaradását a tartomány más nemzeteihez viszonyítva.

Az idén újabban ismét több helyről kezdeményezték a párhuzamos magyar tannyelvű középiskolai tagozatok megnyitását. Megváltozott, vagy legalábbis kedvező irányba változó politikai közhangulat biztató jele ez, annál is inkább, mert azokból a környezetekből indult el, amelyek a közelmúltig nem tanúsítottak különösebben érzékeny fogékonyságot a nemzetiségi iskoláztatás ügye iránt. Nem itt a helye, hogy elemezzem ennek a változó hangulatnak a mozgatórugóit, annyit azonban okvetlenül meg kell jegyezni, hogy a JKSZ nemzetiségi politikájának erőteljesebb afirmálódása mellett szerepe van ebben a helyi szükségletek és kötelezettségek valóságosabb s nem pedig egysíkú fölmérésének, annak a pusztá ténynek, hogy a nemzetiségek ilyen környezetben is jelen levő tényezőkké váltak. S jelenti ez ugyanakkor azt is, hogy amint az oktatásügy valóban közügygé válik, a szó szoros értelmében vett érdekelték, s nem csupán a körülötte bábáskodók kezébe kerül, a nemzetiségi oktatás nem csupán egy vágánya, az általános oktatásügytől gondosan elválasztott különálló része, hogy ne mondjam, tehetétele az iskolaügynek, hanem szervesen beleépül abba, az ifjúság célszerű továbbképzésének és a szükségletek kielégítésének eszközévé válik.

Ezt a körülményt azért tartottam szükségesnek hangsúlyozni, mert voltaképpen az ellenkező esetek is pontosan ezt bizonyítják. Tudott dolog ugyanis, hogy vannak községek, sőt iskolák is, ahol a szerbhorvát nyelvű tagozatokon ma is van elegendő számú magyar gyerek, a magyar tannyelvű tagozat megnyitásához, vagy legalábbis megteremthetők rá a lehetőségek, ám az iskolafenntartó közösség, nyilván zárkózottsága folytán, nem „érzékeli” a helyzetet, nem abból indul ki, hogy ezzel előmozdítja az oktatásügyet, sőt a helyi lakosság nyelvét beszélő középkezdereket képezhet, s ennél fogva a kezdeményezése, s főleg a döntő elhatározás még várat magára. Feljegyeztek, persze, már olyan esetet is, amikor az iskolafenntartó közösség megtette a szükséges lépéseket, ám a dolog elakadt az iskolában, amely öngazgatói jogaira hivatkozva ejtette el az ügyet.

Az egyetemi karok és a főiskolák, persze nem csupán belső adottságaik folytán, talán még kevésbé érzékenyek az ilyenfajta társadalmi funkció elvégzése iránt. Emellett szól az a tény, hogy 1960-tól 1966-ig megkétszereződött ugyan a magyar egyetemi hallgatók száma a vajdasági egyetemi karokon és főiskolákon, ez azonban csak annyit jelentett, hogy az egyetemi hallgatóknak az akkori 13,8 százaléka helyett most 14,2 százaléka magyar⁴³ (a lakosságnak 23,9 százaléka). A viszonyok tehát úgyszólván változatlanok maradtak, ami egyben azt is jelenti, hogy a vajdasági magyarságnak kisebb hányada szerez egyetemi vagy főiskolai végzettséget, mint a vele együtt élő más nemzetek fiai. Jó ideig az volt a vigasz, hogy a vajdasági magyar gyerekek Belgrádba, Zágrábba, Szarajevóba vagy Szkopjéba járnak, s ez végső fokon javít valamit a nem éppen kellemes vajdasági képen. Viszont tény az is, hogy országos összesítés esetén valamelyest még rosszabb a helyzet. Ugyanis 1963-ban az összes egyetemeken és főiskolákon az országban 2913 magyar egyetemi hallgató volt, öt évre rá, 1968-ban pedig 2700⁴⁴, vagyis 7 százalékkal kevesebb, akkor, amikor az országban 30 százalékkal volt több rendes egyetemi és főiskolai hallgató.

⁴³ Uo.

⁴⁴ Jugoszlavija između VIII. i IX. kongresa SKJ (Jugoszlávia a JKSZ VIII. és IX. kongresszusa között). A Szövetségi Statisztikai Hivatal alkalmi kiadványa, Belgrád, 1969., 45. oldal.

Hozzá kell fűzni, ugyancsak a statisztikai hivatal adatai alapján, hogy a magyar volt az egyetlen nemzeti és nemzetiségi kategória, amelynél az egyetemre jutók száma nemcsak viszonylag, hanem abszolút számban is csökkent. Ennek az adatnak külön súlyt ad az a körülmény, hogy a műveltség legfelső szintjén a vajdasági magyarság viszonylag kedvezőtlen helyzetben van. Ugyanis Vajdaság lakosságának 2,6 százaléka, a vajdasági magyaroknak viszont 1,2 százaléka rendelkezik egyetemi végzettséggel. A főiskolai végzettségűeknél 1,5 : 0,8 százalék az arány.⁴⁵

A felvázolt helyzet okai sokfelé kereshetők, s megtalálhatók az úgynevezett általános káderpolitikától kezdve az ösztöndíjazáson át az egynyelvűség eluralkodásáig úgyszólván minden ponton. Ide tartozik a középiskoláztatás rendszere, ide a magyarok bizonyos fokú közönye. S kétségtelenül ide tartozik a politikai és nemzetiségi viszonyok adottságainak számtalan körülménye.

S mint lényegeset, okvetlenül fel kell jegyezni a következőt: itt még a legkevésbé társadalmisítottak a viszonyok, az öngazgatás pedig, legalábbis az igazi, a társadalmi öngazgatás, amely a legérdekeltettek befolyását hozza magával, nem tudott mélyebb gyökeret verni. Az egyetemi oktatás hosszú időn át távol, nagyon távol állt a vajdasági magyarság és egészében véve a soknemzetiségű Vajdaság hatósugarától. S amikor már közelebb, szinte testközelbe jutott hozzá, az idegen modell, a máshonnan hozott palánta nehezen vert gyökeret a soknemzetiségű Vajdaság talajában.

Külön kérdéscsoportot képez, nem kevesebb időszerű elemmel, az itteni magyarság anyanyelvi oktatásának ügye.

Az előző fejezetben, szeretném ezt hinni, kellő alapossgal vázoltam az anyanyelv létfontosságú szerepét, s ennél fogva felesleges azt itt újból megismételni.

Az a helyzet, hogy a magyar fiatalságnak hol kisebb, hol nagyobb, de különböző fokozatokon mindenesetre tetemes százaléka (még az elemi iskolában is) a szerbhorvát nyelvű tagozatokra iratkozik. Ez részben a szülők, részben a fiatalok önkéntes elhatározása alapján történik, még akkor is, ha az illető helységben vagy a környékén, az illető fokon vagy szakon van magyar tan nyelvű iskola (külön elemzés tárgyát képezhetné, hogy melyek az indítékaik ennek az önkéntességnek), részben pedig éppen azért, mert nincsen ilyen iskola, vagy az iskolahálózat nem felel meg a rendeltetésének. Ez a jelenség kifejezettebb a középiskolákban, elsősorban a középfokú szakiskolákban, mint az elemiben, itt azonban az okok is kézzelfoghatóbbak (felvevőképesség, hálózat, megfelelő szakok srb.).

Az egyetemen és a főiskolákon magyar nyelvű oktatásról úgyszólván alig lehet beszélni. Ami eddig történt, az lényegében a negyed évszázados kitaposott út „szokásos karbantartását” jelenti. Felső fokon magyar nyelven ugyanis csak tanárképzés folyt, a magyar tannyelvű középiskolák számára. S adjuk hozzá, hogy a szabadkai pedagógiai főiskola, majd újabban a bölcsészkaron, a magyar nyelvű lektorátus megnyitásáig, tehát a közelmúltig, ez a tanárképzés is kizárólag csak a magyar nyelv és irodalom tanárainak képzésére szorítkozott, mert minden más tantárgy leendő szaktanára csak szerbhorvát nyelven végezhetette tanulmányait. A magyar tanszék megnyitása, tíz évvel ezelőtt a bölcsész karon, újabban pedig a pedagógiai főiskola és a magyar lektorátus életre keltése minden kétséget kizáróan mérföldköveket jelentenek a jugoszláviai magyarok szellemi életének fellendítése szempontjából. S annak ellenére, hogy mindezt jelen-

⁴⁵ B. Bjelogrić: Izmjena naziva nacionalna manjina u narodnost (Nemzetiség a nemzeti kisebbség elnevezés helyett). A Politikai Tudományok Főiskolájának kiadványa, Belgrád, 1965., 25. oldal.

tőségében nem lehet pusztán az iskolaügy eseményévé szürkíteni, érdemében az egész intézkedés megmaradt a tanárképzés szűk keretei között.

Ennek kapcsán emlékeztetni kell arra, hogy a nyelvi lektorátus munkakörét már megalakulásakor jóval szélesebb alapokra helyezték, mint ahogyan az még ma is működik. Az volt az elképzelés, hogy ezen a lektorátuson részeseülnek magyar szaknyelvi oktatásban nemcsak a bölcsész- és természettudományi-matematikai kar magyar, és nemcsak magyar nemzetiségű hallgatói, tehát a magyar tannyelvű vagy területi iskolák leendő tanárai, hanem működése kiterjed a jogi, mezőgazdasági, közgazdaságtudományi, orvosi és más karokra is, tehát minden olyan egyetemi karra, ahol magyar vagy nem magyar nemzetiségű fiatalok készülnek arra, hogy hivatásukat magyarul területeken töltsék be. S ugyancsak az elképzelésekhez tartozott, hogy a magyar szaknyelvű lektorátus tapasztalatai alapján belátható időn belül, legalábbis az egyes karokon, magyar nyelven is megindul majd az egyetemi oktatás, vagy legalábbis egyes szaktantárgyak előadása. Ennek kivitelezése annál is inkább valószínűnek tűnt, mert a magyar egyetemi hallgatók zöme mindössze néhány karon tömörül (bölcseleti, természettudományi-matematikai, közgazdaságtudományi), s ugyancsak néhány karon, illetve tanszéken a magyar vagy a magyar nyelvet tökéletesen beszélő tanárok száma ezt bizonyos fokig lehetővé is teszi (bölcseleti karon 15 százalék, közgazdaságtudományin 25,6, jogin 7,6, gépészetin 7,3 százalék a magyar előadói személyzet aránya), függetlenül attól, hogy egészében véve az újvidéki egyetemen szembetűnően kevés, mindössze 9,6 százalékot tesz ki a magyar nemzetiségű előadói személyzet (ami persze nem jelenti azt, hogy csak ennyi a magyarul beszélő tanár).

Ennek az ügynek az előrehaladása sok- és sokféle okból kifolyólag lassan halad. Ide kell sorolni elsősorban az egyetemen kívül álló okokat, amelyek között az alapvető az, hogy az újvidéki egyetem ügyeinek intézését még mindig csak igen kis mértékben befolyásolják azok, akik fenntartását pénzelik (tévhit az, hogy az egyetem költségeit a Tartományi Végrehajtó Tanács, illetve a Tartományi Iskolafenntartó Közösség viseli, hiszen köztudomású, hogy milyen járulékokból és adónemekből, tehát végső fokon kinek a pénzéből tevődik össze a közösség alapja) és akik számára képezi a szakembereket ez az intézmény. Maga az egyetem pedig, úgy látszik, még gyűjti a kellő erőt ahhoz, hogy a vidék (vigyázat nem vidékies!) soknemzetiségű, soknyelvű, sokműveltségű és mindennekfelett sokféle igényű Vajdaság legfőbb tudományos és oktatási intézményévé nőjön ki.

Itt kell megemlíteni, hogy ma még úgyszólván teljesen rendezetlen a magyar (és nemcsak a magyar) nemzetiségű fiatalok külföldi magyar nyelvű szakképzése. Államközi egyezményekkel, ösztöndíjjal, különféle valutáris megoldásokkal és a külföldön szerzett oklevél honosításának rendezésével meg kell találni a lehetőséget annak, hogy magyarországi, csehszlovákiai vagy romániai, esetleg máshol működő magyar tannyelvű főiskolákon képezzünk ilyen szakembereket.

Ma talán legfontosabb megállapítani azt, hogy megállították a magyar gyermekek átszivárgását a szerbhorvát tannyelvű tagozatokra. Ez pedig a magyar tannyelvű iskolahálózat eddigi fejlődésének, célszerűbb kialakításának az egyenes következménye. A megkörtvonalazott nemzetiségi politika afirmálódása mind a nemzetiségiéknél, mind pedig a többségi nemzetek körében, az érdekek és szükségletek valóságosabb kifejezése és öngazgatói megfogalmazása ily módon fokozatosan érleli gyümölcsét. És ez az, ami előremutató kell, hogy legyen mindannyiunk számára.

A magyar nemzetiség oktatásügyének felvázolásakor szólni kell még az úgynevezett területi iskolákról és azok viszonyáról a magyar ifjúság anyanyelvű

iskoláztatásához. Az effajta iskola nem tartozik a szó szoros értelmében vett kétnyelvű iskolák típusához. Valóban területi iskolák ezek, amelyekben a „kétnyelvűség” úgy nyilvánul meg, hogy különálló, párhuzamos tagozatokban a terület lakosságának anyanyelvén folyik az oktatás. Persze nagyon sovány és szűkre szabott ez a meghatározás, és valójában csak az iskola alaptevékenységét fedi, még azt is csak részben. A közös földél ennél sokkal tágabb lehetőségeket nyit, amennyiben a területi iskolában alakul majd ki a soknemzetiségű és sokkultúrájú Vajdaság minden értékét, a tartomány minden nemzete és nemzetisége számára magába foglaló új iskolatípus és annak oktatási és nevelési konceptusa. Ez az az ígéretes, ami a területi iskolák felkarolása mellett szól.

Sokoldalúan bizonyítható, hogy megalakulásuk idején így és ilyennek fogták fel a területi iskolát, s komolyabb ellenállás csak azok részéről volt tapasztalható, akik görcsösen ragaszkodtak a „saját”, az önálló nemzeti iskolákhoz. Az elmúlt tíz esztendő folyamán azonban — körülbelül ennyi van már a területi iskolák mögött — kisült, hogy az eredeti elképzelés igen lassan ölt testet, sőt az anyanyelvű oktatás nem egy esetben kárt szenvedett, s ez szabály szerint a magyarokat, illetve pontosabban a nemzetiségieket sújtotta. Ennélfogva többfelé megingott a politikai és pedagógiai közvélemény bizalma ezekben az intézményekben, az anyanyelvű oktatás leépítésének eszközét látják benne, s ez természetesen nem maradt következmények nélkül a szülők körében sem.

Arról van szó, hogy az úgynevezett területi iskolák megalakítása idején néhol, különféle indoklással, megszüntették a magyar tannyelvű tagozatokat, főként az elemi iskola felső osztályaiban, s így a magyar gyerekek számára nem maradt más választás, mint hogy a szerbhorvát tannyelvű tagozatokon folytassák tanulmányaikat. Kínosabbá tette a benyomást az a körülmény, hogy olyan esetekben is a magyar (vagy szlovák) tannyelvű tagozatot szüntették be, amikor ezek a nemzetiségek voltak túlnyomó többségben. A későbbiek folyamán itt-ott a területi iskolának egy-egy tagozatában szűnt meg valamelyik tantárgy előadása magyar, illetve anyanyelven. A Tartományi Általános és Szakoktatási Intézet adatai szerint a megkérdezett 96 területi iskolából 26-ban egy, két sőt több tantárgyat is szerbhorvát, nem pedig magyar nyelven adnak elő a magyar nyelvű tagozatokon.⁴⁶ Néhol úgynevezett objektív körülmények játszottak közre, gyakrabban pedig az emberi gyöngeségig menő szubjektív hibákat igyekeznek külső körülményeken múló objektív nehézségeknek feltüntetni. Leggyakrabban arra hivatkoznak, hogy nincs vagy nem találunk magyar vagy magyarul tökéletesen tudó előadót, nem biztosíthatnak számára teljes óraszámot stb.

Nem mondhatni, hogy tartományi viszonylatban nagy méreteket öltött a magyar nyelvű oktatásnak ilyenfajta elsorvasztása, ahhoz azonban éppen elegendőnek bizonyul, hogy felszítssa a magyar közvélemény egy részét, s az egész ügy a rendes kutatómunkán túl politikai dimenziókat öltön.

Volt, ahogy volt, a következmény mindenesetre ugyanaz és egyértelmű: a területi iskola lehetőséget nyújtott az anyanyelvű oktatás bizonyos fokú korlátozására, s ezzel a deklarált elemi nemzetiségi jogokon esett csorba. Hozzá kell fűzni, méghozzá külön nyomatékkal, hogy ez nem következik egyenesen a területi iskola mivoltából, inkább annak örve alatt történt. A gyanú árnyéka azonban a területi iskolára vetődött.

Egyesek szerint az egyetlen kiút most az lehet, hogy feloszlassák a területi

⁴⁶ Dr. Zlatko McIvinger: A vajdasági területi iskolák eddigi fejlődésének néhány jellegzetessége. A nemzetek közötti viszony időszzerű kérdései az öngazgatású társadalomban című kötetből. Forum, Újvidék, 1970., 134. oldal.

iskolákat (annál is inkább, mert ez csak a nemzetiségiak számára általános érvényű szabály, a többieknek inkább kivétel — mondják), és önálló intézményként visszaállítsák a nemzetiségi tannyelvű elemi iskolákat. Mások szerint a hibákat kell erélyes kézzel, teljes öngazgatói felelősséggel helyrehozni és következetesebben folytatni a munkát az eredetien vajdasági területi iskola tartalmi jegyeinek kidolgozásán. Ez annál is inkább sürgős és fontos munka, mert a területi iskolákhoz tartozó gyerekek közül egyelőre csak a nemzetiségiak számára van bizonyos tantervi kiegészítés (történelem, nyelv, irodalomtörténet), míg a területi iskolák szerbhorvát nyelvű tagozataiban nem sok változás történt (komoly kivétel csupán a magyar nyelv egyre tömegesebb tanulása a szerbhorvát tagozatokon). Ennélfogva egy fedél alatt, egy és ugyanazon vajdasági területi iskolában más tartalmakon nevelkednek a szerb és ismét másokon a magyar (vagy nemzetiségi) gyerekek, méghozzá éppen a nemzeti múlt megismerését szolgáló tantárgyak révén. Úgy látszik, van egy harmadik elképzelés is, amelyet már leírva is láttam. Eszerint mindez „a nem rendszeresített kétnyelvű oktatás” egy módoszata a homogén nemzetiségű tagozatokon.

Minden valószínűség szerint ez a harmadik nézet a legveszedelmesebb, mert a „nem rendszeresített kétnyelvű oktatás” örve alatt a gyermekek kulturális elszegényedésének útját egyengeti, amit egycsek ma már burkolt asszimilálásnak is neveznek. Nehezen hihető, hogy az elsőként említett lehetőség okvetlenül üdvös lenne. Nem azért, mintha olyan nehéz lenne „visszacsinálni” mindent, hanem azon egyszerű oknál fogva, hogy a bonyolult és történelmileg soknemzetiségű területen az oktatás ügyét előre kell vinni, nem pedig visszafelé. Ez az előrevinni pedig azt is jelenti, hogy vállalni kell a harcot az elképzelt vajdasági iskoláért, amely együtt, egy fedél alatt, még ha néha „szembeállva is”, de nyilván biztosabban vezet célhoz. Ezek szerint azoknak kellene igazat adni, akik a területi iskolát a vegyes nemzetiségű Vajdaság sajátos iskolatípusának tartják, csak hogy erélyes kézzel és következetesen ki kell irtani mindazt, ami miatt ezt több oldalról is elmarasztalják.

Nem tartozik ugyan szigorúan a tanulmány tárgyköréhez, de oktatásügyről lévén szó, meg kell még említeni a tankönyveket, helyesebben a tankönyvellátást is. Ami mindenekelelőtt tollhegyre kívánkozik, az a következő: a húsz esztendőn át tartó szüntelen és végtelenül szomorú tankönyvhiány, úgy látszik, végérvényesen a múlté. Az Újvidéken megalakult Tartományi Tankönyvkiadó Intézet, amelynek feladata a nemzetiségi iskolák tankönyvellátása, komoly szemleli erők egybegyűjtésével és tetemes anyagi eszközök felhasználásával majdmajd fedezni tudta az elemi iskolák tankönyvszükségletét, a középiskolákban pedig, részint saját kiadványaival, részint magyarországi és csehszlovákiai behozatallal (esetenként az elemi iskolák számára is), enyhített a helyzet súlyosságán. Az egész tankönyv-történelemből a legfontosabb tanulság talán az, hogy el kellett jutni a specializált, sajátos rendeltetésű intézmény létrehozásáig, hogy ez a rendkívül nagyjelentőségű ügy elmozduljon a holtpontról. Mert amíg a magyar és a nemzetiségi tankönyvkiadást csak úgy mellesleg, albérletben kezelték a különféle megbízott hivatalok, üveglábakon állt ennek a sorsa.

VI. A MŰVELŐDÉSI ÉLET MEGSZERVEZÉSÉNEK NÉHÁNY VONATKOZÁSA

A jugoszláviai magyarság művelődési életének talán legfőbb jellegzetessége az, hogy kisszámú művelődési intézmény áll a rendelkezésére. Természetesen ez nemcsak a magyarokról mondható el, hanem a nemzetiségekről általában, mindazokról, akiknél a viszonylag kis lélekszám bizonyos fokig már eleve gátló,

korlátozó körülményt jelent a kulturális szükségletek kielégítése szempontjából. Jórészt (de nem kizárólag) innen az, hogy a jugoszláviai magyarság számára évtizedes gond: létrehozni a „saját” művelődési intézményeit, avagy a többiekkel együtt azon fáradozni, hogy a meglevő vajdasági, baranyai és muraközi művelődési intézmények hálózata vegye fel a területi és tájjellegét, alakuljon át több nyelvűvé és több nemzetiségűvé, s ily módon a környezet nemzetiségi és művelődési jegyeit magán viselve járuljon hozzá a nemzetiségek kulturális szükségleteinek kielégítéséhez is.

A jugoszláviai magyarság mind a két lehetőséggel élt a múltban, a jövőben pedig, minden bizonnyal, még inkább.

Ennélfogva, már régebről megvan a magyar művelődés néhány fontos intézménye (a Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat, az Újvidéki Rádió, a szabadkai Népszínház magyar színjátszó együttese, a Gyermekszínház stb.), időközben pedig a szellemi erők gyarapodásával és a művelődési igény megnövekedésével újabb létesítmények születtek (Magyar Tanszék, Hungarológiai Intézet, Nyelvművelő Egyesület, Drámai Stúdió, néhány újjáélesztett amatőrszínház stb.). Ezenkívül, főleg az utóbbi időben, egyre több művelődési (és tudományos) intézmény felveszi alapvető tevékenységébe a magyar kultúra ápolását és a művelődés terjesztését magyar nyelven is (könyvtárak, olvasótermek, bábszínházak, művelődési otthonok és központok, képzőművészeti vállalkozások stb.).

Mindennek ellenére ma még mindig viszonylag hiányos a magyarság művelődését szolgáló létesítmények hálózata, s fejeletlen a meglevő intézmények munkája, amit csak részben enyhíthet a Magyar Népköztársaság művelődési intézményeinek igénybevétele (színházi vendégszereplés, vendégrendező, vendégszínész közreműködése, kiállítások, tárlatok, könyvbehozatal, irodalmi és szerzői estek, esztrádművészek vendégszereplése stb., stb.). Ennélfogva, továbbra is feladatként áll előttünk a művelődés alapjait szolgáló intézmények létesítése, a meglevő művelődési intézmények képesítése a több nyelvű és több nemzetiségű kultúra ápolására, a magyarországi intézmények céltudatosabb igénybevétele, s végül, de nem utolsósorban, az amatőr kulturális tevékenység átfogóbb és messzemenőbb pártfoglalása. Ez utóbbit azért, mert a műkedvelés jelentősége és szerepe a magyar nemzetiség számára még jó ideig sokkal nagyobb lesz, mint azoknál a népeknél, amelyeknek nemzeti kultúrájuk fejlesztésére és ápolására megvan a művelődési intézmények teljes hálózata.

Az öngazgatási viszonyok kialakulása és fokozatos térhódítása a művelődésügyben, a költségvetés közvetlen befolyásának csökkenése és általában a költségvetési viszonyok túlhaladása és mindezek egyenes következménye: a valóságos művelődési tevékenység, nem pedig a fennálló intézmények pénzelése, már önmagában véve is biztató és célravezető folyamatnak tűnik a jugoszláviai magyarság művelődési szükségleteinek jobb ellátása szempontjából. A művelődési tevékenység, nem pedig a meglevő intézmények pénzelése olyan körülmények közepette, amikor a jugoszláviai magyarság egyébként sem bővelkedik az ilyen létesítményekben, több szempontból is figyelmet érdemel. Először is, köztudomású, hogy a magyar művelődési intézmények hatósugara messzemenően túlterjed székhelyük határain, pénzelésük viszont leginkább az alapító község jóvedelmét terheli. Más szóval, a magyar művelődési intézmény székhelyén kívül lakó magyarság (vagy községek) nemigen vesz részt az ilyen, végsősoron nagyobb hatósugarú létesítmény eltartásában (vagy csak jelképesen teszi azt). És megfordítva: azokban a községekben, amelyekben nincsen magyar művelődési intézmény, a művelődési célokra szánt „közös” összegnek csak jelképes része jutott a magyar kultúra ápolására és a magyar kulturális szükségletek kielégítésére, azon egyszerű és adminisztratív logika folytán, hogy nincs intézmény

a helyi költségvetés nyakán, tehát nincs komolyabb kötelezettség sem. Ennél fogva, a magyar művelődési intézmények fenntartása a központi alapok leépítése után a területileg illetékes községek terhére szállt, ami rengeteg kínos vitára adott okot az elmúlt évek folyamán. Azonkívül hinni kell, hogy azok a művelődési intézmények, amelyek eddig nem tartották alaptevékenységüknek a magyar kultúra ápolását és a magyar nemzetiség kulturális szükségleteinek ellátását, érezhetőbben kinyílnak a magyar etnikum felé is. Ez egyébként ma már nem csupán a holnap víziója, mert látható jegyei itt-ott kiütözköznek már most is, bármennyire is a kezdet kezdetén vagyunk még a művelődés ilyenformán megkörvonalazott társadalmasításának és öngazgatásának. Ez még persze közelről sem jelenti azt, hogy most már minden önmagától megoldódott, vagy pedig a megoldás érett gyümölcsként hullik majd az ölünkbe. Csupán a megoldás módjára utal, amely összetett lesz és feltételezi az összes tényezők aktív viszonyulását. A lényeg azonban az, hogy így már nem maradunk egyedül, magunk mellett kell tudni mindazokat a szocialista erőket, az együtt élő nemzetek és nemzetiségek soraiból, amelyeknek küldetése ez a harc.

Mindenesetre megkönnyíti majd ennek a folyamatnak a kibontakozását az a körülmény, hogy ma már eszmeileg tisztázottnak és eldöntöttnek tekinthető az a nézet, miszerint a soknemzetiségű környezetben a művelődés nemcsak soknyelvű csupán, hanem a sajátos nemzeti kultúrártékek összessége adja meg azt igazán.

A művelődés újraélesztése mellett, illetve azzal egyidőben, a magyar kulturális közvélemény egy részét már huzamosabb ideje foglalkoztatja a művelődési élet megszervezése, egybehangolása és összefogása, ami végül is az úgynevezett kulturális vertikalizmus kérdésre egyszerűsödött le. „Arról van szó, hogy felsőbb szinten hogyan és mi módon lehet egybehangolni a nemzetiségek művelődési, elsősorban műkedvelő tevékenységét, illetve arról, hogy a nemzetek és nemzetiségek műkedvelési tevékenységét területi alapon, a közművelődési közösségek kebelében hangolják egybe, vagy pedig nagyobb teret kell engedni a nemzetiségek önkezdmenyezésének, hogy saját maguk is gondoskodjanak kulturális szükségleteik kielégítéséről, akár a művelődési közösségen belül, akár pedig anélkül is.”⁴⁷

Mindez, de elsősorban maga a pusztá végkövetkeztetés, a nemzetiségi művelődési élet úgynevezett vertikális megszervezése, vagy ahogyan többen mondják: a kimúlt magyar kultúrszövetség feltámasztása már vagy két esztendeje élénk eszmecserére ad okot a vajdasági magyar kulturális dolgozók között. A vitát (s higgyük el: az útkeresést is) a maga módján táplálja a művelődési élet tagadhatatlan szegénysége, a látható ziláltság, a nemzeti és nemzetiségi művelődési egyesületek összevonását követő helyenként egészen bántó pangás, a rendeltetésénél fogva általános, tehát társadalmi (és mondjam azt, hogy soknemzetiségű) kulturális intézmények „kihagyása”, a közművelődési közösség renyhesége, akárcsak az a körülmény, hogy Horvátországban, Szlovéniában és Bosznia—Hercegovinában ilyen vagy hasonló intézményeik vannak a nemzetiségeknek. A Horvát Szocialista Köztársaságban, akárcsak Szlovéniában is, megannyi érvet sorakoztatnak fel a nemzetiségi szövetségek pártfoglalása mellett és hivatalos megnyilatkozásokban következetesen kitartanak amellett, hogy „hasznos a nemzetiségi szövetségek fenntartása, nem csupán az etnikum nyelvének és kultúrájának ápolása terén kifejtett munkássága miatt, hanem egy másfajta tevékenységénél fogva is: rámutatnak a gyakorlatban megmutatkozó

⁴⁷ A nemzetiségek és etnikai csoportok néhány kérdése. A JKSZ Elnökségének nemzetiségi bizottsága mellett működő munkacsoport munkatervéből, 4. oldal (személyes irattár).

fogyatékosokra és megoldásokat javasolnak”.⁴⁸ Ugyanakkor visszautasítják a gyanúnak még az árnyékát is, hogy a nemzetiségi szervezetek fennállása és működése bármilyen módon is meglazíthatná a népeket és nemzetiségeket egymáshoz fűző erőt, a társadalmi és nemzeti kohéziót.

Szerbiában, s ugyanígy Vajdaságban, valamint Macedóniában ugyancsak világosak és feltétlenek az álláspontok, csakhogy ellenkező előjellel, a nemzetiségi szövetségek, a nemzetiségi (kulturális) vertikalizmus ellen, azzal az alapvető indoklással, hogy ez megbontaná az öngazgatás és általában a politikai rendszer területi elvét, és szembehelyezné vele az úgynevezett perszonális elvet, végső fokon pedig az öngazgató kapcsolatok serkentése helyett a nemzeti elzárkózást táplálná stb.

Nyomban meg kell mondani, hogy ez az egész kérdés már önmagában véve is rendkívül bonyolult, attól a pillanattól kezdve pedig, amikor még teljes politikai „körítést” is kapott ráadásul, megválaszolása korántsem szorítkozhat egyszerűen igenre vagy nemre, mint ahogyan a puszta analógia sem adhat feleletet a valóságos és a sajátosság jegyeit rendszerint magán viselő problémákra. Éppen ezért az egész ügy külön tanulmányt érdemel, ezen a helyen viszont csak néhány alapvető utalásra szorítkozhat a szerző.

A vizsgálódás köréből, úgymond, nyomban kizárnám azt a körülményt, hogy a jugoszláviai magyarság „kettős rendszerben” él, mégpedig annál fogva, hogy Horvátországban (és részben Szlovéniában) megvan a nemzeti kulturális, sőt nem csupán kulturális szervezete, a Horvátországi Magyarok Szövetsége, Szerbiában, illetve Vajdaságban viszont nincs. Igaz ugyan, hogy a jogrend szempontjából nem mellékes ez a körülmény, ám valóságos súlyát a valóságos adottságok közepette kell felmérni. Arra gondolok itt, hogy a meghirdetett jogegyenlőség ellenére is eleve más körülmények közepette valósíthatja meg nemzetiségi jogait egy maroknyi nemzetiségi csoport, a többségi tengerben, amilyen a helyzet például a horvátországi magyarok esetében (a köztársaság összlakosságának 1 százaléka), és ismét eleve más társadalmi adottságok közepette, a vajdasági magyarság, amely nemcsak hogy majd egynegyedét képezi a tartomány lakosságának, de valóságos jogi és társadalmi alanya a vajdasági autonómiának. Mivelhogy egy olyan elenyésző „kisebbség”, mint például a horvátországi magyarok, valóban igen nehezen tud kifejezéshez jutni az öngazgatás gépezetében, már a többségi figyelmetlenség, vagy ha úgy tetszik, érzéketlenség ellensúlyozására is jó szolgálatot tehet egy ilyen korrektívum. Viszont nem tűnik valószínűnek, hogy Vajdaság esetében a magyarság bizadalmát ebbe a korrektívumba kell helyezni csupán, s nem pedig az öngazgatás és az autonómia teljességébe, amelynek az etnikum esetenként is meg egészében véve is jelenlevő tényezője kell, hogy legyen. Végső fokon a vajdasági magyarság alapvetően fontos, sarkalatos társadalmi (és nemzeti) érdekeit csak az öngazgatás gépezetében válthatja valóra, ami már eleve feltételezi szüntelen együttélését, esetenként a szembenállást is az együtt élő nemzetiségekkel, de hát ez a vajdasági valóság, s nem pedig a különállás. Az öngazgatás hivatása az, hogy megadja a kibontakozás demokratikus keretét. Tartalommal viszont a szubjektív erők telítik, ez az elkötelezettségük.

Ilyen értelemben tehát nem okvetlenül elsődleges az analógia, az összevetés, hogy hol milyen a szervezeti keret, hanem az adottságok, a valóságos társadalmi lehetőségek felmérésén a hangsúly.

Minden további vizsgálódás természetszerűleg arra összpontosul, hogy a valóságos társadalmi lehetőségek nyomán milyen valóságos állapot alakul ki,

⁴⁸ Tribina, a Horvát Szocialista Szövetség közlönye, 1968/5.

illetve, hogy szűkítsük a megnyitott kérdések sorát, milyen is a művelődési élet, mert a vertikalizmus kapcsán elsősorban erről van szó, legalábbis ezt emlegetik, s nem pedig a magyarság általános jelenlétéről a társadalmi öngazgatásban avagy a kiválásáról onnan.

Nos, a helyzet itt olyan, hogy enyhén szólva sok kívánnivalót hagy maga után. Ez részint a magyarság kulturális igényének örvendetes megnövekedéséből ered, amivel, úgy látszik, senki sem számolt komolyan, részint pedig a már előljáróban említett okok folytán, amelyeket ugyancsak nehéz lenne cáfolni.

És végül, ismét csak felvetődik a kérdés: hogyan, mit, merre tovább? Mert a hangsúly, úgy hiszem, ezen van, a továbbon.

A szükségletek jobb, igényesebb, szerteágazóbb és teljesebb kielégítése felé!

Ez lenne a válasz a kérdésre és ez már magába foglalja azt is, hogy nem a szervezési formán a hangsúly, hanem a tulajdonképpeni lényegen: a szükségletek kielégítésén. Ebből pedig néhány figyelemreméltó következtetés származik:

a) semmiféle egységes szervezet vagy hálózat (még egy újjáélesztett Magyar Kultúrszövetség) sem lenne képes ma már ellátni azt a rendkívül sokoldalú és sokrétű kulturális szükségletet, amely az elemi írás-olvasás terjesztésétől a munkásegyetemek felnőttképzéséig, a könyvtári állomány gyarapításától, az írott szó terjesztéséig, a műkedvelő színjátszástól a hivatásos színi kultúráig, a népi táncoktól a dalkultúra ápolásáig, a televíziótól a filmművészetig, a műemlékvédelemtől a nemzeti múlt jeles eseményeinek ápolásáig terjed, hogy a nyelv-művelés, oktatás, tudományos kuratórumunka vagy a tömeges szórakoztatás ügyét ne is említsem;

b) a magyar művelődésügy, vagy a jugoszláviai magyarok kulturális életének előmozdítása, ezek szerint, a hivatásos (nemcsak magyar) intézmények egész láncolatának, a műbarátok és műkedvelők népes taborának messzemenő bevonásával lehetséges csupán, s már most tudni kell, hogy az úgynevezett vertikalizmus alapján létrejövő szervezet mit vállalhat ebből, mert hogy mindent nem vállalhat és főleg nem vállalhatja a mindenek fölötti gyámkodást, az több mint világos;

c) feltételezhető, sőt tudott dolog, hogy a művelődésügy terén munkálkodó számos hivatal, intézmény, szervezet és döntésjogú öngazgató testület érdeklődésénél, személyi összetételénél vagy egyéb okoknál fogva nemigen vagy nem eléggé jártas a magyar kultúra ügyeiben, ami önmagában véve még talán meg is magyarázható. Viszont ennek tudatában — és ezt politikai követelményként lehet állítani —, az illetékességéhez tartozó vagy szakterületébe vágó ügyek intézésekor messzemenően igénybe kell vennie a magyar kultúra ügyében jártas alkalmi vagy állandó szaktanácsadók vagy tanácsadó testületek, a meglévő hivatásos vagy műkedvelő tényezők véleményét és javaslatait, függetlenül attól, hogy vannak-e vagy milyen arányban vannak ezekben a testületekben vagy hivatalokban magyarok.

A lényeges tehát az, hogy a magyar művelődés ügyét ne egyszerűsítsük le a vertikalizmus kérdésére, illetve a vertikalizmus vitája ne szorítsa háttérbe a művelődés sarkalatos kérdéseinek előmozdítását. Ez azután lehetővé teszi azt is, hogy a vertikalizmusról kellő politikai bölcsességgel, célravezetően, előítéletek nélkül és mindenekfelett türelmesen tárgyaljunk.⁴⁹ A türelmes eszmecsé-

⁴⁹ Az SZKSZ Központi Bizottságának XIV. ülésén, felszólalásomnak idevonatkozó részét ezzel zártam: „A Kommunista Szövetség a nemzeti szervezkedés ügyében nem szorítkozhat csupán a tilalomfák állítására. Amennyiben nem tömöríti sorait, nem irányítja és mozgósítja tagságát, hogy az öngazgatás gépezetében nap mint nap küzdjön a nemzetiségek jogainak szabályozásáért, szükségleteinek kielégítéséért, akkor a Kommunista Szövetségnek, a tilalmon kívül nincs érve az ilyen, tehát nemzetiségi szervezkedés ellen.” (Gyorsírói jegyzetek az SZKSZ irattárában, Belgrád.)

rére szükség van az előállott helyzet miatt is, de azért is, mert felkészülten, az érvek és ellenérvek pontos értékelésével kell bekapcsolódnia a JKSZ Elnökségének nemzetiségi bizottságában induló vitára.

VII. KAPCSOLATOK AZ ANYANEMZETTEL

Ezen a téren nincsenek komolyabb eszmei vonatkozású problémák. A JKSZ álláspontja kezdettől fogva világos, s a legutóbbi két kongresszus is — hogy csak ezt említsem — megerősítette, sőt új elemekkel bővítette alaptételét a nemzetiségek „híd” szerepéről az anyanemzet és a jugoszláv szocialista társadalmi közösség között. Ebből egyenesen következik a Jugoszláv Kommunista Szövetségnek, az ország általános politikai irányvonalának az a kifejezett törekvése, hogy az egyéb okok mellett már emiatt is messzemenően ápolja a jószomszédi és baráti viszonyt a nálunk élő nemzetiségek anyanemzeteivel, azok állami, politikai, gazdasági, kulturális és társadalmi tényezőivel.

Örömmel állapítható meg, hogy a Magyar Népköztársasággal rendezettnek tekinthető a viszony, sőt határozottan, egyre kedvezőbb irányba fejlődik, ami ez esetben — a jugoszláviai magyar nemzetiség társadalmi-politikai helyzetéről lévén szó — különösen jelentős. Nem azért, mintha az államközi viszony befolyásolná vagy bármikor is befolyásolta volna az itt élő magyar nemzetiség helyzetét. Mindenekelőtt jó alapja ez a szüntelenül bővülő viszony a jugoszláviai magyar nemzetiség és a Magyar Népköztársaság számos intézménye között elmélyülő hasznos együttműködésnek. Ennek és az ilyenfajta együttműködésnek egyenes következményeként teljesebb a gondoskodás az itteni magyarság sokféle, mindenekelőtt kulturális szükségleteinek kielégítéséről, azon egyszerű oknál fogva, hogy az ilyen intézmények a Magyar Népköztársaságban fejlettek, tevékenységük szerteágazó, s ily módon közreműködésük nálunk szinte úrpótló. Teljesebbé teszi a kapcsolatokat az a pusztán tény, hogy a jugoszláv határ nyílnak tekinthető, a legnyíltabbak közé tartozik egész Európában, s ennél fogva a jugoszláviai magyarságnak a hétköznapjaihoz tartozik nemcsak a rokoni, baráti, szakmai és egyéb kapcsolatok ápolása, hanem a magyarországi életkörülmények és általában az ottani életmód ismerete. Ugyanakkor a jugoszláviai magyarság azért, hogy szocialista közösségünknek sajátos szubjektív tényezője, az anyanemzettel kialakított sokrétű kapcsolatok révén elősegítheti a magyar nemzet kulturális javainak és általában lélettörekvéseinek szélesebb körű megismerését nálunk, ami ugyancsak része a megfogalmazott híd-szerepnek.

Az országos szintű államközi és politikai kapcsolatok mellett, főleg a egyes nemzetiségű területekről, számos társadalmi, politikai és kulturális szervezet, hatósági szerv és öngazgató testület ápolja a testvéri és baráti jó viszonyt a megfelelő magyarországi társszervekkel vagy testületekkel. Ezenkívül rendkívül hasznos intézményes együttműködés alakult ki az anyanemzet számos kulturális és egyéb szervezetével. Már több mint egy évtizedes múltra tekint vissza a szervezett és folyamatos könyvbehozatal, ami ma már olyan méreteket öltött, hogy úgyszólván minden Magyarországon megjelent könyv hozzáférhető a jugoszláviai magyarság számára. (Csak mellesleg ugyan, de nem árt megjegyezni, hogy ennek ellenértékeként a jugoszláv népek irodalmának számos alkotása jutott el a magyarországi olvasó kezébe is.) A sajtó, de különösképpen a szakfolyóiratok és szórakoztató kiadványok behozatala hézagpótló vállalkozás, mert az effajta magyar nyelvű kiadványok ritkaságszámba mennek nálunk. Szórványosan, és egyelőre eléggé szervezetlenül ugyan, de lassan egyre több jugoszláviai magyar fiatal veszi igénybe az anyanemzet felsőoktatási intézmé-

nyeit. A Magyar Népköztársaság élvonalbeli kulturális intézményei és művészei, színházak, művésztелеpek, könyvtárak és kiadók stb. egyre gyakrabban és rendszeresebben vendégszerepelnek a magyarok és egyes nemzetiségű területeken, sőt ezen túl, vagy éppen ennek folytán, ma már az ország más részében és kulturális központjaiban is. A kishatárforgalom és a felélenkülő gazdasági kooperáció újabb adaléka a sokrétű kapcsolatoknak.

Ezek, hogy úgy mondjam, a magyar nemzetiség és az anyanemzet kapcsolatainak a rendszeres, gyakorlati, hétköznapi formái. Az ilyen bejáródott hétköznapi formák azonban az élet tartozékává váltak, és éppen ezért hatékonyabbak és hatásosabbak a barátság minden külsőségeiben színpompás megnyilatkozásánál.

Egyelőre, legalábbis a mi részünkről, az foglalkoztat bennünket, hogy bizonyos kettősség tapasztalható a kapcsolatok gyakorlati értékelését illetően. Néhol és néha kifejezésre jut az a törekvés, hogy az itteni magyarság kapcsolatai szigorúan az előzetes államközi megállapodások keretében fejlődjenek. Ezt a felfogást nálunk bizonyos ki nem élt központosító törekvések táplálják, de nem utolsósorban az a körülmény is, hogy ilyenfajta igényt támasztanak néha egyes magyarországi intézmények is. Ennek a megfordítottja szintén a jellemző és talán szélsőséges viszonyuláshoz tartozik, amit így lehetne megfogalmazni: „Mindenki csinálja a magáét és majd csak lesz valahogy.”

Számunkra bizonyos az, hogy a jugoszláviai magyarság kapcsolatait az anyanemzettel nem lehet szigorúan és kizárólag az előzetes államközi megállapodások kereteibe szorítani, mert ez minden bizonnyal elszegényítené azt, am ugyanakkor nem kétséges az sem, hogy a kapcsolatok összességét nem lehet csupán a véletlen ösztönyszerűségére bízni, hanem az összes érdekeltet átfogó és átgondolt cselekvésével még gyümölcsözőbbé és az itteni magyarság számára hasznosabbá kell tenni.

VIII. ÖSSZEFOGLALÓ HELYETT

Minden kétséget kizáróan, megindult a folyamat, amelyben a magyar nemzetiség az öngazgató jugoszláv szocialista közösség egyenjogú alkotó elemévé és az öngazgató társadalom valóságos szubjektív tényezőjévé alakul át. Ennek a tartalmi jegyei fellelhetők és kimutathatók a nemzetiség életében, társadalmi létében és tudatában.

Azáltal, hogy a jugoszláviai magyarság az öngazgató szocialista társadalom egyenrangú és egyre jelenlévőbb tényezőjévé alakul át, jobban kiteljesül nemzeti egyénisége, egész közösségünk pedig minden bizonnyal gazdagabb lesz, s nem utolsósorban hozzájárul a népek és nemzetiségek együttműködéséhez és összefogásához. Ez szocialista utunknak a múlhatatlan vesejárója, ez az öngazgató rendszerének nem csupán kísérője, hanem tartozéka.

A magyar nemzetiség létét teljesen átszövi az öngazgató szocializmus jelene, törekvéseinek, jól felfogott érdekeinek megvalósulását, a megvalósulás lehetőségeit látja benne, ami cselekvésre ösztönzi. Éppen ezért fűzik eltéphetetlen szálak ehhez a közösséghez. Az öngazgató az egyedüli út, amelyen demokratikusan egybehangolható mindaz, ami az egyetemes és a különös bizonyos fokú ellentmondásából fakad. Az egyetemesnek, az emberinek, ami az öngazgató társadalom alapjaiban van és a különösnek, a nemzetiség sajátos érdekeinek a sajátos módú, külső erők kényszerétől mentes egybehangolása ez.

Ez az út egyenetlen és rögös, belső ellentmondásokkal terhelt, mint minden nagy társadalmi átalakulás, amely a megújhódással határos. Belső ellentmondásainál, az ellentmondások feloldozódottságánál fogva, amely az öngazgató

általános jellemzője, nyilvánvalóan önmagába véve, saját automatizmusával, az automatizmus ösztönszerűségével az öngazgatás sem lenne képes fájdalommentesen és egyből összefogni, egybekapcsolni a nemzetiségek életének ezt a két külön síkban futó összetevőjét, már az öröklött viszonyok miatt sem, ha az öngazgatás működésének legmélyén nem lenne olyan elkötelezetten beépítve az öntudatos szubjektív szocialista erők felelősségteljes elhivatottsága, cselekvő közreműködése.

Éppen ezért az öngazgatás, mint előremutató demokratikus társadalmi viszony, plusz a szubjektív erők elkötelezettsége, ez a jugoszláviai magyarság nemzeti egyéniségének és demokratikus felemelkedésének, a kisebbségi múlt feloldozásának a letéteményese.

